

RIMUTĖ RIMANTIENĖ

Akmens
amžiaus
žvejai

prie Pajūrio lagūnos

LIETUVOS NACIONALINIS MUZIEJUS

*Skiriu savo Tėvams
Sofijai ir Konstantinui Jablonskiams
atminti*

RIMUTĖ RIMANTIENĖ

**Akmens amžiaus
žvejai prie Pajūrio
lagūnos**

ŠVENTOSIOS IR BŪTINGĖS
TYRINĖJIMAI

LIETUVOS NACIONALINIS MUZIEJUS
Vilnius 2005

Knygos leidybą parėmė
Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcija
pagal Lietuvos tūkstantmečio programą

Recenzentai
prof. dr. ADOMAS BUTRIMAS
doc. dr. ALBINAS KUNCEVIČIUS

Redaktorė
DOVILĖ SVETIKIENE

Dailininkė
AGNĖ BEINARAVIČIŪTĖ

Santraukos vertėjas
ARVYDAS GAIŽAUSKAS

© Lietuvos nacionalinis muziejus, 2005
© Rimutė Rimantienė, 2005
© Rimvydas Kuskas, 2005
ISBN 9955-415-43-6

TURINYS

LEIDĖJŲ ŽODIS 11

ĮVADAS 13

PADĖKA 19

**Šventosios ir Palangos lagūninio ežero
ekosistema neolito laikotarpiu** *Rimvydas Kuskas* 21

Kultūrų pėdsakais 35

Narvos kultūros paveldas. Medžiotojai, žvejai, rankiotojai 37

APŽVALGA 37

Tyrinėjimai (37). Kilmė (39). Paplitimas ir variantai (39). Chronologija (40).

ŠVENTOSIOS NARVOS KULTŪROS PAMINKLAI 40

Paminklų pobūdis (40). Chronologija (41).

KERAMIKA 43

Technologija (43). Puodų formos (45). Ornamentika (48). Dubenėliai (52).

MEDŽIOKLĖ 54

Medžiojamieji žvėrys (54). Paukščiai (55). Lankai ir strėlės (56).

Ietys ir svaidyklės (58). Durklai (60).

RUONIŲ GAUDYMAS 61

Ruonių veislės (61). Žeberklai (61). Etnografijos duomenys (62).

RANKIOJIMAS 63

Riešutai (63). Kultuvės (64). Kastuvėliai (64).

ŽVEJYBA 65

Sąlygos (65). Žuvys (65). Tinklai (65). Plūdės (68). Pasvarai (69). Branktai (70).

Tinklų tipai (71). Bučiai (71). Užtvankos, venteriai, butiniai (72). Šakės (76).

Peikenos (78). Meškerės kabliukai (78).

SUSISIEKIMAS 79

Luotai (79). Samtukai (81). Priėplaukos (81). Atsispiriamosios lazdos

ir skridiniai (82). Irklai (83). Plaukiojimas (84).

PASTATAI 85

23-iosios radimvietės pastatai (85). 6-osios radimvietės pastatai (87).
26-osios ir 28-osios radimviečių pastatai (88).

NAMŲ ŪKIS 89

Medžio ir kaulo apdirbimo įrankiai (89). Namų apyvokos reikmenys (91).
Dirbiniai iš kailio bei odos (92). Dirbiniai iš medžio žievės (92). Kailio bei odos
apdirbimo įrankiai (93). Titnaginiai įrankiai (95). Pluošto apdirbimas (97).
Dirbiniai iš pluošto (97).

SIMBOLIKA, PAPUOŠALAI IR APEIGOS 99

Simboliai ir religija (99). Viešpats žvėris (100). Viešpats žmogus (102).
Amuletai-papuošalai (105). Amuletai-figūrėlės (107). Gintariniai
papuošalai (107). Raižiniai ir piešiniai (112). Apeiginiai dirbiniai (115).
Spėjami muzikos instrumentai (117). Aukų depozitai (118).

NARVOS KULTŪROS GYVENTOJAI 121

Rutulinių amforų kultūros paveldas. Žemdirbystės

ir gyvulininkystės pradžia 123

APŽVALGA 123

Tyrinėjimai (123). Paplitimas (124). Kilmė (125). Chronologija (125).

ŠVENTOSIOS RUTULINIŲ AMFORŲ KULTŪROS PAMINKLAI 126

Paminklų pobūdis (126). Chronologija (127).

KERAMIKA 128

Technologija (128). Puodų ir dubenų formos (129). Ornamentika (132).
Hibridinė keramika (133).

AKMENINIAI DIRBINIAI 134

Kirveliai (134). Titnaginiai dirbiniai (135).

ŽEMDIRBYSTĖS PRADŽIA 135

Kilmė ir reikšmė (135). Javai ir gyvenviečių palydovai (136). Arimo įrankiai (137).
Kiti žemės darbo įrankiai (143). Dirbantieji laukai (143). Žemdirbystės kelias (144).
Prisitaikymas prie vietinių sąlygų (145).

GYVULININKYSTĖS PRADŽIA 146

SIMBOLIKA, PAPUOŠALAI IR APEIGOS 148

Simbolika keramikoje (148). Gintariniai papuošalai ir simbolika juose (149).
Kirviai ir jų simbolika (153). Aukojimas (153).

RUTULINIŲ AMFORŲ KULTŪROS GYVENTOJAI 154

Šukinės duobelinės keramikos kultūros paveldas. Ryšiai su Rytis 155

APŽVALGA 155

Tyrinėjimai (155). Paplitimas ir variantai (155). Kilmė (155). Chronologija (156).

ŠVENTOSIOS ŠUKINĖS DUOBELINĖS KERAMIKOS

KULTŪROS PAMINKLAI 157

Paminklų pobūdis (157). Chronologija (157).

KERAMIKA 157

AKMENINIAI DIRBINIAI 158

Titnaginiai dirbiniai (158). Dirbiniai iš skalūno (159).

SIMBOLIKA IR PAPUOŠALAI 161

ŠUKINĖS IR DUOBELINĖS KERAMIKOS KULTŪROS

GYVENTOJAI 162

Pamarių virvelinės keramikos kultūros paveldas. Kultūrų sąveika 163

APŽVALGA 163

Tyrinėjimai (163). Paplitimas (164). Kilmė (165). Chronologija (165).

ŠVENTOSIOS IR BŪTINGĖS PAMARIŲ KULTŪROS PAMINKLAI 165

Paminklų pobūdis (165). Aptvaras (166). Chronologija (169).

KERAMIKA 170

Technologija (170). Puodų formos (170). Ornamentika (175).

AKMENINIAI DIRBINIAI 181

Smulkieji titnaginiai dirbiniai (181). Gludinti titnaginiai kirveliai (187).

Skobteliai (188). Laiviniai kovos kirviai (188). Kitų tipų kirviai (189).

MEDŽIOKLĖ 190

ŽVEJYBA IR SUSISIEKIMAS 191

ŽEMĖS ŪKIS IR GYVULININKYSTĖ 194

NAMŲ ŪKIS 197

PAPUOŠALAI, SIMBOLIKA IR APEIGOS 198

Gintariniai papuošalai (198). Kiti papuošalai (203). Simbolika (204).
Aukojimas (204).

PAMARIŲ KULTŪROS GYVENTOJAI 206

Kultūrų tarpusavio ryšiai 207

Paminklų tyrinėjimai 211

PIRMIEJI RADINIAI 215

ŠVENTOSIOS 1-OJI RADIMVIETĖ 220

Situacija (220). Stratigrafija ir chronologija (220). **Viršutinis kultūrinis sluoksnis (A)** (223). Stratigrafija (223). Gamtinė aplinka ir chronologija (223).
Statiniai (224). Keramika (230). Akmeniniai dirbiniai (234). Titnagai (239).
Gintariniai dirbiniai (241). Kauliniai dirbiniai (244). Mediniai dirbiniai (244).
Apatinis kultūrinis sluoksnis (B) (251). Stratigrafija (251). Gamtinė aplinka
ir chronologija (251). Keramika (253). Akmeniniai dirbiniai (257). Titnagai (258).
Kauliniai ir raginiai dirbiniai (258). Gintariniai dirbiniai (260). Mediniai
dirbiniai (260).

ŠVENTOSIOS 2/4-OJI RADIMVIETĖ 267

Situacija (267). Stratigrafija ir chronologija (267). Gamtinė aplinka (270). **Viršutinis kultūrinis sluoksnis (A)** (270). Stratigrafija (270). Chronologija (271). Gamtinė
aplinka (273). Statinių liekanos (273). Keramika (273). Akmeniniai dirbiniai (280).
Titnaginiai dirbiniai (281). Gintariniai dirbiniai (281). Mediniai dirbiniai (282).
Apatinis kultūrinis sluoksnis (B) (286). Stratigrafija (286). Chronologija (286).
Užtvankos ir prieplauka (288). Keramika (292). Akmeniniai dirbiniai (298).
Titnaginiai dirbiniai (302). Kauliniai ir raginiai dirbiniai (304). Gintariniai
dirbiniai (307). Mediniai dirbiniai (307). Antropologija (328).

ŠVENTOSIOS 3-IOJI RADIMVIETĖ 329
Situacija (329). Stratigrafija ir chronologija (329). Statinių liekanos (331).
Keramika (332). Akmeniniai dirbiniai (338). Titnaginiai dirbiniai (338).
Kauliniai ir raginiai dirbiniai (339). Gintariniai dirbiniai (342).
Mediniai dirbiniai (343).

ŠVENTOSIOS 5-OJI RADIMVIETĖ 346
Situacija (346). Stratigrafija (347). Keramika (347). Kiti radiniai (348).

ŠVENTOSIOS 6-OJI RADIMVIETĖ 348
Situacija (348). Stratigrafija ir chronologija (348). Statiniai (351).
Keramika (355). Akmeniniai dirbiniai (377). Titnaginiai dirbiniai (380).
Kauliniai ir raginiai dirbiniai (384). Gintariniai dirbiniai (387).
Mediniai dirbiniai (388).

ŠVENTOSIOS 7-OJI RADIMVIETĖ 405
Situacija (405). Keramika (405). Titnagai (405). Gintarai (405).

ŠVENTOSIOS 8-OJI RADIMVIETĖ 405
Situacija (405). Stratigrafija (405). Keramika (405). Titnagai (405).

ŠVENTOSIOS 9-OJI RADIMVIETĖ 405
Situacija (405). Stratigrafija ir chronologija (407). Statinių liekanos (408).
Keramika (409). Akmeniniai dirbiniai (411). Mediniai dirbiniai (411).

ŠVENTOSIOS 10-OJI RADIMVIETĖ 414
Situacija (414). Keramika (415). Akmeniniai dirbiniai (415). Titnagai (415).
Gintarai (415). Kaulai (415).

ŠVENTOSIOS 11-OJI RADIMVIETĖ 415
Situacija (415).

ŠVENTOSIOS 12-OJI RADIMVIETĖ 415
Situacija (415). Keramika (415). Titnagai (416). Gintarai (416).

ŠVENTOSIOS 13-OJI RADIMVIETĖ 416
Situacija (416). Keramika (417). Akmeniniai dirbiniai (417). Titnagai (417).

ŠVENTOSIOS 14-OJI RADIMVIETĖ 417
Situacija (417). Keramika (417). Titnagai (417). Gintarai (417). Kaulai (417).

ŠVENTOSIOS 15-OJI RADIMVIETĖ 417
Situacija (417). Keramika (417). Titnagai (417). Gintarai (417). Kaulai (417).

ŠVENTOSIOS 16-OJI RADIMVIETĖ 418
Situacija (418). Stratigrafija (418). Keramika (418).

ŠVENTOSIOS 17-OJI RADIMVIETĖ 418
Situacija (418). Keramika (418). Titnagai (418). Gintarai (418). Kauliniai
dirbiniai (418).

ŠVENTOSIOS 18-OJI RADIMVIETĖ 418
Situacija (418). Titnagai (419). Gintarai (419).

ŠVENTOSIOS 19-OJI RADIMVIETĖ 419
Situacija (419). Keramika (419). Titnagai (419). Gintarai (419). Kaulai (419).

ŠVENTOSIOS 20-OJI RADIMVIETĖ 419
Situacija (419). Stratigrafija (419). Keramika (419). Titnagai (419). Gintarai (420).
Kaulai ir dantys (420).

ŠVENTOSIOS 21-OJI RADIMVIETĖ 420
Situacija (420). Stratigrafija (420). Keramika (420). Titnagai (420).
Gintarai (420). Kaulai (420).

ŠVENTOSIOS 22-OJI RADIMVIETĖ 420
Situacija (420). Stratigrafija (420). Keramika (420). Titnagai (420).
Gintarai (421). Kaulai (421).

ŠVENTOSIOS 23-OJI RADIMVIETĖ 421
Situacija (421). Stratigrafija ir chronologija (421). Statiniai (422). Keramika (429).
Akmeniniai dirbiniai (432). Titnaginiai dirbiniai (433). Kauliniai ir raginiai
dirbiniai (436). Gintariniai dirbiniai (441). Mediniai dirbiniai (446).
Antropologija (454).

ŠVENTOSIOS 24-OJI RADIMVIETĖ 455
Situacija (455). Gintarai (455).

ŠVENTOSIOS 25-OJI RADIMVIETĖ 456
Situacija (456). Stratigrafija (456). Keramika (456). Titnagai (456). Gintariniai
dirbiniai (456). Kaulai (457).

ŠVENTOSIOS 26-OJI RADIMVIETĖ 457
Situacija (457). Stratigrafija ir chronologija (457). Statinių liekanos (458).
Keramika (459). Titnaginiai dirbiniai (462). Gintariniai dirbiniai (463). Kiti
papuošalai (467). Kauliniai dirbiniai (467).

ŠVENTOSIOS 27-OJI RADIMVIETĖ 468
Situacija (468). Keramika (468). Titnagai (468). Gintarai (468).

ŠVENTOSIOS 28-OJI RADIMVIETĖ 468
Situacija (468). Stratigrafija (468). Keramika (468). Akmeniniai dirbiniai (469).
Titnaginiai dirbiniai (470). Gintariniai dirbiniai (471).

ŠVENTOSIOS 29-OJI RADIMVIETĖ 474
Situacija (474).

ŠVENTOSIOS 30-OJI RADIMVIETĖ 474
Situacija (474). Gintarai (474).

ŠVENTOSIOS 31-OJI RADIMVIETĖ 476
Situacija (476). Keramika (476). Titnagai (476). Gintarai (476).

ŠVENTOSIOS 32-OJI RADIMVIETĖ 476
Situacija (476). Keramika (476). Titnagai (476). Gintarai (476). Kaulai (476).

ŠVENTOSIOS 33-IOJI RADIMVIETĖ 476
Situacija (476). Keramika (476). Titnagai (476). Gintarai (476).

ŠVENTOSIOS 34-OJI RADIMVIETĖ 477
Situacija (477). Keramika (477). Titnagai (477). Gintarai (477).

ŠVENTOSIOS 35-OJI RADIMVIETĖ 477
Situacija (477). Keramika (477). Titnagai (477). Gintarai (477).

ŠVENTOSIOS 36-OJI RADIMVIETĖ 477
Situacija (477). Keramika (477). Titnagai (477). Gintarai (478).

ŠVENTOSIOS 37-OJI RADIMVIETĖ 478
Situacija (478). Titnagai (478). Gintarai (478).

ŠVENTOSIOS 38-OJI RADIMVIETĖ 478
Situacija (478). Keramika (478). Titnaginiai dirbiniai (478). Gintarai (478).

ŠVENTOSIOS 39-OJI RADIMVIETĖ 478
Situacija ir stratigrafija (478). Keramika (479). Titnagai (479).

ŠVENTOSIOS 40-OJI RADIMVIETĖ 479
Situacija (479). Keramika (479). Akmeniniai dirbiniai (480). Titnaginiai
dirbiniai (480). Kauliniai dirbiniai (482). Gintarai (482).

BŪTINGĖS 1-OJI RADIMVIETĖ 482
Situacija (482). Stratigrafija (482). Keramika (482). Akmeniniai dirbiniai (482).
Titnaginiai dirbiniai (483). Gintariniai dirbiniai (486).
BŪTINGĖS 2-OJI RADIMVIETĖ 486

LITERATŪROS SANTRUMPOS 489
LITERATŪRA 490
RODYKLĖS 501

Stone Age Fishermen at the Seaside Lagoon. Summary 507

INTRODUCTION 507

ECOSYSTEM OF THE LAGOONAL LAKE OF ŠVENTOJI AND
PALANGA DURING THE NEOLITHIC PERIOD (*Rimvydas Kuskas*) 509

IN THE FOOTSTEPS OF CULTURES. HERITAGE
OF THE NARVA CULTURE 512
Hunters, fishermen, gatherers 512

HERITAGE OF THE GLOBULAR AMPHORA CULTURE 515
The start of farming and husbandry 515

HERITAGE OF THE COMBED PIT WARE CULTURE 516
Link with the East 516

HERITAGE OF THE BALTIC COAST CORDED WARE CULTURE 517
Interaction of cultures 517
Relations between cultures 518

EXPLORATION OF SITES 519
Iliustracijų autoriai 528

Lietuvos nacionalinis muziejus džiaugiasi galėdamas pateikti skaitytojams knygą apie Šventosios akmens amžiaus paminklų (V–III tūkst. pr. Kr.) tyrinėjimus, kurie truko beveik 40 metų. Ši medžiaga dabar sudaro Nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus aukso fondo dalį.

Ekspozicijoje muziejus gali parodyti tik vertingiausias eksponatus, bet negali atskleisti viso neolito žmonių – žvejų, medžiotojų ir žemdirbių – gyvenimo vaizdo, jų tarpusavio santykių ir pasaulėžiūros. Apie tai kalbama šioje knygoje.

Knygos autorė Rimutė Rimantienė Europoje žinoma kaip žymi Lietuvos akmens amžiaus tyrinėtoja. Mokslininkės intelektu ir erudicija pažymėti visi svarbiausi archeologinius tyrinėjimus apibendrinantys darbai: „Lietuvos paleolitas ir mezolitas“ (1971), „Pirmieji Lietuvos gyventojai“ (1972), „Šventoji“ 2 t. (1979–1980), „Akmens amžius Lietuvoje“ (1984), „Die Steinezeit in Litauen“ (1994), „Lietuva iki Kristaus“ (1995), „Kuršių Nerija archeologo žvilgsniu“ (1999) ir daugybė straipsnių.

Šiai knygai atskirą straipsnį parašė žinomas paleogeografas Rimvydas Kuskas.

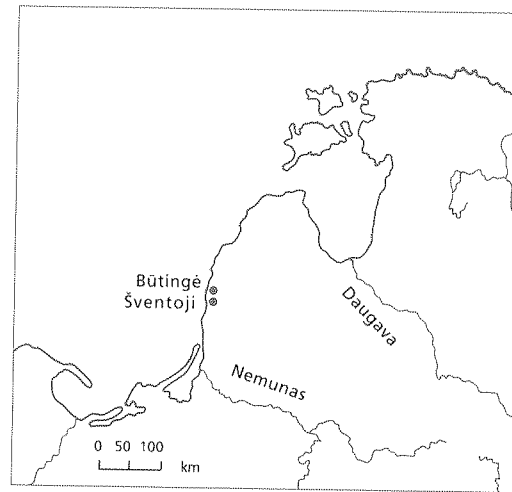
Norėdami, kad knygą galėtų perskaityti ir kitų kraštų skaitytojai, leidžiame ją ir vokiečių kalba. Šventosios paminklai verti būti šalia svarbiausių Vidurio Europos šiaurės akmens amžiaus paminklų, tyrinėtų pelkėse.

Tikimės, kad ši daugybė informacijos pateikianti knyga bus įdomi ir naudinga ne tik archeologams, bet ir kultūros bei meno istorikams, gamtininkams, geologams ir visiems, besidomintiems Lietuvos praeitimi.

BIRUTĖ KULNYTĖ
Lietuvos nacionalinio muziejaus direktorė

ĮVADAS

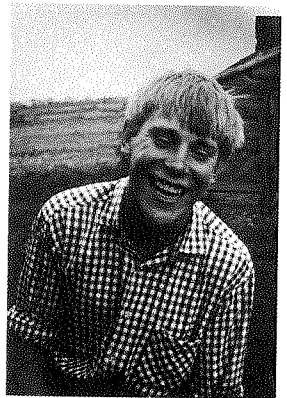

Šventosios ir Būtingės vieta Baltijos pajūryje

Šventoji buvo žvejų kaimelis Baltijos pajūryje, o šiandien peraugo į kurortinį miestelį. Jis įsikūręs tarp kairiojo Šventosios upės kranto šiaurėje ir užakusios pelkės pietuose. Kitoje, dešinėje, Šventosios upės pusėje buvo išsidrikęs Būtingės kaimelis. Abu priklausė Kretingos rajonui. Tarybų valdžios metais šiuose kaimuose buvo įsteigtas tarybinis „Pajūrio“ žuvininkystės ūkis, kurio vadovas buvo atsiųstas iš TSRS gilumos. Iki 1966 m. Šventoji ir Būtingė įėjo į draudžiamąjį pasienio ruožą. Dabar Šventoji yra Palangos kurorto dalis.

Dar XIX a. pabaigoje rytiniame pelkės pakraštyje buvo iškastas pirmasis sausinimo kanalas, tad ten buvo įmanoma kasti durpes, nors tų durpių sluoksnis buvo gana plonas. 1966 m., panaikinus draudžiamosios zonos statusą ir pradėjus pelkę melioruoti, ypač kasant uždaruosius kanalus, į paviršių buvo išmetama ir įvairių senienų. Tuo metu buvo kasamas ir pagrindinis melioracijos kanalas. Uždarieji kanalėliai, sudėjus drenažo vamzdelius, greitai buvo užkasami, tad, jeigu tuoj pat nebūtų buvęs atkreiptas dėmesys į išmestas žemes, daug radimviečių būtų buvę amžinai palaidota. Laimei, atsirado talentingas vietinis gyventojas, tuo metu dar mokinys, besidomintis archeologija, Mikelis Balčius (pav. 1). Jis surinko radinius, sužymėjo planeliuose jų radimo vietas, susiejo jas su melioracijos sistema. Apie radinius jis informavo Kretingos muziejaus direktorių J. Mickevičių ir Gintaro muziejaus direktorių R. Budrį, o šie savo ruožtu – Lietuvos mokslų akademijos Istorijos institutą. Rugpjūčio mėnesį aš buvau dviem savaitėms komandiruota į Šventąją. Su vietiniais mokiniais padariau dvi bandomąsias perkasas, kurias vėliau praplėtė įvardijome kaip 26-ąją ir 28-ąją radimvietes.

Netrukus 1966–1967 m. žiemą buvo pradėtas kasti ir antrasis iš vakarų pusės atviras melioracijos kanalas (pav. 2). Šiuos darbus vėl stebėjo M. Balčius ir tuoj pranešė man, kad atvykčiau su dideliu lagaminu. Nuvykusi sausio mėnesį parsivežiau radinių, ekskavatoriaus kaušo išgriebtų iš kanalo dugno. Tarp jų buvo nemažai keramikos ir pirmasis medinis irklas – juos man ir perdavė M. Balčius ir J. Mickevičius. Vėliau šią radimvietę įvardijome kaip

1 pav.
Mikelis Balčius. 1967

2 pav.
Šventosios melioracijos kanalas
1967 m. pradedant 2-osios
radimvietės tyrinėjimus

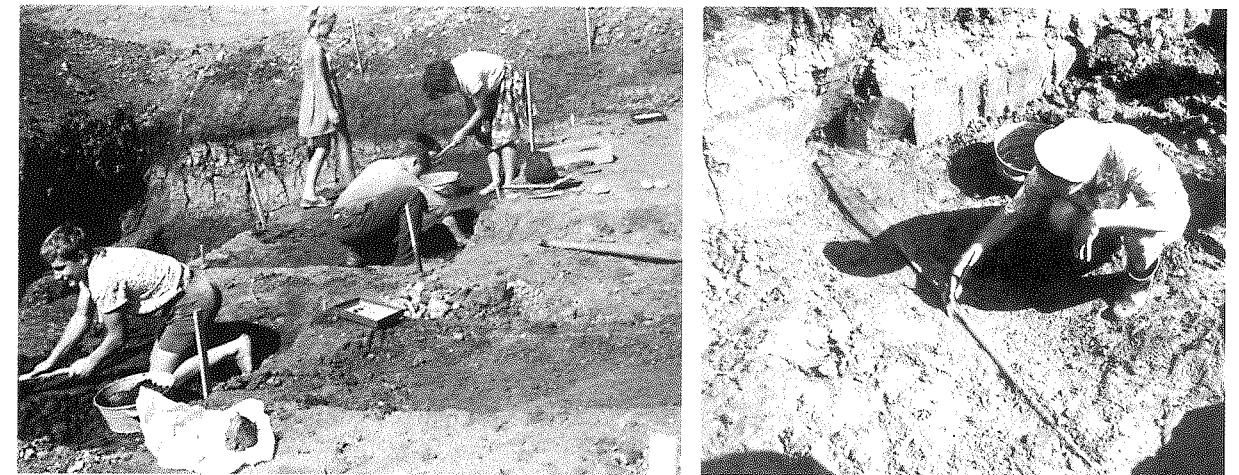
3 pav.
Šventosios miestelio vaizdas
žiūrint iš pietų, nuo 4-osios
radimvietės pusės 1998 m.

2-ąją. Tuo pat metu buvo melioruotas ir plotas į šiaurę nuo kelio į fermas (dabar pietinis Šventosios įvažiujamasis kelias), ir ten uždaruose kanaluose M. Balčius surinko nemažai radinių. Jį įvardijome kaip 1-ąją radimvietę.

Nuo šių dviejų radimviečių prasidėjo didieji Šventosios tyrinėjimai. Jų metu buvo žvalgomas ir visas pelkių plotas. Daugelyje vietų dar nebuvo sunaikintas reljefas, o tai palengvino ieškojimus.

Pirmieji darbai buvo gelbėjimo darbai. Paminklai buvo nukentėję nuo melioracijos, nors pati melioracija ir atvėrė galimybes iš viso sužinoti apie jų buvimą. Melioruoti laukai tuoj buvo suarti pelkiniu plūgu ir apsėti (pav. 3).

Žemės darbai grasino galutinai juos sunaikinti. Buvom priversti griebtis skubaus darbo.

Tyrinėjimai vyko dviem etapais.

Pirmasis truko 7 metus, nuo 1966 m. iki 1972 m. (pav. 4). Tai buvo pats sunkiausias laikotarpis, nes stigo visko – ir pinigų, ir technikos, ir patyrimo, be to, vargino nuolatiniai Tarybinio ūkio vadovo trukdymai, kurie dažnai versdavo šauktis Kretingos rajono vadovybės pagalbos. Tačiau atsirado daugybė žmonių, suprantančių šių darbų svarbą. Didžiulę paramą suteikė Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija su jos vadovu Antanu Stravinsku. Prie ekspedicijos buvo surengta kraštotyrininkų darbo ir poilsio stovykla, kurioje, aukodami savo atostogas, be atlyginimo pamainomis dirbo Draugijos nariai – iš Vilniaus, Kauno ir Šiaulių. Tai buvo mokytojai, inžinieriai, gydytojai, studentai ir moksleiviai. Susidarydavo grupės iki 30–40 žmonių. Buvo galima iš karto dirbti bent keliuose objektuose. Susilaukiau pagalbos ir iš kitų Lietuvos istorijos instituto Archeologijos skyriaus bendradarbių – Algimanto Merkevičiaus, Onos Bagušienės, Eufrozinių Radzvilovaitės, Adomo Butrimo, Algirdo Girininko ir kt. Buvo dirbama po du mėnesius kas vasarą. Baigus sezono darbus, buvo žvalgomi ir šurfuojami netyrinėti paminklai. Šiuo pirmuoju etapu su M. Balčiaus pagalba buvo nustatytos ir sunumeruotos visos čia skelbiamų paminklų vietos. Radiniai buvo gana gerai išlikę (pav. 5). Po 1972 m. darbų atrodė, kad jau ištyrėme bent tuos, kuriems grėsė pats didžiausias pavojus. Tikėdamiesi ateityje susilaukti geresnių darbo sąlygų, priemonių bei aprūpinimo, dešimčiai metų ramiai palikome šią vietovę geresniems ateities laikams.

Tačiau 1982 m. paaiškėjo, kad visas šis buvusios pelkės plotas jau suprojektuotas išdalinti sklypais bei skirtas įveisti parkui, o viduryje pelkės pastatyta Vandenvietė ir išgręžti vandens šuliniai. Vėl iškilo reali grėsmė. Ir vėl aš buvau pasiūstas išžvalgyti paliktų netyrinėtų plotų ir imtis jų tyrimo.

Antrasis tyrinėjimų etapas truko 15 metų – nuo 1982 m. iki 1996 m. Dirbome lėčiau, vidutiniškai su dvylika darbininkų. Buvo pasikeitusios ir

4 pav.
Šventosios rad. tyrinėjimų
epizodas 1967 m.

5 pav.
Atkasamas irklas Šventosios
2B rad. 1969 m.

darbo sąlygos. Šventosios miestelis išsiplėtė ir buvo prijungtas prie Palangos kurorto, kurio vadovai globojo ekspediciją ir jai padėjo. Pasikeitė ir Ūkio vadovybė. Ekspedicijoje dirbo daugiausia Kauno Jaunųjų turistų stoties Archeologijos būrelio nariai moksleiviai ir studentai bei Nacionalinio muziejaus darbuotojai: Eglė Gričiuvienė, Gytis Grižas, Valdas Steponaitis ir kt. Organizuojant ekspediciją ypač daug padėjo minėtojo būrelio vadovė Valerija Kėvalaitytė. Archeologinio darbo pagrindinė bendradarbė buvo Nacionalinio muziejaus archeologė-restauratorė Ona Bagušienė.

Baigus pagrindinius tyrinėjimus, 1997 m. ir 1998 m. nedideles perkasėles po dvi savaites 4-osios bei 6-osios radimviečių pakraščiuose padarė Bergeno Universiteto archeologai kartu su mūsiškiais, bandydami pritaikyti savo darbo metodus (nors jie nepasiteisino) ir finansavo tų plotelių tyrimus gamtos mokslų metodais. Palinologinius tyrimus atliko Miglė Stančikaitė, paleozoologinius – Linas Daugnora (Juodagalvis, Simpson, 2000; Lødøen, 1997).

Taigi iš viso buvo tyrinėta 24 metus ir atkastas 10 300 m² plotas, neskaitant daugybės bandomųjų šurfų.

Pradėjus tyrinėti, be techninių rūpesčių, iškilo tokių iki tol mūsų restauratoriams nepažįstamų medžiagų, kaip šlapias medis, pluoštas bei gintaras, konservavimo bei restauravimo klausimai, nes nė viena institucija iki tol tuo neužsiėmė. Tačiau tuoj pat Pr. Gudyno Restauravimo centre prie Vilniaus Dailės muziejaus atsirado restauratorės, kurios, šalia savo pagrindinės specialybės, labai greit įsisavino ir naujas. Tekstilės restauratorė Bronė Pinkevičiūtė įsigijo aukščiausios kvalifikacijos šlapio medžio konservatorės specialybę Maskvoje ir įsirengė specialią laboratoriją tam darbiui. Dirbiniai buvo konservuojami polyethylenglykoliu (*karbowax*), kuriuo pradžioje sušelpė Leningrado bei Danijos restauratoriai, kol galiausiai buvo gauta siunta iš Amerikos lietuvių verslininko A. Šalčiaus. Be literatūroje paskelbtų metodikos žinių, B. Pinkevičiūtei teko pridėti daug išradingumo konservuotiems radiniams suteikiant ekspozicinę išvaizdą. Vėliau šiuo patyrimu naudojosi toliau dirbdami kiti Restauravimo centro darbuotojai. Ekspedicijos metu mediniai dirbiniai iš karto buvo piešiami natūralaus dydžio, pažymint visus defektus, kad restauruojant būtų nesunku atstatyti, nes į restauravimo dirbtuves jie buvo gabunami dezinfekuoti ir hermetiškai suvynioti gabalais. Pirmajame tyrinėjimų etape piešinius daugiausia atliko Nora Blaževičiūtė ir Eglė Stancevičiūtė. Antrajame etape piešinius teko atlikti man pačiai. Šiame darbe skelbiami pirmieji, dar nerestauruotų radinių, piešiniai.

Keramiką ir gintarą restauravo Bronė Kunkulienė. Ji, šalia savo pagrindinės specialybės – keramikos restauravimo, dar įsisavino gintaro restauravimą ir taip pat įrengė laboratoriją. Beje, kartais labai smulkiai sutrupėjusią keramiką tekdavo sustiprinti ir sulipdyti vietoje, perkasoje. Čia labai daug ekspedicijos metu pasidarbavo V. Kėvalaitytė, O. Bagušienė ir Dalia Panavaitė.

Iškilo ir gamtos mokslų darbuotojų pagalbos būtinumas. Atsirado nemažai geranoriškų padėjėjų. Žiedadulkių analizės darė Vytautas Dvareckas (Rimantienė, Dvareckas, Kudaba, 1971), Nijolė Savukynienė, Ona Kundrotienė,

Miglė Stančikaitė, Galina Kleimionova. Nuo pat tyrinėjimų pradžios iki pat pabaigos daugiausia pasidarbavo paleogeografas Rimvydas Kuskas (Римантене, Кунскас, 1984). Jo darbo rezultatai pateikti ir šioje knygoje.

Kai kuriuos medžio bei pluošto medžiagų pavyzdžius nustatė paleobotanikė Eugenija Šimkūnaitė, vėliau – daugiausia Rutilė Pukienė. Ichtiologinius tyrimus atliko Andriejus Cepkinas (Maskva) ir Janis Sloka (Ryga). Toliau juos tęsė Linas Daugnora. Zoologinius tyrimus atliko Vera Danilčenko (Maskva), toliau tęsė Linas Daugnora ir Darius Duoba, antropologinius tyrimus – Rita Graverė ir Raisa Denisova (Ryga), tęsė Rimantas Jankauskas. Petrografinius tyrimus atliko Vytautas Gaigalas.

Radiokarboniniai duomenys gauti labai įvairiose laboratorijose, be to, nemažai kaip savanoriška pagalba. Datos kalibruotos pagal programą „University of Washington Quaternary Isotope LAB Radiocarbon Calibration Program REV 4,3, based on Stuiver M. and Reimer P. J. 1993 Radiocarbon, 35, p. 215–230“, papildyta 1993 (The Holocene, 3:289–305), 1998a (Radiocarbon, 40:1041–1083) ir 1998b (Radiocarbon, 40:1127–1151).

Remiantis 1985 m. Trondheimo konferencijos pasiūlytu žymėjimu, nekalibruotos datos žymimos mažosiomis, kalibruotos didžiosiomis raidėmis: bp – nekalibruota data nuo dabarties, t. y. 1950 m., bc – nekalibruota data pr. Kr., BP – kalibruota data nuo dabarties, BC – kalibruota kalendorinė data pr. Kr.

Ši knyga susideda iš trijų dalių. Pirmojoje pateikiama Rimvydo Kuskos paleogeografinė paminklų apžvalga ir buvusios lagūnos bei gyvenimo sąlygų rekonstrukcija.

Archeologinė medžiaga pateikiama dvejopai. Antrojoje knygos dalyje „Kultūrų pėdsakais“ apibendrinami įvairių paminklų duomenys pagal jų priklausomybę atskiroms kultūroms, tuo stengiantis išaiškinti Šventosios bei Būtingės lagūnos pakrančių apgyvendinimo istoriją, kultūrų tarpusavio ryšius ir išryškinti, ką šie tyrinėjimai davė šioms kultūroms pažinti. Šioje dalyje atsisakyta detalaus inventoriaus aprašymo, o kreiptas dėmesys į ūkio bei pasaulėžiūros raidą, ypač atsižvelgiant į vietinę ir kaimynų etnografinę medžiagą. Kartu stengiamasi išaiškinti šių paminklų vietą tarp kitų tos pačios kultūros paminklų. Trečiojoje knygos dalyje „Paminklų tyrinėjimai“ duodami detalūs kiekvieno paminklo tyrinėjimų eigos aprašymai, planai ir lauko nuotraukos, taip pat pagrindinių radinių piešiniai. Radinio metrikeje nurodoma jo radimo vieta, t. y. tyrinėto ploto kvadrato numeris, kur buvo svarbu – ir gylis perkasoje. Visi tyrinėjimų kvadratai buvo 2×2 m dydžio.

Pagrindiniai radiniai saugomi Lietuvos nacionaliniame muziejuje (LNM), jų yra ir kituose rinkiniuose: Kretingos kraštotyros muziejuje (KrM), Gintaro muziejuje Palangoje (GM), Jūrų muziejuje ir akvariume Kopgalyje (JM), Mikelio Balčiaus rinkinyje Šventojoje (MB).

Lietuvos nacionalinio muziejaus archeologijos ekspozicija. Radiniai iš Šventosios gyvenvietės.
K. Stoškaus nuotrauka

PADĖKA

Šventosios tyrinėjimo darbe sutikau daugybę nuoširdžių padėjėjų, kuriems neturiu galimybės kiekvienam atskirai padėkoti, nors labai to norėčiau. Dėkoju visiems bendradarbiams, kuriuos bandžiau paminėti apžvelgdama kasinėjimų eigą ir pagrindinius darbus. Tačiau lieka dar daugybė tų, su kuriais kartu ieškojome paminklų, bridome šlapią dumblą, sėmėme vandenį, valėme šukes ir stengėmės išsaugoti trapius radinius, o vakarais dainuodavome liaudies dainas. Su jais dirbti buvo grynas malonumas.

Ypač noriu padėkoti tiems, kurie visus kasinėjimų metus buvo šalia manęs visu kuo pagelbėdami – Mikeliui Balčiui, Onai Bagušienei, Rimvydui Kunskui. Su giliu dėkingumu prisimenu ištikimus bendradarbius, kurių nebėra tarp mūsų – Valeriją Kėvalaitę, Bronę Pinkevičiūtę, Eugeniją Šimkūnaitę, Petrą Peleckį.

Dėkoju Lietuvos istorijos institutui, sudariusiam man galimybę tyrinėti Šventosios paminklus, ir Lietuvos nacionaliniam muziejui, saugojančiam radinius ir rodančiam juos visuomenei, taip pat išleidusiam šią knygą. Dėkoju Adomui Butrimui ir Albinui Kuncevičiui, recenzavusiems ją. Dėkoju ir savo dukrai Dovilei Svetikienei, redagavusiai šią knygą.

Rimutė Rimantiene

**Šventosios ir Palangos
lagūninio ežero ekosistema
neolito laikotarpiu**

RIMVYDAS KUNSKAS

Lietuvos pajūrio lygumos paviršius kyla pakopomis. 12 km į rytus nuo Palangos jau matyti moreninio gūbrio fragmentai, nutįsę šiaurės–pietų kryptimi. Gūbrys siejamas su ledyno atsitraukimo Šiaurės Lietuvos faze (Basalykas, 1965), tačiau dabar atsiranda duomenų šį iš vakarų ir šiaurės Lietuvą juosiantį gūbrį laikyti nauja ledyno pasistūmėjimo faze. Į vakarus nuo gūbrio banguoja pagrindinės morenos lygumos juosta, pajvairinta lėkštų kalvų. Tą reljefo pakilimų grandinę galima sieti ir su negyvojo ledo akumuliacija; ji gana žvirgždinga, vietomis smėlinga ir pakyla 25–35 m virš jūros lygio.

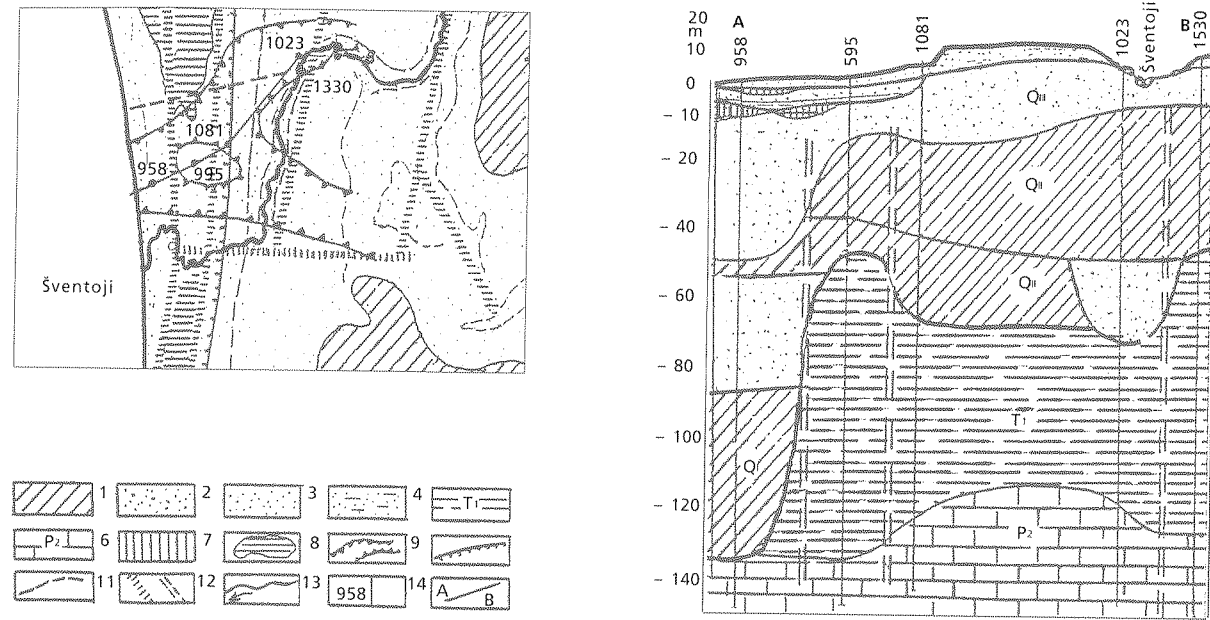
Pajūrio lygumos vakarinė dalis yra daug labiau aplyginta Baltijos ledyninio ežero ir padengta ledynmarių priesmėlio bei priemolio. Apskritai lygumos įvairumas, net margumas, ryškus dirvožemio dangoje ir augalijoje. Holocene čia buvo augalijos formacijų mozaika, gausiai buvo plačialapių giraičių, eglynų su pušimis bei grynųjų pušynų, be to, slėninių raistų. Ekosistemų sąlygos buvo puikiausios faunos įvairovei. Tai daug prisidėjo prie neolitinų kultūrų suklestėjimo Lietuvoje.

Paskutinių metų pajūrio lagūninių ežerų – Kalotės ir Plazės – bei seklių pajūrio pelkių grandinės tarp Karklės ir Palangos tyrimai leidžia spėti lagūninių ežerų ir pelkių grandinę čia buvus Merkinės tarpledynmečiu daugiau negu prieš 120 000 metų. Tada Klaipėdos–Liepojos ruožo jūros pakrantėje tęsėsi įvairaus pločio lagūninių ežerų grandinė, nuo jūros atskirta kopų.

Geologiniai grėžiniai Šventosios apylinkėse parodė, jog kvartero pirmojoje pusėje buvo slėnis, kuris vėliau buvo užpildytas smėlio ir priemolio (pav. 6). Galima teigti, jog ledynmečiu čia galėjo būti upė tikrai ne menkesnė už mūsų dienų Šventąją. Tačiau šioje vietovėje galima išskirti ir platuminės krypties bent keturių žemės kristalinio pamato lūžių požymius ir dvi jiems statmenų ilguminių lūžių vietas. Taigi dabartinius Šventosios upės vingius, kaip ir paveldėtą senslėnį, lėmė žemės gelmių sandara.

Apyseklės pailgos daubos atsirado ištirpus nestoriems ledo lūstams. Manoma, kad jos gali būti suformuotos Šiaurės Lietuvos fazės. Vėliau buvo aplygintos Baltijos ledyninio ežero, kurio krantas beveik sutampa su vakarine

ŠVENTOSIOS IR PALANGOS LAGŪNINIO EŽERO EKOSISTEMA NEOLITO LAIKOTARPIU

6 pav.

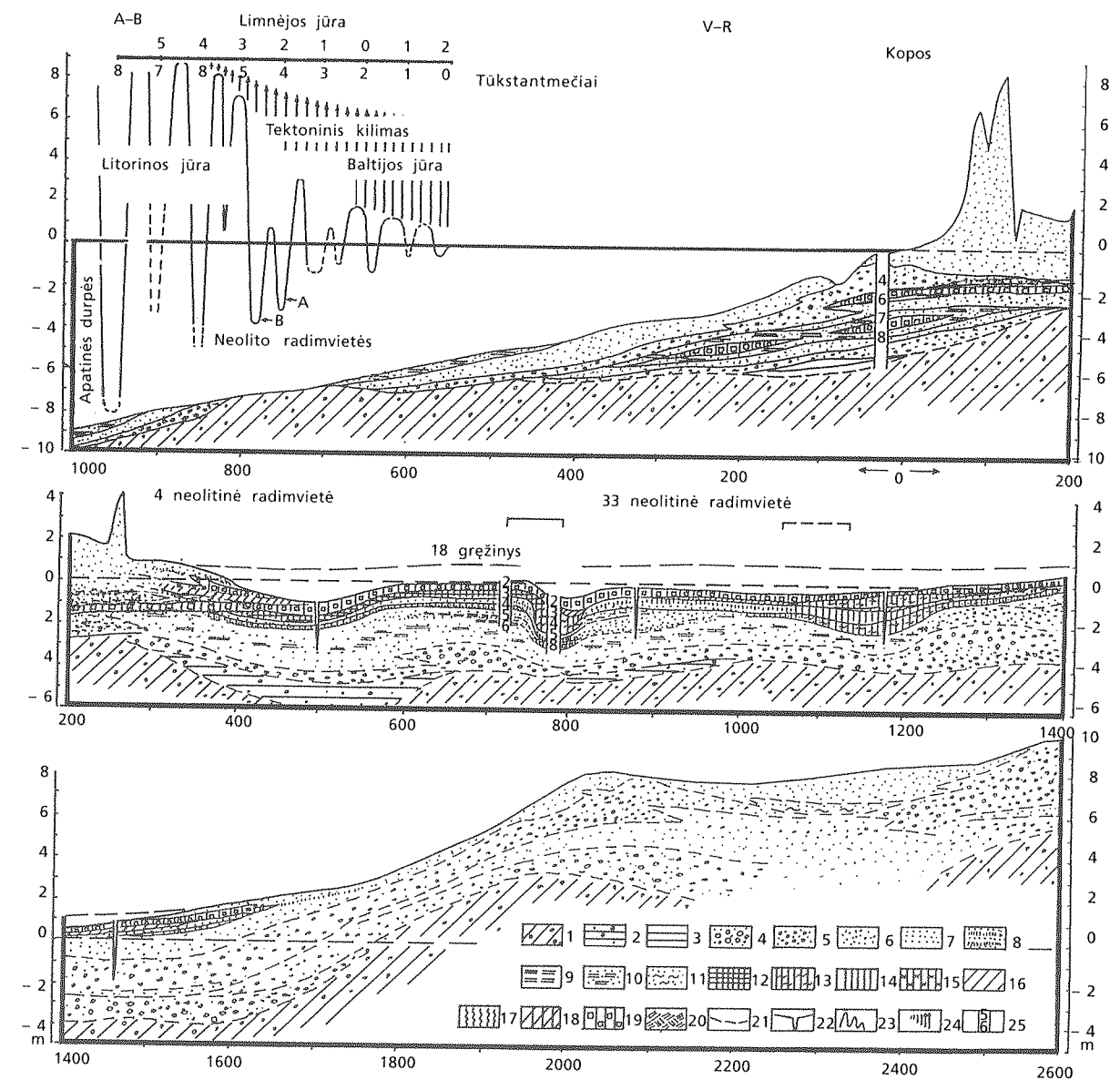
Baltijos jūros pakrantės ties Šventosios upe geologinė struktūra su lagūnos ir terasų profiliu (naudojant K. Kadūno medžiagą). 1 – moreninis priemolis, 2 – įvairūs smėlis, 3 – vidutinio rupumo smėlis, 4 – smulkus smėlis, 5 – triaso periodo molis, 6 – permio periodo klintys, 7 – holoceno durpės ir gitija (sapropelis), 8 – pelkė, 9 – palaidotas slėnis, 10 – Litorinos jūros terasos briauna, 11 – Baltijos ledyninio ežero krantas, 12 – tektoninių lūžių juostos, 13 – Šventosios upė, 14 – geologinio gręžinio numeris, 15 – profilio vieta

Liepojos paplante. Gali būti, kad dar viduriniojo driasu (prieš 12 500 metų) ledynmarių kranto dariniai gana gerai išliko ties Lazdininkais, Rudaičiais ir piečiau Palangos. Ledynmarių kranto pylimas vietomis pakyla 15–20 m virš jūros lygio ir 3–5 m virš lygumos. Vėlyvasis ledynmarių etapas, vadinamas vėlyvuju driasu (prieš 10 000–11 000 m) paliko dar ryškesnį 8–12 m kranto pylimą ir 7–10 m aukščio terasas. Patvirtinti, jog šios terasos yra vėlyvojo pleistoceno, šio straipsnio autorius negali. Šios akumuliacinės formos yra nevienalytės.

Gilesnėse daubose, pvz., Palangos–Liepojos terasinėje lomoje, tolydžio plėtojamoje į šiaurę, jau ankstyvajame holocene, ikilitorininiu laikotarpiu, prasidėjo pelkėdara. Litorinos jūros transgresijų metu atsiverdavo ir lagūniniai ežerėliai. Uždaras lagūninis ežeras susidarė optimalaus klimato pabaigoje, paskutinėse Litorinos jūros stadijose, atlantinio klimato laikotarpio pabaigoje. Susidarė geriausios sąlygos įsikurti žvejams. Vėlyvajame holocene, subatlantiniu laikotarpiu, ežeras užpelkėjo. Nuo tada lagūnos vietoje radosi raistinė Pajūrio pelkė (pav. 7). Didelį vaidmenį tuo laikotarpiu vaidino diferencijuotas tektoninis kilimas. Jo tempai labai padidėjo Limnėjos transgresijos metu (Kunskas, 1978, 1995).

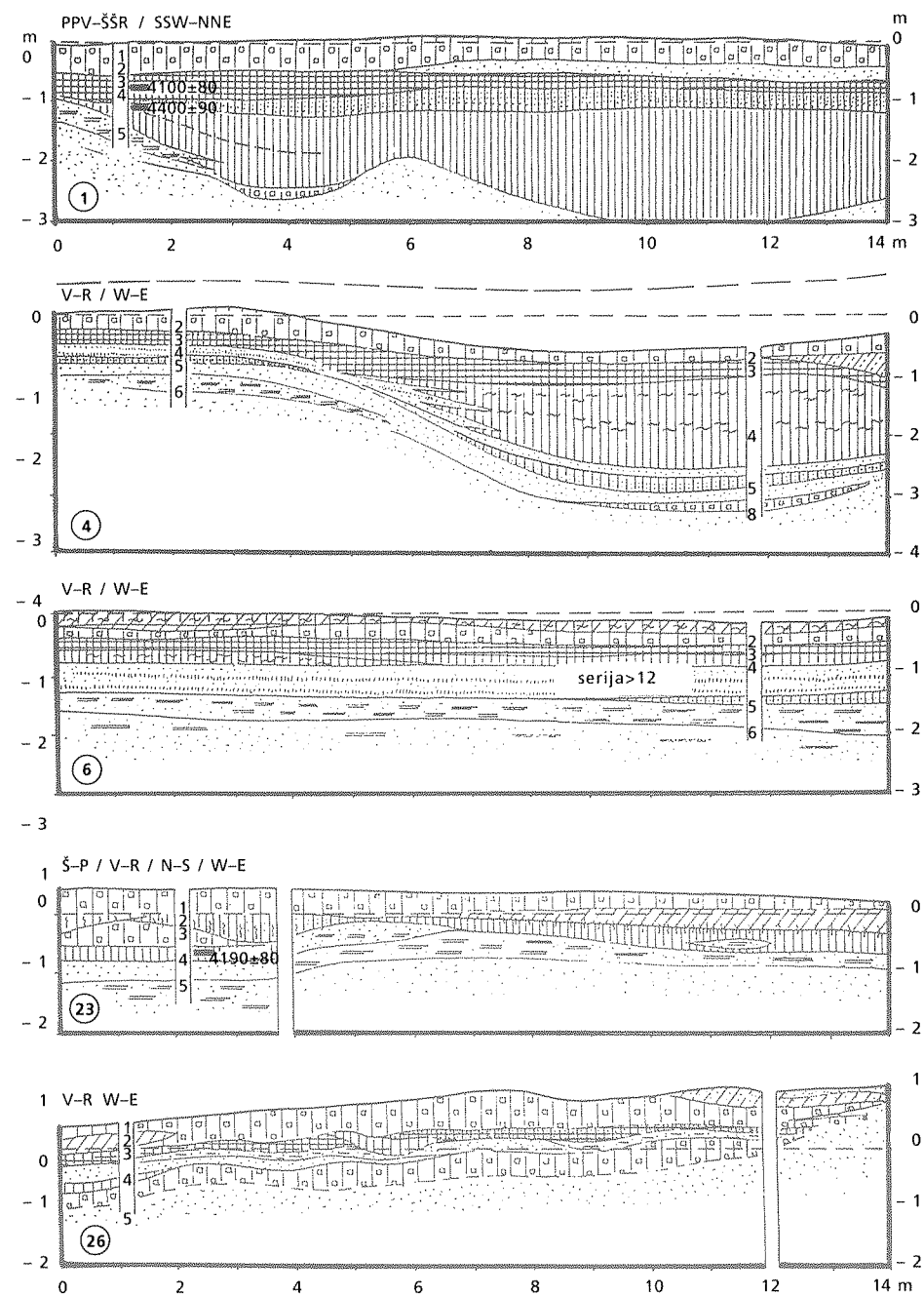
Ties Šventąja Litorinos jūros pylimas, irgi daugianaris, yra iškilęs 6–8 m. Keturiolika litorininės transgresijos beveik išlygino pakrantės lėkštas kalvas. Litorinos jūros metu susidariusi pajūrio lagūna tapo akumuliacijos zona, o regresijų etapais ji smarkiai seklėdavo, pakrantės pelkėdavo. Transgresijų etapais ežerui išplatėjus, atsiverdavo ar paplatėdavo Šventosios, Mančių, Ošupio ir Ražės sąsiauriai.

Litorinos jūros laikotarpio viduryje susidarė smėlio nerija tarp Palangos ir Šventosios; ji atribojo Palangos ir Šventosios lagūninį ežerą nuo jūros. Gili įlanka dėl smarkoko aliuvio sąnašavimo Šventosios žiotyse netrukus tapo už-

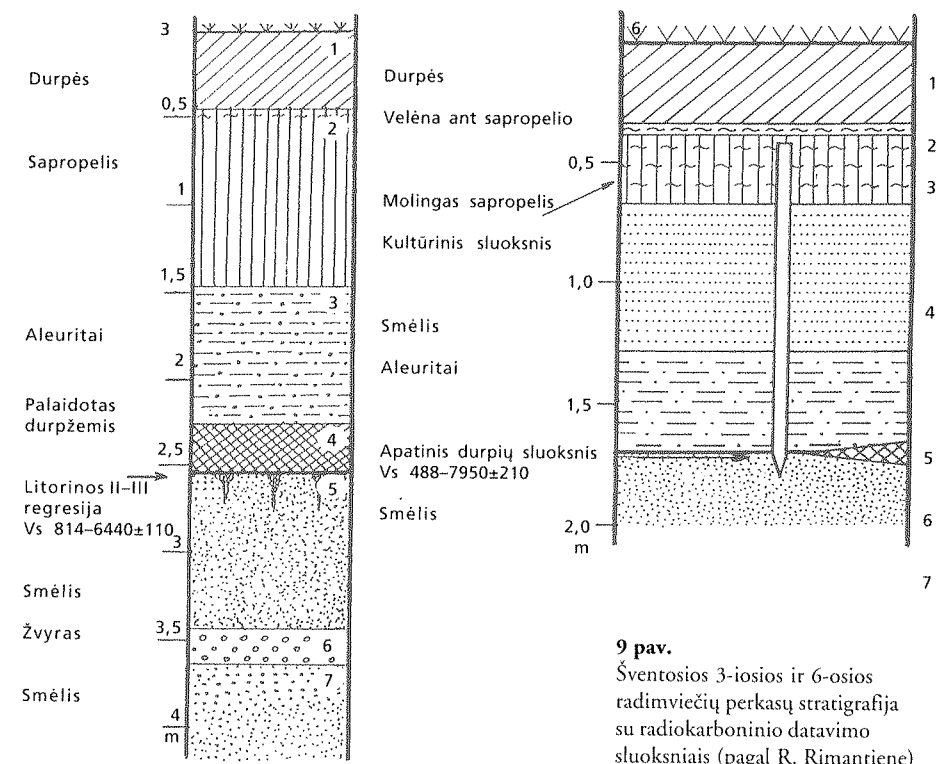
7 pav.

Baltijos jūros kranto, Pajūrio pelkės ir litorininės terasos stratigrafinis pjūvis (sudarytas R. Kunsko). 1 – moreninis priemolis, 2 – perklostytas moreninis priemolis, 3 – molis, 4 – gargždas, 5 – žvyras, 6 – rupus ir vidutinis smėlis, 7 – smulkus smėlis, 8 – smėlis su durpių tarp sluoksniais, 9 – aleuritai, 10 – smėlingi aleuritai, 11 – molingas smėlis, 12 – molis su gitija, 13 – molinga gitija, 14 – detritinė gitija, 15 – durpės su gitija, 16 – viksvinės durpės, 17 – nendrinės durpės, 18 – medienos viksvinės durpės, 19 – alksninės durpės, 20 – durpžemis, 21 – pelkės paviršius iki melioracijos, 22 – kanalai, 23 – jūros lygio kaita holocene, 24 – tektoninio kilimo laipsnis, 25 – organogeninių sluoksnių apibendrintas žymėjimas tūkstantmečiais

8 pav.
Pajūrio pelkės, buvusios Šventosios lagūnos (ežero), perkasų stratigrafija (pagal R. Rimantienės medžiagą). Apskritimėliuose pažymėti radimviečių numeriai. Litologiniai ženklai kaip 7 pav.

daru ežeru. Atvirās Papės lagūnos (tiksliau – pusiau atviros jūros įlankos) į šiaurę nuo Šventosios užsidarymas kiek ilgiau tęsėsi ir, atrodo, baigėsi tik antrosios Limnėjos regresijos metu (Kabailienė, 1959). Gali būti, kad neolite šią lagūną lankydavo baltiškieji ruoniai. Povandeninė terasa ties Būtinge

9 pav.
Šventosios 3-iosios ir 6-osios radimviečių perkasų stratigrafija su radiokarboninio datavimo sluoksniais (pagal R. Rimantienę)

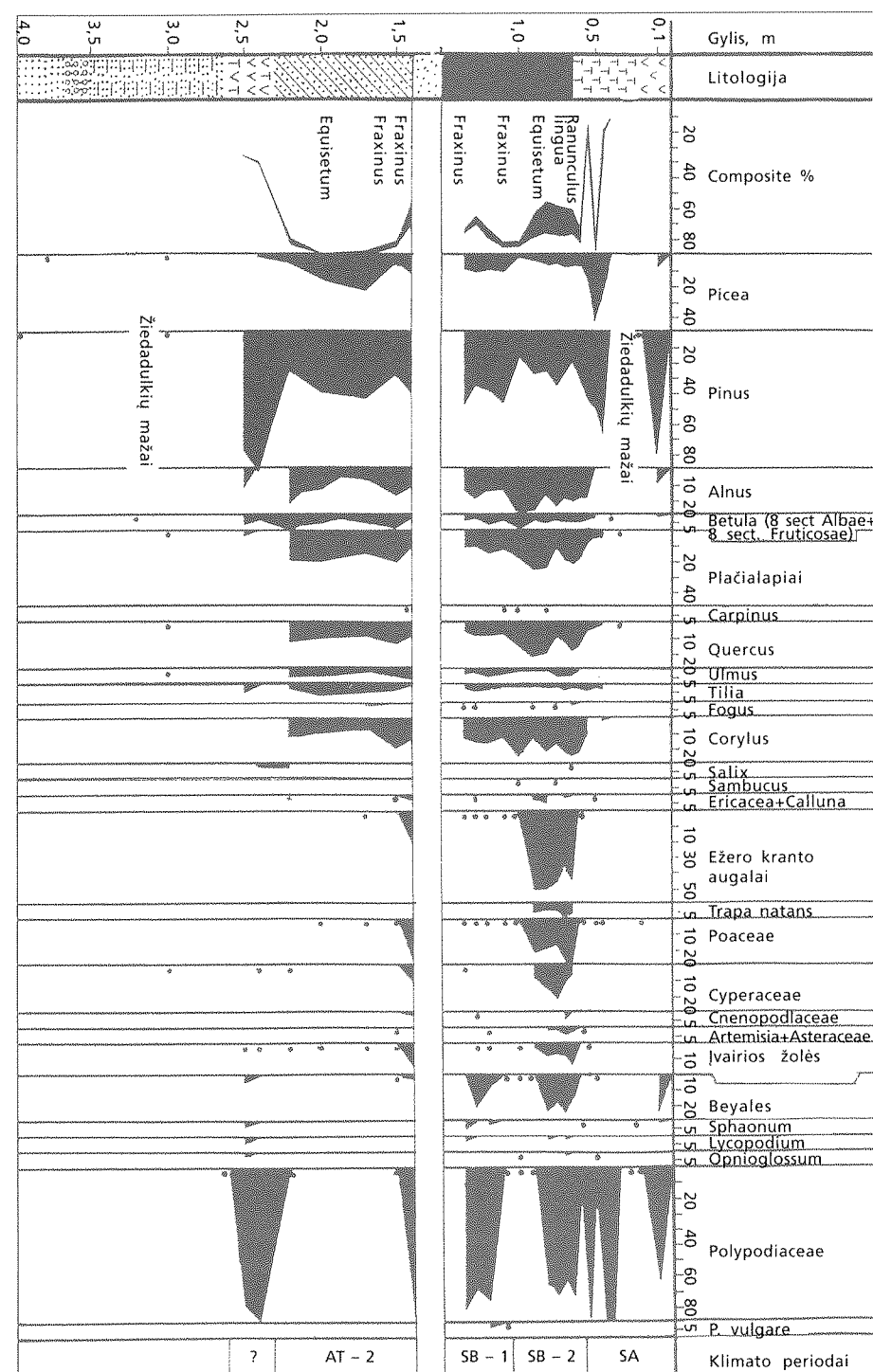
stabdydavo nešmenų srautą iš pietų, todėl ties Papės ežeru susidarė siaura ir žema nerija.

Šventosios ežero sluoksnių diatominių dumblių tyrimai, atlikti Sankt Peterburgo tyrinėtojos E. M. Višnevskajos, irgi rodo laipsnišką lagūnos užsidarymą (Клейменова et al., 1992). Ji išskyrė lagūnos užuomazgas, lagūnos ir lagūninio ežero fazes pagal gėlavandenių diatomėjų rūšių gausėjimą (pav. 11).

Šventosios ežero ir pelkės sluoksnių sandara parodyta paveiksluose 8 ir 9. Iš jų matome, kad šiaurinė ir vidurinė ežero dalis jau viduriniame holocene turėjo užpelkėjusias pakrantes, tik transgresijų metu iš dalies ežeras regeneruodavosi. Daugiausia pelkėjo vakarinis užuovėjinis krantas. Šiuo metu jau po smėliu palaidotas 0,1–1,5 m storio durpių klotas gana dažnai atkasamas vakariniame buvusios lagūnos krante, dabartinės nusausintos Pajūrio pelkės pakraštyje. Žiedadulkių analizės parodė, kad apatinė to sluoksnio dalis susidarė po Ancyliaus ežero transgresijos, vidurinio holoceno pradžioje, plačialapių medžių plitimo laikais (pav. 7–10).

Tyrinėjant Šventosios ir Palangos ežero sluoksnius, jo krantų ir klotų raidą, didesnis dėmesys buvo skirtas vėlyvosios Litorinos ir Limnėjos jūros laikotarpiams, kada pajūryje suklestėjo Narvos ir Pamarių kultūros (Rimantienė, 1979, 1980).

Limnėjos jūros laikotarpis, apėmęs didžiąją subborealo laikotarpio dalį, buvo maždaug prieš 4700–2500 metų. Palangos, Šventosios, Papės, Liepojos, Nidos ir Juodkrantės ekosistemos sudarė pajūrio kraštovaizdį. Baltijos jūroje šiauriau Palangos galima išskirti dvi Limnėjos jūros transgresijas (Kessel, 1965),

12 pav. Šventosios atodangos tarp 2-osios ir 3-iosios radimviečių žiedadulkių ir sporų diagrama (analizavo G. I. Kleimionova)

gluosnynai. Kai kurios gyvenvietės nuo rytinio kranto buvo atsitraukusios bent 50–100 m ir kūpsojo 1,5–3 m aukščiau regresijos lygio vandens. Čia galėjo būti pagrindinė gyvenvietės dalis. Po Limnėjos ir Baltijos transgresijų ji nebeišliko. Tada žvejai greičiausiai susikraustė ant Litorinos jūros terasos ar pylimo, bent 5–7 m aukščiau pakilusio ežero.

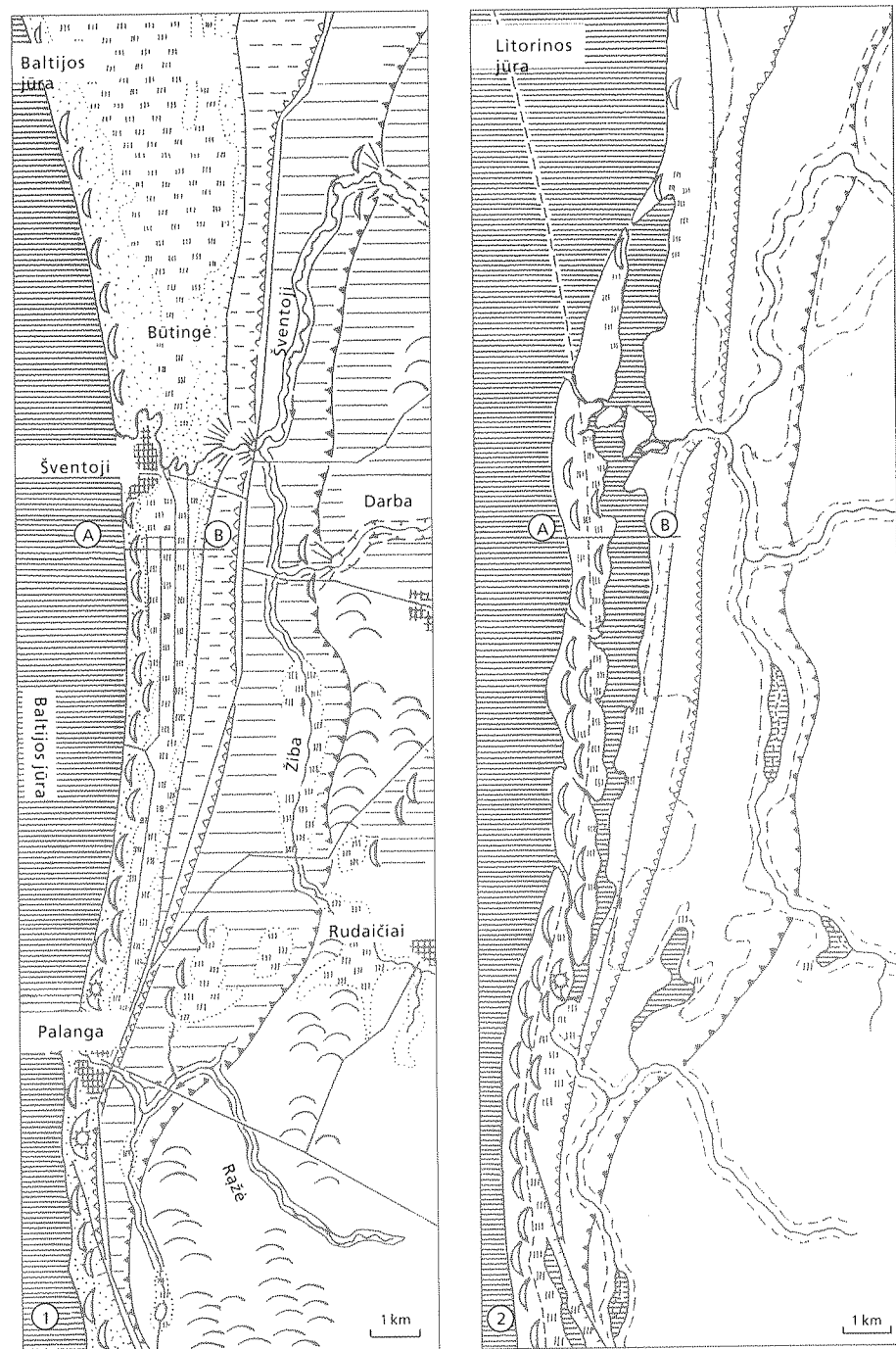
Limnėjos jūros laikotarpio sluoksnių strateginė priklausomybė gana sudėtinga. Lagūninėse nuosėdose matyti sedimentacijos cikliškumas: 1. durpės–gitija–smėlis, molis–smėlinga bei molinga gitija–gitija–durpės. 2. gitija–durpės, gitija–smėlinga bei molinga gitija, alksninės durpės–medienos viksninės durpės–nendrinės bei viksninės žaliasamaninės durpės–medienos durpės. 3. smėlis–smėlinga gitija–smėlis, smėlinga gitija–molinga gitija–smėlinga gitija (Римантене, Кунскас, 1984).

Smėlio ir smėlio su gitija persiluoksniaivimai charakterizuoja Litorinos jūros lygio kaitą. Transgresijos kulminaciją rodo aleurito facija. Stratigrafinės analizės parodė, jog neolito gyvenvietės išsikeldavo arba būdavo potvynių sunaikinamos stambių transgresijų metu. Kaip pavyzdį galima paminėti Limnėjos transgresiją, buvusią maždaug prieš 4500 metų. Tada sunyko Narvos kultūros žvejų ir medžiotojų gyvenvietės. Tik po 200–300 metų Limnėjos jūros regresijos metu pakrantėn sugrįžo žmonės ir įsikūrė, tikrai jų gyvenimo būdas, pastatai, apyvokos daiktai, valgis gerokai skyrėsi. Jie sukūrė jau pranašesnę, socialesnę Pamarių kultūrą.

Reikia pažymėti, kad lagūnos (gilesnės vietos virš 2,5 m) patyrė nežymią facijų kaitą. Minėtų kultūrų – Narvos ir Pamarių – kultūriniai sluoksniai su radiniais ten perskirti didesnio ar mažesnio mineralizuotos gitijos sluoksnio. Narvos kultūros ikilimnėjiniai sluoksniai paprastai yra detritinė gitija (4 radimvietės), durpinga gitija (3 radimvietės), smėlingos pakrantės durpės (7 radimvietės), atabrado smėlis (7 radimvietės), dumblingas smėlis (2 radimvietės), aleuritingas smėlis (1 radimvietė). Vėlyvosios radimvietės bei žvejybos padargai kartais randami durpingoje gitijoje (1 radimvietė), bet dažniausiai smėlingose durpėse ir durpžemyje (3 radimvietės).

Pajūrio lygumos ekosistemos sudėtingumas, minėtasis mozaikiškumas, lėmė ir labilesnę jos miškų raidą, greitesnes augalų bendrijų kaitas ant gūbrių, terasų, ypač briaunų. Atlančio laikotarpio pabaigoje buvo nusistovėjusios didelės mišriųjų miškų formacijos su dideliu plačialapių paplitimu (iki 20%). Didžiąją dalį ar daugiau sudarė ąžuolai, o 5% – liepos, guobos, augo uosių, skroblų. Netgi buikai, tie europinių girių medžiai, nebuvo retenybė. Pušynai ir juodalksnynai – gana kontrastingos bendrijos – buvo nuolatos. Jie išsilaikė ir vidurio holoceno pabaigos permainingu laikotarpiu – subborealyje, Limnėjos jūros laikais. Netgi beržynai, neretai žymintys katastrofišką augalijos kaitą – gaisrus, kirtimus, Šventosios apylinkėse neturėjo progos išplisti. Tuo tarpu eglynai kito net ir dėl nedidelių klimato padrėgnėjimų; eglių procentas spektruose pašoka iki 25%. Subborealyje gerokai sumažėjo plačialapių medžių. Liepynai galėjo nukentėti dėl puikaus pluošto, kurį žvejai labai vartojo. Tuo tarpu ąžuolai išsilaikė per visą neolitą, žalvario amžių ir net gerokai pašlapus ir atvėsus klimatui vėlyvajame holocene šalia eglių.

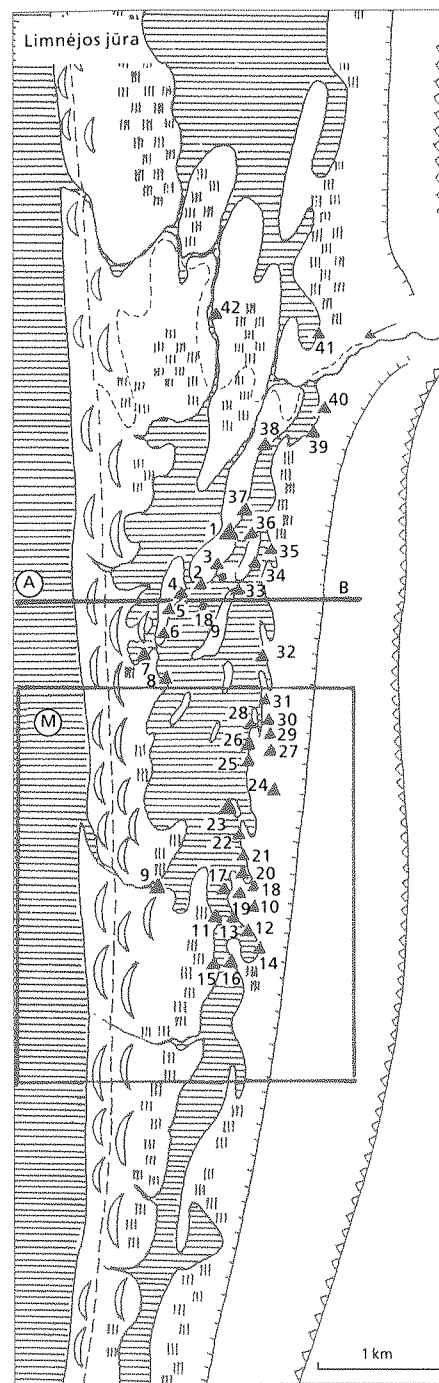
ŠVENTOSIOS IR PALANGOS LAGŪNINIO EŽERO EKOSISTEMA NEOLITO LAIKOTARPIU

13 pav. Šventosios ir Palangos lagūninio ežero kaita: 1 – dabartinių ekosistemų geomorfologiniai vienetai, 2 – Litorinos jūros paskutinės transgresijos krantų padėtis maždaug prieš 5000 metų

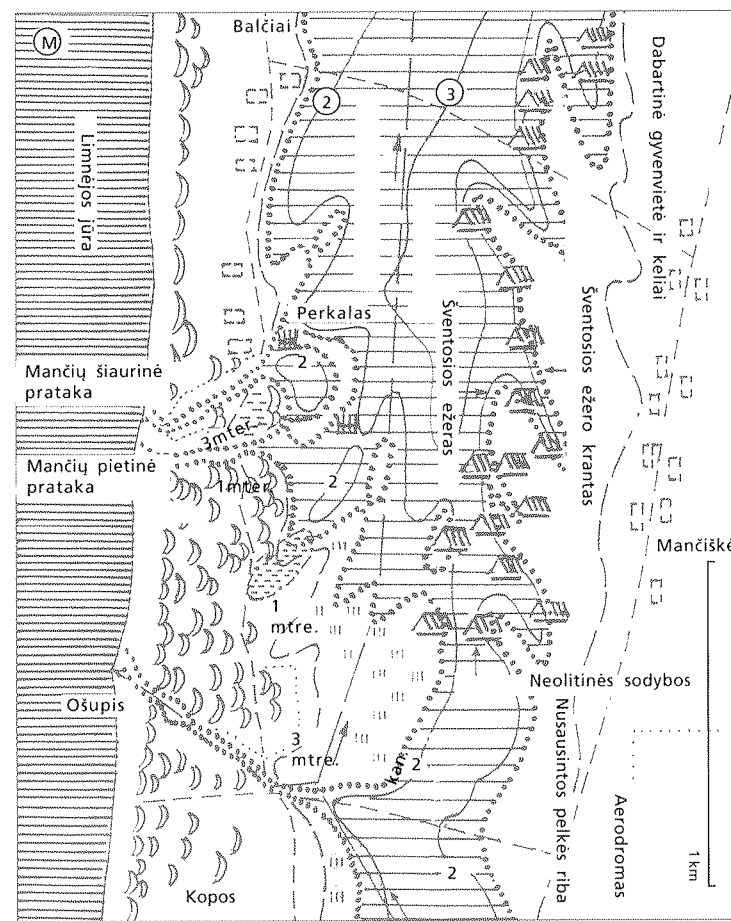

14 pav. Šventosios ir Palangos lagūninio ežero kaita: 3 – Limnėjos jūros transgresijos krantų padėtis prieš 3600 metų. Ženkla: 1 – moreninė lyguma, 2 – lėkštos moreninės kalvos, 3 – Baltijos ledyninio ežero terasų plotai, 4 – Litorinos jūros terasos plotas, 5 – pajūrio kopagūbris ir Limnėjos bei Baltijos jūros paliktos smėlinės terasos, 6 – senieji slėniai, 7 – holoceno slėniai, 8 – slėnių deltos, 9 – Baltijos ledyninio ežero terasos slaitas, 10 – Litorinos jūros terasos slaitas, 11 – Limnėjos jūros terasos slaitas, 12 – senųjų parabolinių kopų likučiai, 13 – vėlyvosios kopos, 14 – lagūnos ir ežerai, 15 – pelkės, 16 – dabartinio jūros kranto vieta, 17 – stratigrafinių pjūvių vietos, 18 – neolito radimvietės

15 pav.
Šventosios lagūninio ežero žvejų stovyklos ir gyvenvietės IV–III tūkstantmetyje pr. Kr. – pagal R. Rimantieneį ir ežero krantai – pagal R. Kuską

Šventosios augalijai būdingos miškų ir pievų žolės. Jos gali rodyti buvus skynimus, vėliau gal ir ganyklas. Ten buvo paplitę *Filipendula*, *Dianthus*, *Galium*, *Humulus* genčių atstovai. Gausu buvo *Rosaceae*, *Primulaceae*, *Caryophyllaceae*, *Fabaceae*, *Apiaceae*, *Pyrolaceae* šeimų atstovų (pav. 11, 12). Miškai, kuriuose augo daug lazdynų ir putinų, buvo dar ir maisto šaltinis. Ežero krantai mirgėjo didele vandens augalų įvairove. Paskutiniaisiais dešimtmečiais daugybėje Lietuvos ežerų teko rasti subborealo laikotarpio vandens riešutų agarų (*Trapa natans*) kevalų. Ežerams užpelkėjant bei klimatui vėstant, subatlantio gytijos nuosėdose jie pasidarė daug retesni. Tik tai Šventosios ežere jie laikėsi labai ilgai.

16 pav.
Limnėjos jūros transgresijos pradžios, maždaug prieš 4300 m., Mančių bei Ošupio pratakos tarp jūros ir lagūninio ežero (R. Kunko rekonstrukcija)

Kultūrų pėdsakais

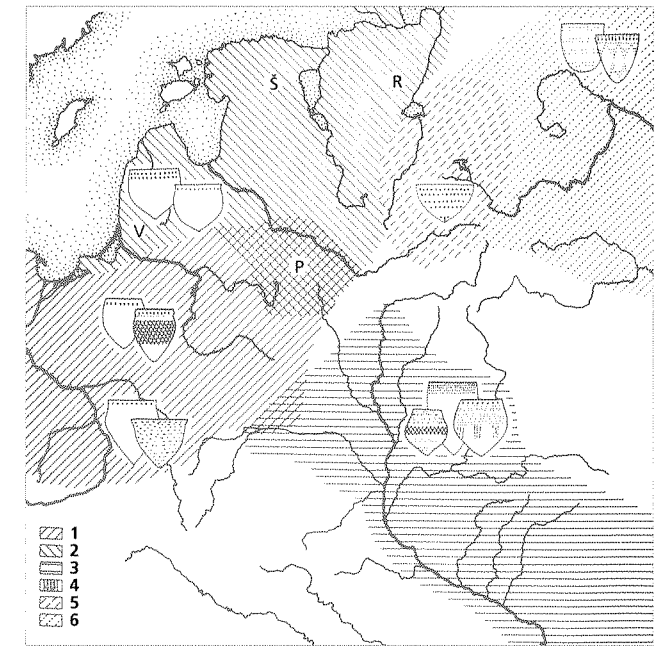
NARVOS KULTŪROS PAVELDAS

Medžiotojai, žvejai, rankiotojai

APŽVALGA

Iki XX a. 7-ojo dešimtmečio Lietuvos, beje, kaip ir viso Pietryčių Pabaltijo, archeologijoje žiojėjo properša. Tik apgraibomis buvo stengiamasi užpildyti nežinomą laikotarpį tarp geriau pažįstamų paleolito bei mezolito ir vėlyvojo neolito laikotarpių kultūrų. Buvo griebtasi Suomijoje, Estijoje bei Šiaurės Latvijoje gana gerai pažįstamos Šukinės duobelinės keramikos kultūros (toliau ŠDKK) (Äyräpää, 1936; 1940; 1955) pavadinimo, kuris buvo taikomas visiems ne Virvelinės keramikos kultūros radiniams. Ir kai maždaug vienu metu visame Pabaltijyje iškilo daug labai išpūdingų ankstyvojo neolito paminklų, paaiškėjo, kad ne ŠDKK, o Narvos kultūra (toliau NaK) buvo pati svarbiausia Rytų Pabaltijo ankstyvojo bei vidurinio neolito kultūra (pav. 17). Ji ypač brangi tuo, kad beveik visuose jos paminkluose aptikta daugybė medžiagos medžiotojų, žvejų bei rankiotojų gyvenimo būdui bei papročiams apibūdinti, o apie tai būdavo daugiausia tik spėliojama.

Tyrinėjimai. NaK vardas bei jos samprata į archeologinę literatūrą įėjo labai pamažu tik 7-ajame dešimtmetyje, nors ir anksčiau, XX a. pradžioje, buvo girdėti balsų, kad, šalia tada jau pažįstamos ankstyvojo neolito ŠDKK, buvusi ir kita mažai pažįstama kultūra. Antai Leonas Kozłowski (Kozłowski, 1924:70–82, lent. 17–21) mėgino išskirti vadinamąją „baltišką kultūrą“. Nors jos apibrėžimas buvo neaiškus, tačiau pati idėja paakino latvių archeologą Eduardą Šturmą apie 1930 m. kai kuriuos ankstyvojo neolito radinius

17 pav.
Ankstyvojo neolito kultūrų paplitimas Rytų Pabaltijyje ir Dniepro baseine: 1 – Nemuno kultūra, 2 – Narvos kultūra, 3 – Dniepro-Doneco kultūra, 4 – Rytų Lietuvos Narvos kultūra, 5 – Volgos aukštupio kultūra, 6 – Valdajaus kultūra

priskirti jai, viliantis, kad jos raidą ir paplitimą išaiškinti vėlesni tyrinėjimai (Šturms, 1931:420, 1937a:51–52). Vienas žymiausių Latvijos neolito paminklų, pradėtų tyrinėti 1938–1940 m., Sarnatė (beje, identiškas Šventosios NaK paminklams), Ventspilio raj., tuo metu nepavykus tinkamai datuoti (buvo priskirta žalvario amžiui), ilgai dar buvo traktuojamas kaip tos nepažįstamos kultūros atstovas (Šturms, 1940; 1948). Tik platūs Liucijos Vankinos tyrinėjimai pokario metais (Ванкина, 1970; Vankina, 1974), nauja palyginamoji medžiaga ir radiokarbono datos apibūdino šį paminklą kaip vakarinio NaK varianto (tuo metu vadintos Sarnatės kultūros) pavyzdį.

Patsai NaK vardas atsirado nuo neolitinių Šiaurės Estijos prie Narvos upės gyvenviečių 1951–1953 m. tyrinėjimų (Гурина, 1955). Dviejose iš jų buvo konstatuotas nuo ŠDKK besiskiriantis keramikos tipas. Maždaug tuo pat metu tokios pat keramikos aptiko ir Lembitas Jaanitsas, tyrinėjęs Estijos paminklus – Akali, Kulamiagi (Kulamägi). Tada ji dar netvirtai buvo pavadinta Narvos tipo keramika (Янитс, 1959). 1967 m. Nina Gurina plačiai paskelbė Narvos gyvenviečių tyrinėjimus, nustatė šių paminklų vietą tarp kitų neolitinių paminklų ir jau tvirtai įvedė Narvos kultūros terminą (Гурина, 1967; Timofeev, 1988a).

Maždaug tuo pat metu plačius NaK paminklų tyrinėjimus Šiaurės rytinėje Latvijoje, Lubano ežero baseine, atliko Ilzė Lozė (Лозе, 1988; Loze, 1993, 2000a) ir Francis Zagorskis (Загорскис et al., 1984). Vėliau tyrinėta me Šiaurės Latvijoje Zveiniekų akmens amžiaus kapinyne buvo aptikta ir NaK kapų (Zagorskis, 1987).

NaK paminklų buvo tyrinėta ir Šiaurės Baltarusijos Krivinos ir Asavieco dirvūnuose (Чернявский, 1967; 1969, Чарняўскі, 1997) ir Rusijos Pskovo srityje (Микляев, 1969; 1994; Микляев, Семенов, 1979; Dalukhanov et al., 1989; Мазуркевич, 1994). Remiantis radiniais ir radiokarboniniais datavimais, pavyko kai kurią medžiagą iš žinomo Olenijostrovo kapinyne Onegos ežere (Гурина, 1956; Price, Jacobs, 1990), taip pat Aleksandro Inostrancevo radinius iš senojo Ladogos ežero kanalo (Иностранцев, 1882) bei naujesnių Vladimiro Timofeevo kasinėjimų Leningrado srityje (Timofeev, 1988b; 1998) priskirti NaK.

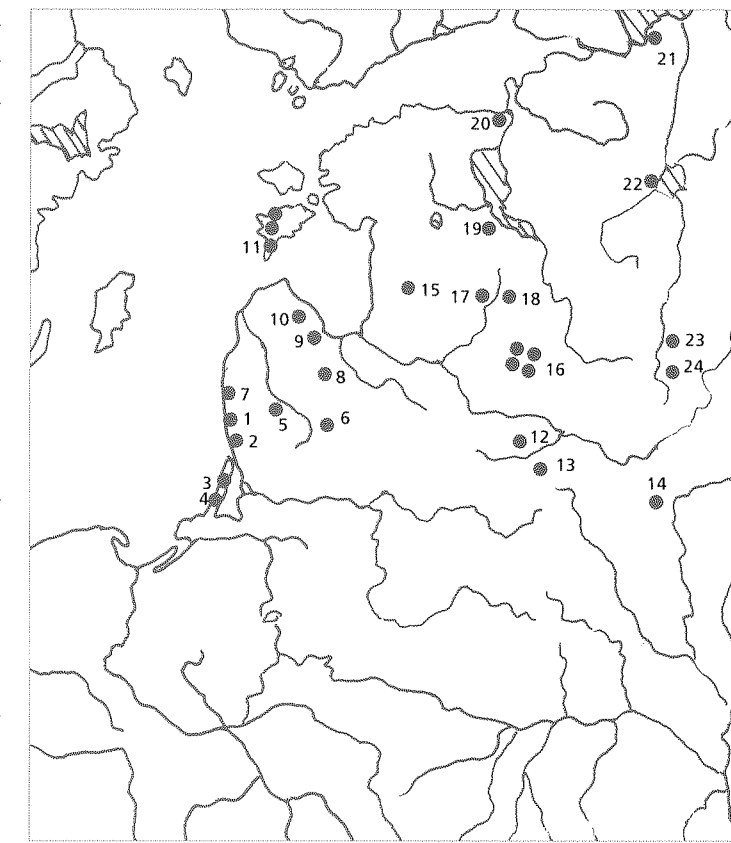
Lietuvoje NaK paminklų tyrinėjimai prasidėjo nuo Šventosios kasinėjimų 1966 m. (Rimantienė, 1979; 1980a, b; 1984; 1992e; 1996a, b, c, d; 1998). Paaiškėjo, kad dar XIX a. Kuršių nerijoje aptikta Klampsmelio (Drumsack) gyvenvietė (Bezenberger, 1895:239; Engel, 1935, lent. 34B:a–d) irgi turėjo priklausyti NaK. Vėliau Nidos vėlyvojo neolito gyvenvietėje buvo irgi konstatuotas sunykęs NaK sluoksnius (Rimantienė, 1989:87–90). NaK paminklų aptikta ir Vidurio Žemaitijoje. Tai Daktariškės 5-oji gyvenvietė, 1987–1990 m. tyrinėta Adomo Butrimo (Butrimas, 1988; 2001). Pėdsakų būta ir Šarnelėje, prie Varduvos upės.

1976 m. NaK gyvenvietės pradėtos tyrinėti ir Rytų Lietuvoje, prie Jaros upės (Girininkas, 1977/78) ir prie Kretuono ežero (Kretuonas 1B, ir kt.) (Гирининкас, 1990; Girininkas, 1994).

Kilmė. Visame tame plote, kur paplitusi NaK, mezolite buvo paplitusi Kundos kultūra. Be abejo, tie plotai lygiai sutapti negali, nes NaK nėra peraugusi iš mezolitinės. Tai nauja kultūra, kuriai formuojantis, kaip, beje, ir kiekvienai kultūrai, turėjo dalyvauti kelios kultūros. Atrodo, kad iš pietų didelės įtakos turėjo Dniepro-Doneso bei Strumelio Gastiatino kultūros (Тимофеев, 1995), iš rytų – Valdajaus ir Volgos aukštupio kultūra (pav. 17), o pačioje šiaurėje, vėliau labiau į pietus, net ŠDKK. Svarbus dalykas, kad substratinė Kundos kultūra daugiausia naudojo kaulinius bei raginius dirbinius, o titnago įsiveždavo iš rytų arba pietų (Timofeev, 1998a, pav. 27.9). Kartu atsigabendavo ne tik įvairių kitų dirbinių, bet ir naujų idėjų. Todėl štai Lietuvos rytinėje dalyje NaK gyvenvietėse nemažai mezolitinius tipus primenančių titnaginių dirbinių iš Nemuno kultūros, o prie Lubano ežero – iš Valdajaus srities.

Paplitimas ir variantai. NaK buvo paplitusi labai plačiai – nuo Nemuno vidurupio iki Ladogos ir Onegos ežerų šiaurėje, nuo Baltijos jūros vakaruose iki Dniepro baseino rytuose (pav. 18). Negalima tikėtis, kad visoje šioje teritorijoje ji būtų buvusi vienoda, nes įvairių sričių gyventojai bendravo su kitais kaimynais. Įdomu tai, kad NaK paminklai aptinkami toli viena nuo kitos nutolusiomis salomis. Be abejo, tai tyrinėjimų spraga, nes šie paminklai išlieka tik specifinėmis sąlygomis – pelkėse, o jų tyrinėta nedaug. Be to, pagrindiniai šios kultūros dirbiniai yra iš organinių medžiagų, keramika taip pat su gausiomis organinėmis priemaišomis, todėl žemės paviršiuje neišlaiko ir į muziejų rinkinius nepatenka kaip kiti atsitiktiniai radiniai, galintys papildyti kultūros paplitimo plotus. Todėl literatūroje pasirodė vardai, kuriais NaK variantai buvo pavadinti atskiromis kultūromis. Taip atsirado Sarnatės, Uosos (Osa), Zvidzės, Usviatų ir kt. kultūros. Naujomis kultūromis bandyta įvardyti ir atskirus raidos etapus – NaK vadinti tik ankstyvieji paminklai, o vėlesniesiems, beje, įgavusiems kitų kultūrų bruožų, jau taikyti kiti vardai. Ta daugybė atskirų kultūrų vardų nieko nepadėjo išspręsti, juo labiau, kad buvo nepalyginamai daugiau reiškinių, kurie tuos variantus jungia, negu tų, kurie juos skiria.

Iš esmės aiškiai galima skirti du variantus – vakarinį ir rytinį. Į vakarinį įeina visi Vakarų Lietuvos paminklai su Šventąja ir Sarnate, taip pat Žemai-

18 pav. Pagrindinės Narvos kultūros radimvietės: 1 – Šventoji (Liet.), 2 – Palanga (Liet.), 3 – Juodkrantė (Liet.), 4 – Nida (Liet.), 5 – Šarnelė (Liet.), 6 – Daktariškė 5 (Liet.), 7 – Sarnatė (Sarnate) (Lat.), 8 – Lejascyskos (Lejasciskas) (Lat.), 9 – Siliniupe (Siliniupe) (Lat.), 10 – Purciemas (Purciems) (Lat.), 11 – Saremos sala (Nakamae, Loona, Undva) (Est.), 12 – Jara (Liet.), 13 – Kretuono ež. (Kretuonas 1B, Žemaitiškė 1, 2, 3, Pakretuonė) (Liet.), 14 – Krivina ir Asaviecas (Baltr.), 15 – Zveiniekai (Lat.), 16 – Lubano ež. (Zvidzė, Yča, Zveisala) (Lat.), 17 – Vila (Villa) (Est.), 18 – Kiapa (Kääpa) (Est.), 19 – Akalis (Akali) (Est.), 20 – Narva (Est.), 21 – Ladogos ež. (Karel.), 22 – Kolomcai (Kolomcy) (Rus.), 23 – Naumovas (Naumovo) (Rus.), 24 – Usviatai (Usviaty) (Baltr.)

tijos. Rytiniame atsiduria paminklai iš Rytų Lietuvos su Kretuono, Jaros, Žeimenio ir kitomis radimvietėmis. Šiai grupei artimiausi yra ir šiaurėje – prie Lubano ežero, Pskovo srityje, Estijoje bei Leningrado srityje – esantys paminklai. Tiesa, pastaruosius galėtume išskirti į atskirą šiaurinę grupę. Ne-reikėtų atskiriomis kultūromis vadinti chronologinių etapų, nes negalima tikėtis, kad ankstyvoji kultūros fazė visiškai atlieptų vėlyvąją. Mes manome, kad kultūrą reikėtų traktuoti kaip laike ir erdvėje besikeičiantį reiškinį, todėl visas šias grupes laikome ištisine NaK ir ieškome jas rišančių grandžių.

Chronologija. Ankstyviausiu laikotarpiu datuoti NaK paminklai aptikti Šiaurės rytų Latvijoje: Uosa (Загорскис et al., 1984) – (Ri-272) 6533±120 bp/cal 5616 (5479) 5370 BC ir (MGU-1009) 6560±140 bp/cal 5623 () 5372 BC. Taigi jie turėtų siekti VI tūkst. pr. Kr. vidurį. Tai sutampa su Zvidzės gyvenvietės (Лозе, 1988:101–102) ankstyvojo neolito sluoksnių datomis, pvz., (Ta-1746) 6350±60 bp/cal 5457 (5318) 5297 BC, (Ta-862) 6535±60 bp/cal 5595 (5480) 5472 BC, ir kt.

Ir iš Lietuvos, toliau nuo jūros, turime pora datų, kurios nukelia NaK į V tūkst. pr. Kr. Daktariškės 5-ojoje radimvietėje nedideliame apatinio kultūrinio sluoksnio plotelyje buvo rasta labai ankstyvos NaK keramikos (Iršėnas, Butrimas, 2000:135), kuri datuota (Vs-808) 5530±110 bp/cal 4459 (4354) 4253 BC. Artima ir Žemaitiškės 3-iosios, Rytų Lietuvoje, gyvenvietės (Girininkas, 1986) data: (Bln-2594) 5510±60 bp/cal 4442 (4345) 4262 BC bei Kretuono ankstyvųjų kapų (Antanaitis, Girininkas, 2000:6) datos.

Vis dėlto didžioji dauguma datų yra iš IV ir III tūkst. pr. Kr. (Лийва, Лозе, 1988). NaK III tūkst. įsiliejo į naujai atsiradusias kultūras – šiaurėje į Šukinės duobelinės keramikos kultūrą (ŠDKK), o pietuose į Rutulinių amforų kultūrą (RAK), jos pėdsakų liko ir Pamarių kultūroje (PMK).

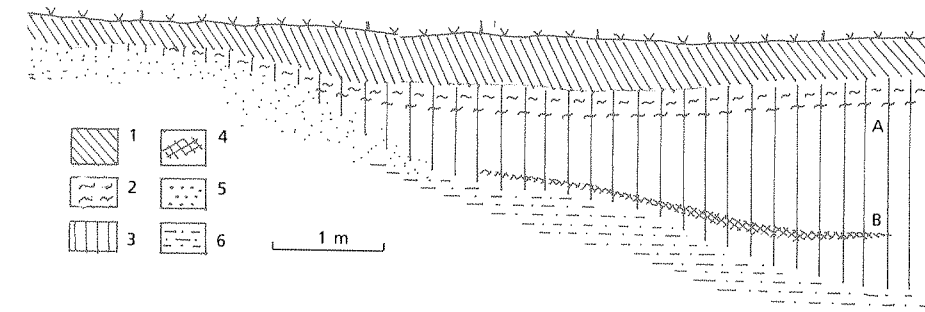
ŠVENTOSIOS NARVOS KULTŪROS PAMINKLAI

Paminklų pobūdis. NaK buvo pagrindinė Šventosios gyvenviečių kultūra, todėl jos paminklų aptikta daugiausia ir pagal juos galima pasekti gana ilgą šios kultūros atkarpos raidą nuo ankstyvojo neolito pabaigos iki vėlyvojo neolito pabaigos. Nerasta tik ankstyvojo neolito pirmosios pusės radinių, nes tuo metu ši vietovė buvo po vandeniu.

Paminklai yra dvejopo pobūdžio. Tik keli buvo sausose vietose įrengtos pastovios gyvenvietės su pastatų liekanomis. Tai 23-ioji ir 6-oji gyvenvietės. Abi jos vidurinio neolito antrosios pusės. Sausose vietose buvo įrengtos ir 26-oji bei 28-oji ir greičiausiai visos rytinio lagūnos pakraščio gyvenvietės, tačiau jose išlikę labai mažai duomenų apie buvusius pastatus, nebent apie juos bylotų kelios duobelės bei židiniai.

Antrai grupei paminklų, davusių ypač vertingos medžiagos apie NaK gyvenimą, priklauso žvejybos vietos prie pat lagūnos, kurių radiniai surinkti gitijos sluoksniuose, kadaise nuskendę (arba nuskandinti) buvusios lagūnos dumblė. Kai žvejai ėmė lankytis prie lagūnos, šioji jau buvo dumblėjanti. Tai aiškiai galima matyti iš 2/4 radimvietės suvestinio pjūvio (19 pav.). Šiuo

Narvos kultūros paveldas

19 pav. Suvestinis Šventosios 2/4-osios radimvietės pjūvis iš šiaurės vakarų į pietų rytus. 1 – durpingas dirvožemis, 2 – gitijos luobos (buv. velėnos) sluoksnis, 3 – gitija, 4 – žuvų ašakų sluoksnis, 5 – smėlis, 6 – aleuritai, A – viršutinis kultūrinis sluoksnis, B – apatinis kultūrinis sluoksnis

metu lagūnos vietoje slūgso storas gitijos sluoksnis. Jame, maždaug 110–180 cm gylyje, matyti plonas žuvų ašakų sluoksnis, kuriame ir buvo pagrindiniai NaK B kultūrinio sluoksnio radiniai. Po juo gitijoje radinių jau nebebuvo. Lagūnai visiškai užakus, paviršiuje užaugo velėna, kuri dabar atrodo kaip gitijos luobas. Tuoju po juo slūgsojo A sluoksnio (Rutulinių amforų kultūros) radiniai.

Prie jų buvusių stovyklų pėdsakai buvo sunykę. Tokios buvo 2/4B, 1B, 3-ioji radimvietės. Buvo ir tokių radimviečių, kurių pobūdį sunku nusakyti, nes jose rasti pavieniai, labai išblaškyti, nors kai kurie ir labai vertingi radiniai. Tokios buvo, pvz., 5-oji, 7-oji ir 8-oji radimvietės.

Dar dviejose radimvietėse – 24-ojoje ir 30-ojoje – rasti tikrai gintarinių dirbinių depozitai.

Minėtas radimvietes dar papildė Palangos rinkinio ir šiaip atskirai rasti gintariniai bei akmeniniai dirbiniai.

Chronologija. Tokių ankstyvų NaK gyvenviečių datų kaip Šiaurės rytų Lietuvoje, Šventojoje, kaip ir kitose rytinėse Baltijos pakrančių gyvenvietėse, pvz., Sarnatėje, gauti neįmanoma, nes ankstyvosios čia slūgso giliai po vandeniu ir smėliu. Dėl poledynmečio žemės grimzdimo buvo užpildos ir visos rytinės Jutlandijos pakrantės, šiaurinės Vokietijos pakrantės, Kaliningrado srities ir Lietuvos bei Latvijos vakarinės pakrantės. Tik laimingo atsitiktinumo dėka pavyktų jas apčiuopti atodangose. Tiesa, Jutlandijos salų pakrantėse, ten, kur nėra užneštos smėlio, jos tyrinėjamos po vandeniu.

Ankstyviausios buvo Šventosios 2/4 B radimvietės datos. Tačiau jos nėra vieno laikotarpio. Dalis jų rodo pačią ankstyvojo neolito pabaigą (V tūkst. pabaiga – IV tūkst. pradžia), didžioji dalis apima visą vidurinį neolitą, nors stratigrafiškai to nebuvo galima pagrįsti. Tarp tų dviejų datų grupių yra tarpas. Galima manyti, kad tai buvęs transgresijos ar šiaip ryškaus drėgnėjimo laikotarpis ir tuo metu ši lagūnos pakrantė nelankyta. Vidurinio neolito grupei atliepia ir Šventosios 1B ir 3-iosios radimviečių datos. Visos jos buvo įsikūrusios vakarinėje lagūnos pakrantėje. Tuo tarpu ryškiai skiriasi Šventosios 23-iosios ir 6-osios radimviečių, priklausiusių jau vėlyvajam vidurinio neolito tarpsniui, datos.

Šventosios 2/4B datos:

(Vs-811) 5110±110 bp/cal 4036 (3956) 3779 BC

(T-13524a) 4930±55 bp/cal 3765 () 3665 BC

(Vs-633) 4910±110 bp/cal 3794 () 3543 BC
 (Tua-2076) 4875±65 bp/cal 3706 (3652) 3638 BC
 (LJ-2523) 4730±100 bp/cal 3641 () 3370 BC
 (Tua-2075) 4530±65 bp/cal 3362 () 3098 BC
 (Vs-23) 4400±100 bp/cal 3328 (3091) 2901 BC
 (Ta-2637) 4480±80 bp/cal 3352 () 3090 BC
 (Vs-956) 4300±180bp/cal 3263 (2902) 2625 BC
 (Vs-812) 4290±110 bp/cal 3263 () 2901 BC
 (Blu-4385) 4360±50 bp/cal 3078 (2921) 2905 BC
 (Ta-2636) 4315±70 bp/cal 3016 (2909) 2882 BC
 (Vs-957) 4200±100 bp/cal 2902 (2876) 2602 BC
 (Vs-968) 4230±90 bp/cal 2912 (2880) 2679 BC
 (Ki-9456) 4250±80 bp/cal 2916 (2883) 2704 BC

Šventosios 1B datos:

(LJ-2528) 4640±60 bp/cal 3515 () 3357 BC
 (TA-247) 4400±90 bp/cal 3311 (3021) 2906 BC
 (IGAI-12) 4470±40 bp/cal 3332 () 3032 BC

Šventosios 3-iosios datos:

(Vib-9) 4410±70 bp/cal 3263 () 2917 BC
 (Ki-9457) 4120±70 bp/cal 2873 () 2504 BC

Šventosios 23-iosios datos:

(Vib-1) 4190±80 bp/cal 2888 () 2623 BC
 (Ki-9458) 3790±80 bp/cal 2396 (2202) 2054 BC
 (Ki-9459) 3730±70 bp/cal 2271 (2139) 1984 BC

Šventosios 6-osios datos:

(T-13525a) 4530±75 bp/cal 3365 () 3380 BC
 (Vs-499) 4160±110 bp/cal 2888 () 2504 BC
 (Vs-500) 4070±110 bp/cal 2866 () 2468 BC
 (T-.....) 4040±95 bp/cal 2844 () 2465 BC
 (Ki-9462) 4370±70 bp/cal 3091 () 2901 BC
 (Ki-9463) 4180±70 bp/cal 2863 () 2623 BC

Panašios datos gautos iš Sarnatės NaK pastatų (Ванкина, 1970:137–141).

Taip pat kaip Šventojoje, dvi datų grupės buvo gautos iš Daktariškės 5-osios radimvietės Vidurio Žemaitijoje medžiagos; rasta ir dviejų laikotarpių keramikos (Butrimas, Iršėnas, 2000). Tačiau čia, kadangi toliau nuo jūros, pavyko aptikti ir ankstyvojo neolito pirmosios pusės ir vidurinio neolito sluoksnius:

(Vs-808) 5530±110 bp/cal 4459 (4354) 4353 BC
 (Vs-809) 4360±90 bp/cal 3096 (2921) 2887 BC

Datos atitinka ir toliau rytuose bei šiaurės rytuose paplitusių vidurinio neolito NaK gyvenviečių datas, pvz., Krivinos apatinio kultūrinio sluoksnio (Baltarusija), Usviatų 4B, Sertėjos 2-osios (Pskovo sritis), Piestinio (Latvija) ir kt. datas (Timofeev, 1998a:227).

Šie datavimai gerai derinasi ir su paleogeografiniais duomenimis. Ankstyvojo neolito pabaigos ir vidurinio neolito pradžios Šventosios gyvenvietės 2/4B, 1B, 3-ioji buvo įsikūrusios vakariniame lagūnos krante, kuris virš jūros lygio tėra pakilęs apie 2 m. Transgresija ar staigus drėgnėjimas trumpam buvo gyventojus iš šios pakrantės išviję, tačiau greitai jie vėl sugrįžo. Tik subborealinės transgresijos metu, jau vidurinio neolito viduryje, ėmė rasti gyvenviečių rytiniame lagūnos krante, kuris virš jūros lygio yra pakilęs apie 5–6 m.

Šitas drėgnėjimas atsiliepė ir gyvenvietėms prie Rytų Lietuvos ežerų. Pvz., gyvenvietės prie Kretuono ežero – Kretuonė 1B, Pakretuonė 1B, Žeimenis 1 – per 1-ąją subborealinę transgresiją kūrėsi pakilesnėse vietose, ne ant salpos, ant I viršsalpinės ežerų terasos. Žiedadulkių analizės duomenimis, šio laikotarpio diagrama artima IV a. von Posto zonai ir turėtų priklausyti III tūkstantmečiui prieš Kristų (R. Kunsko duomenimis) (Гирининкас, 1990:7 t t).

KERAMIKA

Pirmojoje XX a. pusėje, pasirodžius pirmiesiems ankstyvosios keramikos radiniams Pabaltijyje, jie be atodairos buvo gretinami ir net sutapatinami su ŠDKK keramika, kuri jau nuo seno buvo labiau pažįstama Rytuose. Tačiau vėliau, visame Pabaltijyje suintensyvėjus pelkių tyrinėjimams, kurie davė labai daug naujos, iki tol beveik nepažįstamos keramikos, ją imta visuotinai gretinti ir net kildinti iš Ertebiolės (Ertebølle) kultūros keramikos (remtasi tik vizualiai – dažniausiai net iš iliustracijų – panašia puodo forma). Ir Ertebiolė, ir NaK iš esmės pažinojo tik du tuos pačius indų tipus – didelį smailiadugnį katilą ir luotelio pavidalo dubenėlį.

Nagrinėdami įvairius NaK reiškinius, dažnai juos lyginsime su panašiais aplink visą Baltijos jūrą, iškeldami visišką analogiją ir tai, kas papildo ir padeda paaiškinti NaK, arba atvirkščiai. Tam tikra prasme galima kalbėti apie bendrą cirkumbaltišką kultūrą. Tuo tarpu nagrinėdami keramiką stengsimės išryškinti šių visų minėtų kultūrų skirtumus.

Technologija. Keramikos technologija yra vienas svarbiausių NaK požymių, pagal kurį šią kultūrą išskiriame iš kitų kultūrų. Būdingos priemaišos molio masėje buvo organinės – smulkios augalinės ir apdegintų grūstų kiaukutų. Atrodo, kad ankstyvojoje fazėje tai buvo vienintelės priemaišos. Tokios priemaišos vyrauja 1B ir didžiojoje dalyje 2/4 B radimviečių keramikos. Tokią molio masę vadiname lengva. Jos masės tankis $d=1,20-1,40$. Pastarasis rodiklis jau taikytinas 2/4B vidurinio neolito pradžios keramikai, kurioje jau yra šiek tiek mineralinių priemaišų.

Molio masė su grynai organinėmis priemaišomis sieja NaK keramiką su ankstyvąja Pietų Lietuvos Nemuno kultūros (toliau NemK) keramika. Ryškus pavyzdys – Dubičių 3B keramika su augalinėmis ir kiaukutų priemaišomis, kurios masės tankis $d=1,20$ (Rimantienė, 1999a, pav. 9–11), tik pajūrio gyvenviečių molio masėje kiaukutų daugiau nei augalinių priemaišų.

Organinės priemaišos būdingos visai NemK Lietuvoje ir Baltarusijoje, taip pat toliau į pietryčius paplitusiai ankstyvojo neolito Dniepro-Doneco, Strumelio-Gastiatino ir kt. panašioms kultūroms (Телегин, 1968; Телегин, Титова, 1968).

Tuo tarpu Ertebiolės keramikos molio masė buvo liesinama smulkiai grūstu lauko špatu, ir jos atsiradimas sietinas su svetimais impulsais iš Šiaurės vakarų Vokietijos (Jensen, 1982:51).

Taip pat skiriasi ir rytuose paplitusios ankstyvosios ŠDKK keramikos molio masė, kuri buvo liesinama grūstomis mineralinėmis priemaišomis. Tik suartėjus su NaK, joje atsirado ir organinių priemaišų. Tai ypač gerai matyti tose gyvenvietėse, kuriose aptikta ir įvežtinių dirbinių (gintaro) iš NaK sričių.

Viduriniame neolite į molio masę pradėta vis daugiau dėti mineralinių priemaišų. Gali būti, kad ši liesinimo priemonė ėmė plisti daugiau pradėjus bendrauti su kaimynais ir iš rytų, ir iš pietų. Toks skirtumas matyti jau Šventosios 3-iosios radimvietės keramikoje, kurios molio masės tankis $d=1,6-1,8$. Ypač išsiskiria nedidelė 6-osios radimvietės NaK keramikos dalis, kurios masės tankis labai mažas ($d=0,6-1,1$) ir rodo, kad čia būta ir ankstyvesnės gyvenvietės (tai patvirtina ir radiokarboninės datos), nors didžioji keramikos ir kitų radinių dalis patvirtina ją priklausius vidurinio neolito pabaigai. Šalia NaK keramikos vartoti ir gana tankios molio masės Rutulinių amforų kultūros (RAK) puodai.

Viduriniame neolite mineralinės priemaišos labai ryškios ir NemK keramikoje, kur labai dažnai net parenkamas tam tikras akmuo, dažniausiai kvarcitas. Pavyzdys galėtų būti Dubičių 2-osios gyvenvietės ankstyvoji keramika, kurios ornamentika ir puodų forma dar labai artima ankstyvosios fazės keramikai, bet molyje, šalia dar gausių augalinių priemaišų, labai ryškiai matyti stambūs grūsto kvarcito grūdai. Jos tankis $d=1,5$ (Rimantienė, 1999a).

NaK puodai buvo lipdyti iš 3,5–6 cm pločio molio juostų, kurios buvo sujungiamos trejopai (pav. 20:1). Būdingiausias, ypač ankstyvajai keramikai, sujungimas – įskroda (b), kuri dažnai dar užglaistoma iš viršaus (c) arba maždaug 1,5 cm pločio vienas ant kito užeinančiais paplonintais juostų kraštais (a). Šis požymis ypač svarbus gretinant su Ertebiolės keramika, nes jos lipdymas visiškai kitoks – ji buvo lipdyta iš molio volelių. Pagal tai keramiką net iš mažų fragmentų galima priskirti Ertebiolės kultūrai.

Šioje vietoje norėtusi pateikti hipotezę, kaip galėjo atsirasti šis gana didelis technologijų skirtumas. Deja, šiuo tarpu jai įrodyti beveik neturime medžiagos. Atrodo, kad toks lipdymo būdas bus likęs iš tų laikų, kai indai dar buvo gaminami iš organinių medžiagų. NaK paplitimo plote tokia medžiaga, be abejo, buvo beržo tošis, surėžyta juostomis ir susiuvinėta. Tuo tarpu prieškeraminėje Ertebiolės kultūros fazėje indai buvo tankiai supinti ir susiūti iš augalinių pluoštų kaip pintinės. Pirmoji mintis, pradėjus gaminti iš molio, ir buvo pamėgdžioti senąją technologiją. Reikėtų paminėti ir Rytuose plačiausiai paplitusią ŠDKK keramiką, kuri paprastai būdavo lipdoma iš juostų ir šitaip, atrodo, buvo mėgdžijami tošiniai indai. Tačiau iš kai kurių

radinių matyti, kad naudota ir mišri technika, nes rasta puodų, kurių dugnelis nulipdytas iš volelių, o aukščiau – iš juostų (Luho, 1957), taigi prie pinto dugno buvusios prisiūtos tošies juostos.

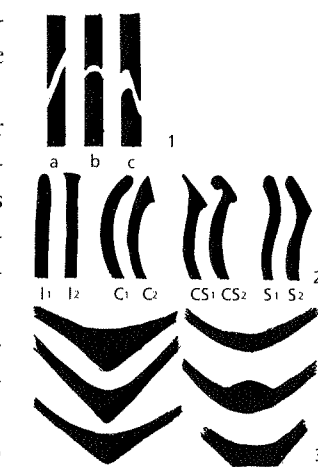
Puodų formos. Apie NaK puodų formas galima spręsti iš jų kaklelių ir dugnelių pavidalo, dydžių bei proporcijų, ornamentikos. Pagal šiuos požymius iš Šventosios radimviečių medžiagos bandysime atsekti šios keramikos raidos dėsningumus, nors bendras puodo vaizdas per visus pusantro tūkstantčio metų Šventojoje labai vienodas – tai plačiaangis, smailiadugnis, panašaus aukščio ir skersmens katilas (pav. 21).

Puodų kakleliai iš pažiūros labai neįvairūs, tačiau juos galima suskirstyti į keturias dideles grupes. Vaizdumo dėlei jas pavadiname didžiosiomis raidėmis, kurios savo forma primena puodų kaklelius – tai I, C ir S. Ketvirtasis tipas yra pereinamasis iš C į S – iš išorės toks kaklelis atrodo lyg S tipo, iš vidaus – lyg C tipo, todėl jam davėme CS tipo vardą. Kiekvieną tipą dar skiriame į 2 variantus (jų galėtų būti ir daugiau). I₁ grupės kaklelių briauna apvali, I₂ – priplota. C kakleliai įgaubti: C₁ briauna yra apvali ar kiek priplota ir tokio pat ar beveik tokio pat storio kaip puodo sienelės, C₂ briauna ryškiai nusklembta į vidų ir pastorinta. CS kakleliai panašūs į abiejų pastarųjų tipų, tik CS₁ artimesni C, o CS₂ artimesni S pavidalo kakleliams. S pavidalo kakleliai yra išriesti: S₁ – tolygiai, S₂ – tik iš išorės tolygiai, o iš vidaus ties kakleliu matyti ryškesnė ar ne taip ryški briauna. Puodas atrodo lyg su aukštu atloštu kaklu, kuris, beje, iš vidaus dažnai ir ornamentuojamas (pav. 20:2).

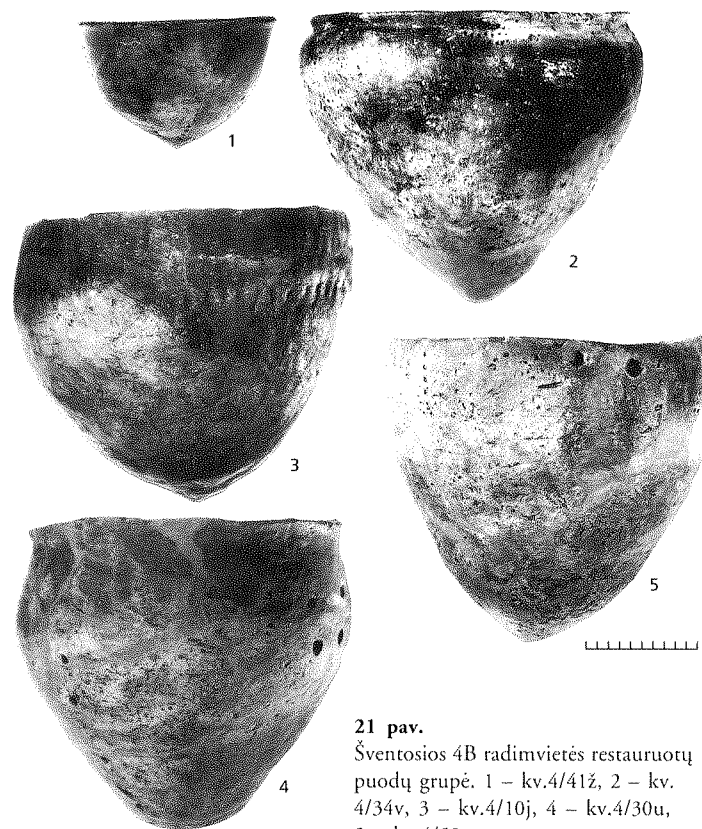
Statistikos pagrindu laikėme minimalųjį puodų (ne šukių) skaičių radimvietėje. Jis nustatytas pagal išlikusius puodų kaklelius su briaunomis, kurie sugrupuoti pagal puodus. Todėl vieneta kartais sudaro net iki 50 šukių, tarp kurių kokios 8 derinasi prie briaunos. Kartais vienetu laikoma ir viena kaklelio šukė, jei prie jos kitos nesiderina pagal formą ar ornamentą. Tik 6-osios radimvietės minimalaus puodų skaičiaus nepavyko nustatyti, nes šukės buvo per daug sutrupėjusios.

Puodų kaklelių formų raida Šventojoje gana ryški (pav. 22). Palyginę šešių pagrindinių radimviečių puodų kaklelių tipų procentus (konkretūs skaičiai duoti nagrinėjant atskirų radimviečių keramiką), pastebime aiškias raidos tendencijas. Išsiskiria trys raidos grupės. Ankstyviausiajai priskyrėme 1B ir 2/4B. Nors pastarojoje yra ir vidurinės grupės radinių, tačiau jų nelabai galima išskirti. Vidurinei grupei priskyrėme 3-iąją ir 23-iąją radimvietes, vėlyvajai – 26-ąją ir 6-ąją. Diagramoje išryškinome ne tik pagrindines, bet ir antrojo pogrupio kaklelių formas, kurias laikome vėlyvesnėmis. Beje, procentai yra apibendrinantys, nes atspindi ilgesnio laikotarpio keramikos palikimą.

Ankstyviausiose radimvietėse (1B, 2/4B) ryški I (11–22%) ir C (45–52%) kakleliais puodų persvara. Tuo tarpu CS (9–22%) ir S (15–24%) kakleliais puodų procentas daug mažesnis. Be to, pastarųjų antro pogrupio kaklelių arba visai nėra, arba yra labai mažai.

20 pav. Narvos kultūros keramikos molio juostų sujungimas (1), puodų kaklelių (2) ir dugnelių (3) pjūviai

21 pav.
Šventosios 4B radimvietēs restauruotų puodų grupė. 1 – kv.4/41ž, 2 – kv. 4/34v, 3 – kv.4/10j, 4 – kv.4/30u, 5 – kv.4/52z

kiamas I kakleliais puodų gausėjimas, bet skaičiais neišreiškiamas bendras suprastėjimas, kai S kakleliai pasidaro tokie neryškūs, kad menkai skiriasi nuo I kaklelių. Pasitaikė dar keli CS₂ ir S₂ kakleliai, bet ir šie toli gražu neprilygsta ankstyvesnėms formoms.

Lygiai tokios pačios puodų kaklelių formos yra ir Sarnatės gyvenvietėse. Nors statistinių duomenų palyginimui neturime (Ванкина, 1970, lent. LXXVI), galime pastebėti tą pačią raidą (tiesa, autorės puodų tipai buvo sugrupuoti kitaip).

Rytų Lietuvos NaK keramikoje (Гирининкас, 1990; Girininkas, 1994), kaip ir Šiaurės rytų Latvijoje bei Estijoje, nepastebima tokios ryškios puodų kaklelių formų raidos ir įvairovės. Čia daug ilgiau išlieka puodai I ir C pavidalo kakleliais, o C₂ pavidalas retas. Tai būdinga Estijos Narvos I, III, Kiaros (Käära), Akalio, Kulamiagio (Kulamägi) gyvenvietėms (Янитс, 1956:122–125; Jaanits, 1965a, pav. 5; 1965b; Гурина, 1967, pav. 41), Latvijos ankstyvojo neolito Uosos (Zagorskis, 1970:73), Zvidzės (Лозе, 1988:47–52, lent. XLIV–XLIX), vidurinio neolito Piestinos (Zagorskis, 1965:39) gyvenvietėms. Dar vėlesnėse Latvijos gyvenvietėse, panašiai kaip Šventosios 6-ojoje, puodų formos prastėja, dauguma lieka statmenais ar truputį C₁ pavidalo gaubtais kakleliais (Лозе, 1972:64). Toliau į rytus, Vitebsko srities Krivinos gyvenvietėje, dar iš III tūkst. pr. Kr. pabaigos daugiausia aptinkama statmenų

Vidurinio laikotarpio radimvietėse (3-ioji, 23-ioji) labai padaugėjo (48%) puodų S pavidalo kakleliais, atsirado puodų S₂ kakleliais, kurie aiškiai matyti 23-iojoje radimvietėje. Dar nedaug puodų CS kakleliais (13–18%), bet svarbu, kad tarp jų bent pusė CS₂ tipo. Kartu sumažėjo (20–23%) puodų I pavidalo kakleliais. Tarp abiejų diagramų matyti nemažų skirtumų, bet tarp minėtų dviejų radimviečių yra ir didokas chronologinis skirtumas (300–400 m).

Trečiajai grupei priskyrėme dvi gana skirtingas radimvietes – 26-ąją ir 6-ąją. 26-ojoje visiškai sumažėjęs puodų procentas I kakleliais (3%) bei C kakleliais (6%) ir labai padidėjęs CS kakleliais (35%) ir S kakleliais (56%). Ypač padidėjęs CS₂ pogrupio procentas.

Tuo tarpu 6-osios radimvietės keramikos formos rodo ryškų jų prastėjimą – tai ypač būdinga vėlyvajai kultūros fazei. Tačiau skaičiai ne viską atspindi. Prastėjimą rodo ne tik procentais išreiškiamas I kakleliais puodų gausėjimas, bet skaičiais neišreiškiamas bendras suprastėjimas, kai S kakleliai pasidaro tokie neryškūs, kad menkai skiriasi nuo I kaklelių. Pasitaikė dar keli CS₂ ir S₂ kakleliai, bet ir šie toli gražu neprilygsta ankstyvesnėms formoms.

puodų kaklelių, tik jų briauna nusklembta į vidų, ir tik II tūkst. pr. Kr. pradžioje atsiranda ir S₁ pavidalo kaklelių (Чернявский, 1967:375–377; 1969:75). Tą patį matome ir Usviatų IV gyvenvietėje (Микляев, 1969, pav. 4).

Puodo briaunos pastorinimas bei nusklembimas į vidų irgi būdingas NaK kultūros požymis. Tai galėjo būti vietinė idėja, perimta iš senesnių medžio dirbinių. Taip pastorintos ir nusklembtos į vidų buvo medinių luotų briaunos (pav. 150) Šventosios radimvietėse. Labai ryškiai tai matyti ir iš mažosios geldelės – luotelio iš 2B radimvietės (pav. 190) ir luotų kraštų apdirbimo. Nusklembtos ir pastorintos puodų briaunos būdingos ir vidurinio neolito, tipiškiosios ŠDKK, paplitusios šiaurinėje Pabaltijo dalyje, keramikai. Tačiau ankstyvieji šio tipo puodai turi apvalias briaunas. Vargu ar tokias NaK puodų briaunas reikėtų kildinti iš ŠDKK, nes NaK keramikoje nusklembtos briaunos, atrodo, atsirado anksčiau, be to, dar turime joms medinių prototipų. Tuo tarpu ŠDKK pasirodė tik tada, kai ji pradėjo bendrauti su NaK. Beje, neturime galimybės patikrinti, ar ŠDKK gyvenvietėse iš anksčiau nebuvo žinoma indų nusklembtais pakraščiais, nes tuo tarpu jų nerasta. Šiaip ar taip, šitaip nusklembti ir profiliuoti puodų pakraščiai tapo bendru Šiaurės rytų Pabaltijo ankstyvojo ir vidurinio neolito kultūrų požymiu; tokia forma įtakojo net kai kurių Vidurio Švedijos rytinės pakrantės Fagerviko tipo kultūros gyvenviečių keramiką, pvz., Mortsbu (Mårtsbo) ir kt. (Timofeev, 1998b; 2000).

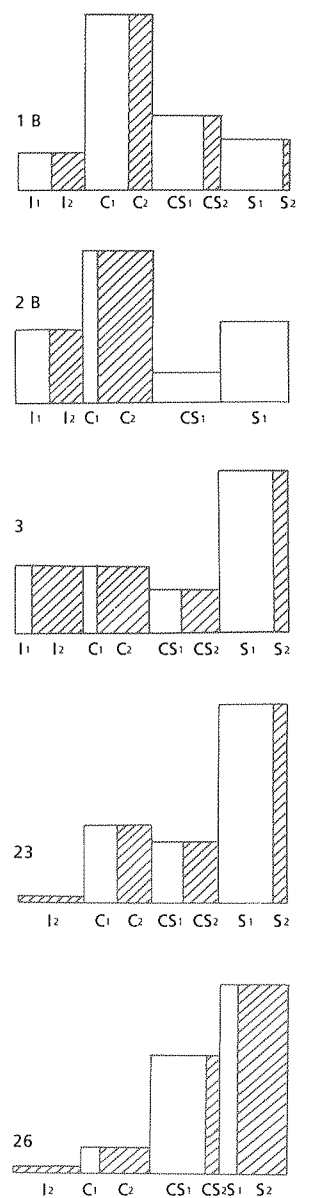
Puodų dugnelių raida procentais neišreiškiamas, nes dugnelių paprastai išlieka nedaug. Galima pastebėti tik kai kurias raidos tendencijas. Pagrindinė dugnelio forma yra tiesus, smailus, apie 90° kampu, dugnelis (pav. 20:3). Ankstyvosios grupės radimvietėse beveik visi rastieji dugneliai buvo šio tipo (pav. 117B; 158B).

Viduriniame neolite dugneliai ėmė plokštėti, tačiau jų apačioje suformuojamas smaigalys, pvz., 3-iojoje ir 6-ojoje radimvietėse (pav. 207B; 245B). Pasitaiko ir iš vidaus pastorintų dugnelių. Pasvirimo kampas išplatėjo iki 120°, vienas kitas dugnelis pasitaikė jau ir plokščias, pvz., 3-iojoje, 23-iojoje ir 6-ojoje radimvietėse.

Puodų dugnelių smaigaliai visuomet pripildyti molio, t. y. suformuoti iš vieno molio gabalo, tuo tarpu ŠDKK puodų smailieji dugneliai paprastai yra tušti ir tokio pat storio kaip puodo sienelės. Galima spėti, kaip jau anksčiau kalbėta, kad pirmą kartą jų forma buvo susukta iš molio volelių. Tai ryškus skiriamasis NaK nuo ŠDKK bei Ertebiolės keramikos požymis.

Šių tipų puodų dugnelių NaK gyvenvietėse aptikta visur – ne tik Sarnatėje (Ванкина, 1970, lent. LVI:1, LVII, LVIII, LXXIV, LXXV), bet ir šiaurinėse (Гурина, 1967:32, pav. 4) bei rytinėse srityse (Girininkas, 1994; Микляев, 1969). Kaip ir Šventojoje, visose šiose gyvenvietėse III tūkst. pr. Kr. pradžioje pasirodė puodai su plokščiais dugneliais. Tai laikotarpis, kai pradėta bendrauti su pietiniais RAK gyventojais.

Šiek tiek kito ir puodų proporcijos bei dydžiai, tačiau nedaug. Ankstyvosios ir vidurinės grupės Šventosios puodai buvo dideli – 30–40 cm

22 pav.
Puodų kaklelių tipų kiekių santykiai tyrinėtose 1B, 2B, 3-iojoje, 23-iojoje, 26-ojoje radimvietėse

skersmens anga ir maždaug tokio pat aukščio. Šalia jų buvo ir mažų geriamųjų puodukų. Tokie yra 1B, 2/4 B puodai (pav. 118–120). 3-iojoje radimvietėje buvo puodų ir beveik pusės metro skersmens anga ir truputį labiau išstėtų į viršų (pvz., pav. 208 – 41 cm skersmens anga ir 45 cm aukščio). Tokių pat dydžių ir proporcijų yra ir 6-osios radimvietės puodai (pav. 248–257). Tuo tarpu vėlyvosios 26-osios radimvietės puodai (pav. 354), kurių skersmenį pavyko išmatuoti, visi yra mažesni. Didžiausiųjų angos skersmuo siekia 20 cm, bet daugiau yra mažų puodukų su 10–12 cm skersmens anga. Mažesnių puodelių ir sienelės paprastai labai plonos: nuo 0,5 iki 1 cm storio, todėl dažnai jie buvo taip sutrupėję, kad nebuvo įmanoma atstatyti visos jų formos ir proporcijų. Labai plonos ir prastai išlikusios ir 28-osios radimvietės šukelės.

Tokie pat dideli kaip Šventosios buvo ir Sarnatės bei Narvos I gyvenvietės puodai, nors šalia jų rasta ir miniatiūrinių geriamųjų puodukų (Гурина, 1967:72).

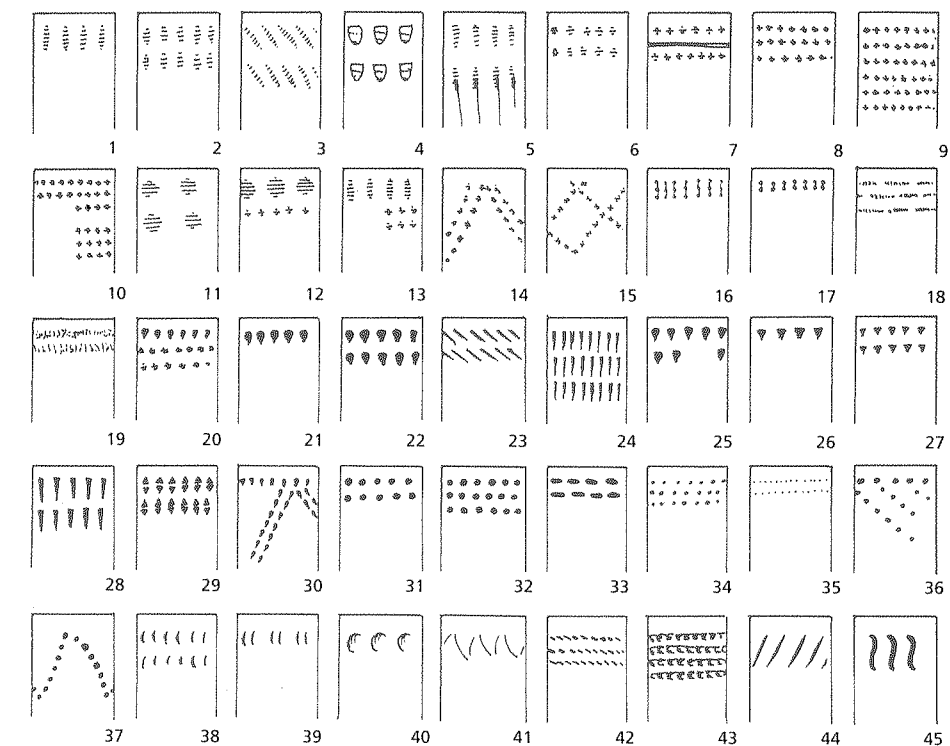
Ornamentika (pav. 23). Puodų ornamentika daugiausia sukoncentruota po pat briauna, ant kaklelio. Būna ornamentuotų ir briaunų, o S_2 bei CS_2 pjūvio kaklelių kartais papuoštas ir atlošas. Visų jų ornamentiką apibūdinsime atskirai. Per visus tris NaK etapus Šventojoje galima pastebėti šokią tokią ornamentikos raidą.

Ankstyvojoje grupėje (1B, 2/4B) apie pusė puodų (41–47%) yra ornamentuotu paviršiumi, t. y. kakleliu. Vidurinėje grupėje (3-iojoje, 23-iojoje radimvietėje) ornamentuotų puodų kiekis labai sumažėja (nuo 12 iki 3%). Vėlyvojoje (6-ojoje, 26-ojoje radimvietėje) vėl išauga (30%), tačiau jau naujų puošybos elementų dėka.

Keitėsi ir puošybos elementai (pav. 24). Būdingiausias apverstų lašiuokų bei pleištukų motyvas. Ankstyvosiose gyvenvietėse juo buvo puošta beveik pusė visų puodų (iki 48%). Vidurinio neolito 3-iojoje radimvietėje dar puošta 6%, 6-ojoje taip pat nedaug. Tuo tarpu 26-ojoje taip puoštų puodų jau nebėra. NaK būdingas ir apvijinis bei mazgelių įspaudas. Taip puoštų puodų daugiausia yra ankstyvosiose gyvenvietėse – 43–64%. Vidurinėje grupėje jų sumažėja iki 10–15%. Dar retkarčiais taip puoštų puodų pasitaiko 6-ojoje radimvietėje, o 26-ojoje jų jau nebėra.

Atvirkščiai proporcingi kitų puošybos elementų kiekiai. Ankstyvosiose radimvietėse duobučių įspaudų palyginti nedaug (6–19%), vidurinėje grupėje jų kiekis staiga pašoko iki 60–70%. Vėliau jų vėl sumažėjo, nes atsirado naujų elementų, perimtų iš kitų kultūrų. Tokie buvo įraižų papuošimai 23-iojoje ir 6-ojoje radimvietėse (pav. 324:2), iškilų juostelių 6-ojoje (pav. 254), dantukų 26-ojoje (pav. 354) radimvietėje. 26-ojoje radimvietėje dantukų įspaudais papuošta net 57% ornamentuotų puodų.

Puošybos elementai būna išdėstyti labai paprastais primityviais motyvais. Tai viena ar kelios eilutės besikartojančių elementų ant kaklelio. Iš duobučių būna išdėstyta ir įvairesnių motyvų ar net kompozicijų. Nuo vidurinio neolito vis labiau pamėgstamas žingsniuojančios kriputės motyvas

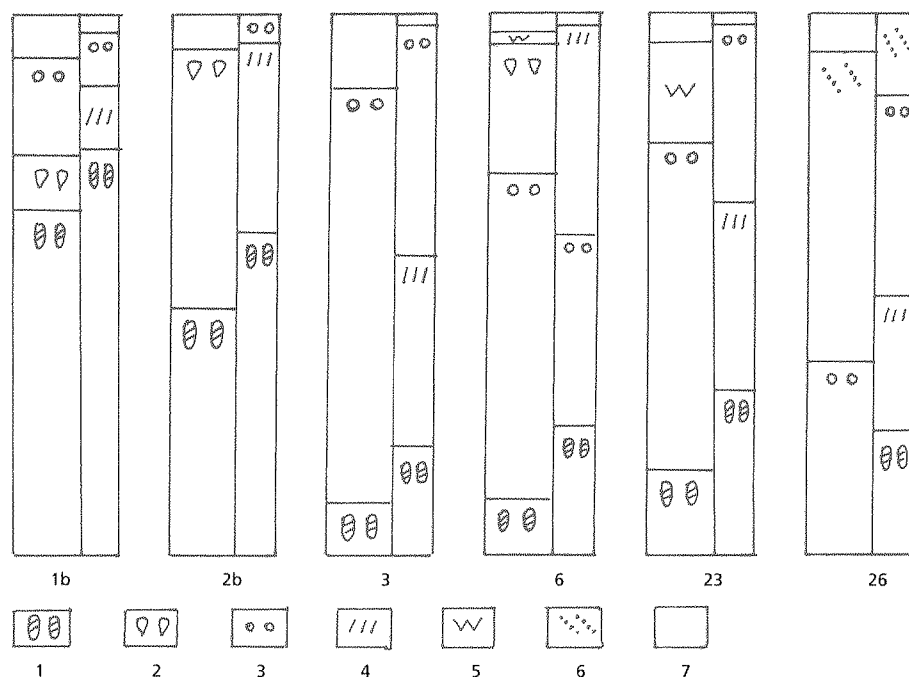

23 pav.
Narvos kultūros puodų kaklelių ornamentikos motyvai. Šventosios 1B rad.

(pav. 119:3,7,9; 210:1–3; 249:1,5; 250). Šiam motyvui būdingos lenktos duobučių eilutės, susisiekančios kampais, tartum koks štampos būtų perkeliamas. Šio motyvo kilmė tokia ir buvo – šitaip buvo puošiami ŠDKK puodai, t. y. perkeliant dantytas kiaukutų ar kaulo briaunas. N. Gurina tokį motyvą pavadino žingsniuojančių šukučių vardu. Tačiau Šventosios ornamentikoje tokių šukučių įspaudų nebuvo, visos kriputės atliktos ranka atskiromis duobutėmis, todėl dažnai labai nesimetriškai. Ankstyvosiose radimvietėse žingsniuojančių kripučių reta. Vienintelė taip papuošta šukelė iš 2/4B, matyt, priklausė jau vidurinio neolito komplektui. 1B radimvietėje tokios kriputės kartais būdavo sudarytos iš mazgelių įspaudų. 3-iojoje ir 23-iojoje radimvietėse iš duobučių sudarytų žingsniuojančių kripučių motyvų jau gana daug. Ypač dažnas šis motyvas 6-ojoje radimvietėje, bet 26-ojoje jo jau nebepasitaikė.

Iš duobučių sudarytų kompozicijų buvo nuo pačių ankstyviausių iki vėlyviausių radimviečių keramikoje. Jos buvo ne šiaip pagražinimas, o išreiškė kokią nors mintį. Pvz., 2/4B radimvietėje ant labai akytų ankstyvo tipo puodų šukių, atrodo, buvo pavaizduoti kažkokie žvejybos įrenginiai (pav. 163:1,4; 251:6), o ant 6-osios radimvietės šukių – ariami laukai (pav. 251:11,12). Įraižomis 6-osios radimvietės puodų sienelėse, matyt, irgi norėta kažką išreikšti (pav. 254:5,6). Ką norėta pavaizduoti rumbeliais 6-osios radimvietės keramikoje (pav. 254:13,16), nustatyti neįmanoma, nes šukės per daug sutrupėjusios.

24 pav.
Šventosios keramikos ornamentikos elementu kiekiu santykiai ornamentuotųjų puodų grupėje. Skaičiai žymi radimviečių numerius. Plačiosios juostos – puodų paviršiaus ornamentika, siaurosios – briaunos. Ženkliai: 1 – apvijiniai įspaudai, 2 – apversti lašukai, 3 – duobutės, 4 – įkartos, 5 – linijiniai ornamentai, 6 – dantukų įspaudai, 7 – kiti įvairūs

Puodų briaunų ornamentika nyko ne taip greitai. Ankstyvojoje grupėje apie 60% briaunų yra ornamentuota. Vidurinėje grupėje jų sumažėja iki 45%, tačiau vėlyvojoje ornamentuotų briaunų dar yra apie 40%.

Pagrindinis briaunos ornamentikos elementas (pav. 24) ankstyvojoje grupėje yra apvijiniai įspaudai bei mazgeliai (60–74% visų ornamentuotų briaunų). Vidurinėje grupėje ornamentuotų briaunų sumažėja iki 25–30%; maždaug toks pat kiekis (apie 20%) išlieka ir vėlyvojoje. Kiek mažiau buvo įkartų elementų – ankstyvojoje grupėje taip puošta 13–24% briaunų, vėliau tik truputį pagausėjo. Duobučių įspaudai ant briaunos būdingiausi viduriniajai grupei (iki 53%). Tik vėlyvojoje 26-osios radimvietės keramikoje jų sumažėjo iki 37%, tačiau atsirado naujas dantukų elementas (15%). Kiti elementai ant briaunos pasitaiko retai.

Šventosios keramikos paviršiaus ir briaunos puošybos elementų santykis akivaizdus. Ankstyvosios grupės keramikos paviršius ir briauna paprastai puošti tais pačiais elementais (nors kartais atlikti kitu spaudu). Vidurinės grupės puodai dažniau puošti 2–3 spaudais. Tokie patys elementai ant sienelių ir briaunos retai pasitaikė net 3-iojoje radimvietėje. Vėlyvojoje grupėje, 6-ojoje radimvietėje, pasitaikė įvairių kombinacijų. Tikrai dantukų įspaudais papuoštų 26-osios radimvietės puodų briauna gražinta taip pat kaip paviršius.

Ornamentikos negausumas, elementų paprastumas ir išdėstymas tik viršutinėje puodo dalyje yra bendras visame NaK paplitimo plote. Tačiau vis dėlto Šventosios ornamentika ir jos raida būdinga tikrai vakarinei šios kultūros sričiai, nors atskiruose paminkluose ji nėra tapati. Net Sarnatėje, pvz., apvijinis įspaudas puodo paviršiuje aptinkamas rečiau, tačiau ant puodo briaunos ir ant atlošo išlieka iki pat vėlyvųjų tipų. Sarnatei būdin-

gas vadinamasis stulpiukų įspaudas, artimas Šventosios įkypų pleištukų įspaudui. Juo puošti daugiausia puodai C₂ pavidalo kakliuku. Tuo tarpu apvalių duobučių įspaudais, kaip ir Šventojoje, pagražinti vėlesnio tipo puodai – S₁ ir S₂ pavidalo kakliukais, nors pasitaikė ir ankstyvesniuose. Dantukų motyvų, kaip ir Šventojoje, aptikta vėlyviausių Sarnatės pastatų puoduose arba kai kurių pastatų viršutinių horizontų keramikoje (Ванкина, 1970:116–117; Berziņš, 2000a).

Arvijinis įspaudas rečiau pasitaiko šiaurinėje NaK paplitimo srityje, bet ten, nors ir pakitęs, susiaurėjęs, išliko daug ilgiau, pvz., vidurinio neolito Piestinios, Latvijoje (Zagorskis, 1965:39), Krivinos, Pskovo srityje (Чернявский, 1969:71, 1:3 gyvenvietėse). Sprendžiant iš Usviatų II gyvenvietės radinių, pačiame rytiniame NaK pakraštyje jis pasirodė vėlyviausiuose paminkluose (Микляев, 1969:25). Manoma, kad ir rytinėje Vidurio Švedijos dalyje arvijinis įspaudas atsiradęs iš Rytų Pabaltijo (Тимофеев, 2000:215).

Visose kitose NaK paplitimo srityse keramika daugiausia buvo puošiama smulkiais įspaudeliais, negiliomis įkartelėmis ir smulkiais dantukais (Гурина, 1967:172–173; Микляев, 1969:35). Šiaurės Latvijos ir Estijos paminkluose dantukų įspaudai pasirodė jau pačių ankstyviausių gyvenviečių – Uosos, Kiapos – keramikoje (Zagorskis, 1973:57 Jaanits, 1965a:14); tuo šios sritys ir skiriasi nuo vakarinių.

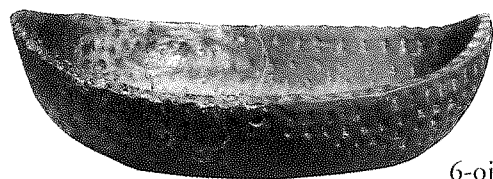
Elementų kiekis vienam puodui puošti laikomas senumo rodikliu ir kituose NaK paminkluose. Vienu elementu daugiausia buvo ornamentuoti Uosos (Zagorskis, 1973:57), Akalio (Янитс, 1956: 122–124) puodai. Daugiau įvairių elementų pavartota ornamentuojant vėlesnę keramiką, pvz., Krivinos (Чернявский, 1969, pav. 4, 6, 8, 9) ar Usviatų IV (Микляев, 1969, pav. 4).

Taigi Šventosios puodų formos ir ornamentika atspindi tuos brožuus, kurie būdingi NaK, ir tuos, kurie būdingi tik vakariniam variantui.

Puodų paviršiuje paprastai matyti lyginimo žolės grįžte pėdsakų. Kartais atrodo, kad viduriniame laikotarpyje tai daryta kokiu į šukas panašiu įrankiu. To laikotarpio Šventosios keramika virš brūkšniavimo kartais dar būdavo puošta pirštų įspaudais, todėl paviršius atrodo lyg banguotas. Kartais paviršius būna padengtas tekstilės¹ atspaudais (pav. 196:2). Buvo naudojama tokia technika priemonė: uždėjus audeklą, puodo paviršius plakamas mentele, kad sienelė suplonėtų. Taip sugebėta didžiųjų puodų sienelės suploninti iki 0,7–0,8 cm storio. Tam, matyt, buvo skirtos Šventosios 1B (pav. 125:1) ir 4B (pav. 192:2) mentelės.

Paviršiaus brūkšniavimas vakarinėje ir vidurinėje NaK paplitimo srityje matyti jau ankstyvojoje keramikoje (Ванкина, 1970:114–116; Гурина, 1967:173, pav. 19), o rytinėje srityje, pvz., Krivinos gyvenvietėje, paviršius brūkšniuotas arba kiek briaunuotas tik vėlyvojoje fazėje (Чернявский, 1967:375, 377). Banguotas paviršius ypač būdingas Sarnatės vėlyvesniajai, daugiausia S₂ kakleliu, keramikai. Taip apdoroti ir puodai iš Saaremos salos (Ванкина, 1970:115). Tekstilės atspaudų pasitaiko įvairių laikotarpių Sarnatės keramikoje (Ванкина, 1970:120).

¹ Tai neturi nieko bendra su vadinamąja tekstiline keramika, paplitusia daug vėlesniu laikotarpiu finougriškose srityse.

25 pav.
Restauruotas dubenēlis.
Šventosios 2B rad.

Dubenēliai (pav. 25). Antra būdingiausia NaK indo forma – tai luotelio pavidalo dubenēliai, kurių rasta visų laikotarpių Šventosios radimvietėse. Tarp jų gali būti patekusių šukelių ir iš miniatiūrinių puodukų, kokių buvo rasta 6-ojoje radimvietėje (pav. 257), nes šukes kartais sunku atskirti.

Dubenēliai labiau individualizuoti negu puodai, pasikartojančių ornamentų motyvų beveik nėra, todėl kiekvienos radimvietės keramiką teks apibūdinti atskirai.

1B radimvietėje buvo tik 8 dubenēliai, tačiau atstatyti jų jau nebuvo įmanoma. Jų sienelės 0,5–0,7 cm storio, retai iki 1 cm. Briautos daugiausia tiesios ir apvalios, retai pastorintos ir nusklembtos į vidų. Jie paprastai papuošti tik eilute įspaudų ant kaklelio, tik vienas puoštas apvaliais įspaudėliais žingsniuojančia kriptute.

2/4B radimvietėje buvo surinktos mažų maždaug 33 puodelių bei dubenėlių šukės. Dalis dubenėlių buvo iš sunkios tankios molio masės su smulkiomis mineralinėmis priemaisomis ir gerai įanglinti. Neretai jų pakraščiai apdegę – matyt, tai buvę šviestuvai. Kita dalis – visai švarūs, plonomis sienelėmis, lengvos molio masės. Kadangi šukelės paprastai mažos, tad dubenėlio formą sunku nustatyti, bet, atrodo, visi buvę pailgi, ovalūs. Išsiskiria vienas dubenėlis, kurio buvo išlikusi pusė ir jį buvo galima patikimai restauruoti (pav. 25; 165). Jis turėjo būti 26,5 cm ilgio ir 17,3 cm pločio. Abu galai smailėjantys ir pakilę į viršų, tad jis labiausiai primena luotelį. Iš abiejų pusių jis puoštas įspaustais mazgeliais. Galuose ir šonuose buvo 4 skylutės. Kai kurie kiti dubenēliai puošti mažomis duobutėmis, tačiau labai kukliai (pav. 164), paviršius brūkšniuotas.

3-iojoje radimvietėje minimalus dubenėlių skaičius galėjo būti 43. Daugiau kaip pusė jų (60%) visai neornamentuota, kita dalis – ornamentuota, bet labai menkai, dažniausiai tik briauna, ir tik vieno dugnelis. Tačiau rasta išlikusių didelių gabalų, iš kurių buvo galima patikimai restauruoti dubenėlius (pav. 214). Jų ilgis buvo 19–25 cm, o plotis – 11–14 cm. Jie buvo gana plokšti – 2–4,5 cm aukščio, tik jų galai pakilę 4,5–6,5 cm, paviršius brūkšniuotas.

23-iojoje radimvietėje nustatyta buvus daugiau kaip šimtas pailgų ir apskritų dubenėlių bei miniatiūrinių puodelių. Atstatyti pavyko tik vieną 26,5 cm skersmens kiek priplotu 15 cm skersmens dugniuku kietos molio masės apskritą dubenį (pav. 326). Rasta ir daugiau šukių, kurios galėjo priklausyti apskritiems 20–30 cm skersmens dubenims.

Tačiau būta ir apskritų gilesnių dubenėlių, matyt, geriamųjų, jų molyje paprastai matyti organinių priemaišų. Būta ir visai plokščių apskritų dubenėlių – galbūt jie vartoti kaip dangteliai. Be to, rasta visai mažų geriamųjų puodelių, ar gilių dubenėlių, plonomis sienelėmis, 10–12 cm skersmens anga, kartais smulkiai ornamentuotu paviršiumi. Tik nedidelė dalis dubenėlių aiškiai pailgi. Visi jie gana žemi – 2,5–6 cm aukščio iš išorės.

Daugumos dubenėlių paviršius buvo neornamentuotas, tik apie 9% buvo šiek tiek papuošti, visi skirtingai. Daugiau puošti geriamieji puodeliai.

26-ojoje ir 28-ojoje radimvietėse irgi būta dubenėlių, tačiau jie taip sutrupėję, kad atstatyti neįmanoma.

Tik 6-ojoje radimvietėje pasirodė visa dubenėlių bei mažų geriamųjų puodelių įvairovė (pav. 257). Išsiskiria ir smailiadugnių mažų puodelių grupė neryškiais C₁ pavidalo kakliukais, tačiau labai vienodos formos 5–11 cm skersmens anga. Jie buvo įvairios molio masės, bet paprastai puošti tik kietesnės masės puodukai lygiu paviršiumi.

Luotelio pavidalo, t.y. pailgieji, dubenēliai 6-ojoje radimvietėje sudarė didžiąją dubenėlių dalį (pav. 258). Jie dažniausiai padaryti iš lengvos molio masės ir labai švarūs. Tačiau pasitaikė ir labai storų, sunkios molio masės dubenėlių šukių, dažniausiai puoštomis briaunomis. Kai kurių dubenėlių likusios tik dugninės šukės smarkiai apdegusiais ir nutrupėjusiais pakraščiais (pav. 258:5). Tai jau aiškiai buvę šviestuvėliai.

Išsiskiria du šešiakampiai dubenēliai (pav. 267:10; 268:3), kurių vieną buvo galima restauruoti. Jis buvo būti 22 cm ilgio ir 7 cm aukščio, papuoštas dvigubomis durtinių duobučių eilutėmis. Labai skiriasi šių dubenėlių smailių galų apdorojimas: priplotame smaigalyje statmenai išdurta skylutė.

Sarnatės NaK gyvenvietėse taip pat rasta nemažai luotelio pavidalo dubenėlių ir restauruojamų jų gabalų. Dažniausiai jie panašūs į Šventosios dubenėlius, ilgis 14,5–19,7 cm, apvaliu dugniuku, ovalios pailgos formos, paprastai papuošti tik pakraščiais (Ванкина, 1970:118–119, lent. LVI:2, 3; LXXVII). Jų rasta ir visose kitose NaK gyvenvietėse, pvz., Rytų Lietuvoje (Girininkas, 1994, pav. 108), Latvijos ankstyvuosiuose paminkluose, pvz., Uosoje (Zagorskis, 1970) ir Zvidzėje (Лозе, 1988:49). Tačiau Zvidzėje, šalia luotelio pavidalo, buvo ir apskritų dubenėlių. Dvejopų dubenėlių rasta ir kituose Latvijos NaK paminkluose bei Estijoje, pvz., Kiapoje (Jaaniņš, 1965a:14–16). Tačiau šešiakampių dubenėlių fragmentų rasta tik vėlyvojo neolito Abuoros (Abora) I gyvenvietėje (Лозе, 1979, lent. XXXVIII:3). Jie lipdyti iš vieno molio gabalo tempiant.

Luotelio pavidalo dubenėlių rasta ir vakarinėje Baltijos pusėje, Ertebiolės kultūros paminkluose (Brøndsted, 1960). Kai kurie jų lipdyti taip pat kaip Šventojoje, tačiau daugumai būdingas vietinės kultūros puodų lipdymo būdas, t.y. lipdymas voleliais; juose dažnai dar matyti lipdytojos nagų įspaudai (Van Diest, 1981:302–303).

Luotelio pavidalo dubenēliai yra bendras ankstyvojo neolito kultūrų aplink Baltijos jūrą palikimas, ši forma visur galėjusi išriedėti savaime dėl tam tikros vienodos kultūrinės aplinkos. Be abejo, jie buvo padaryti pagal skobtinius luotus ar geldas.

Vieni šių dubenėlių būna apdegusiais pakraščiais, kiti visai švarūs. Švarieji, dažniausiai nulipdyti iš purios, lengvesnės molio masės, tikrai galėjo būti luotų modeliai, tačiau dauguma buvo skirti apšvietimui ir naudojami pripylus į juos ruonio taukų bei prikimšus samanų (Mathiassen, 1935:139–152; 1948:42). Tai patvirtina ne tik eskimų naudoti tokie šviestuvai, bet ir atlikti eksperimentai su nulipdytomis kopijomis (Van Diest, 1981).

MEDŽIOKLĖ

Medžiojamieji žvėrys. Sumedžiotų žvėrių kaulai tik iš dalies atspindi faunos sudėtį miškuose, daugiau jie parodo žmonių poreikius. Vis dėlto pagal apžvalginę sumedžiotų žvėrių procentų lentelę (Daugnora, Girininkas, 1996) galima pasekti kai kuriuos raidos dėsningumus, kurie atliepia klimato raidos dėsningumus. Tačiau absoliučiai pasitikėti gautaisiais duomenimis irgi negalima, nes kaulų rasta labai mažai. Be to, teko pasitenkinti pačių kaulų kiekiu, nes individų skaičius toks menkas, kad juo operuoti būtų labai nepatikima. Nepatikimumą didina ir tai, kad, atrodo, didieji miške užmušti žvėrys buvo ne visi gabenami į gyvenvietes, juo labiau į laikinas medžiotojų bei žvejų stovyklavietes, o tik jų dalys, reikalingos tuo metu maistui, ar kaulai, tinkami įrankiams gaminti. Tuo tarpu nedidelis ruonis galėjo būti atgabenamas ir visas ir apdorojamas gyvenvietėje. Išskyrę ruonių ir šunų, kurių buvo visose gyvenvietėse, kaulus, galime susidaryti šiek tiek patikimesnį sumedžiotų žvėrių vaizdą (ištyrė V. Danilčenko ir L. Daugnora).

Ankstyviausiose radimvietėse, t. y. 1B ir 2/4B, pagrindiniai medžiojamieji žvėrys buvo šernai (*Sus scrofa*) ir briedžiai (*Alces alces*). 1B radimvietėje abiejų buvo daugiau kaip po 30%, 2/4B, atmetus ruonių kaulus, šernų buvo 18%, o briedžių 12%.

Pereinant į vidurinį neolitą, t. y. 3-iojoje ir 23-iojoje radimvietėse, šernų procentas dar labai didelis (atitinkamai 55% ir 22%), tačiau mažėjo briedžių (atitinkamai 6% ir 15%). Vėlyviausioje Narvos kultūros gyvenvietėje, 6-ojoje, briedžių dar sumažėjo iki 5,8%; šernų išliko 25%.

Nuo vidurinio neolito pradžios pradėjo kisti ir kitų medžiojamųjų žvėrių kiekiai. Jau 2/4B ir 3-iojoje radimvietėse atsirado taurų/stumbrų (*Bos primigenius* / *Bison bonasus*) kaulų, o 23-iojoje jų kiekis beveik susilygino su šernų kaulų kiekiu. Tuo tarpu 4B radimvietėje didelis taurų kaulų kiekis buvo apgaulingas, nes paaiškėjo, jog tai buvo tik trijų gyvūnų kaulai, kurių didžioji dalis gulėjo maždaug vienoje krūvoje priekrantėje ir, be abejo, priklausė šios radimvietės vidurinio neolito kompleksui (Daugnora, 2000 a:581–583). Vidurinio neolito radimvietėse pagausėjo kilniųjų elnių (*Cervus elaphus*), stirnų (*Capreolus capreolus*) ir lokių (*Ursus arctos*) kaulų, bet pirmoje vietoje išliko šernai (*Sus scrofa*). Kitų smulkesnių žvėrelių – kiškių (*Lepus europaeus*), vilkų (*Canis lupus*), opšrų (*Meles meles*), ūdrų (*Lutra lutra*) – kaulų rasta labai mažai. Išsiskiria tik didelis bebrų (*Castor fiber*) kaulų procentas (Duoba, Daugnora, 1994).

26-ojoje vidurinio neolito pabaigos (ar vėlyvojo pradžios) radimvietėje, nors medžiojamųjų žvėrių kaulų buvo išlikę nedaug, pavyko nustatyti, kad taurų/stumbrų kaulai sudarė didžiausią procentą (27%), o šernų, bebrų ir ruonių (*Phosidae*) kaulai – po 24%.

Rytų Lietuvos Narvos kultūros gyvenvietėse medžiojamųjų žvėrių kaulų kiekiai šiek tiek skyrėsi nuo pajūrio gyventojų laimikių liekanų. Ankstyvojo neolito Žemaitiškės 3B gyvenvietėje didžiąją dalį kaulų (atitinkamai 40% ir 35,38%) sudarė briedžių ir elnių kaulai, nemažą dalį sudarė ir šernų, lokių,

raista šiek tiek stirnų ir šunų kaulų (Daugnora, Girininkas, 1996:19–20). Viduriniame neolite medžioti tokie pat gyvūnai kaip ankstyvajame, gal šiek tiek padaugėjo elnių ir sumažėjo briedžių. Tik šernų (pav. 26) kaulų kiekiai mažesni negu Vakarų Lietuvoje (ten pat: 26–43).

Vakarų Lietuvoje vienodai išsilaikęs didelis šernų kaulų procentas rodo, kad per visus laikotarpius tai buvo svarbiausias medžiojamasis žvėris maistui. Tuo tarpu ruonių kaulai rodo, kad nesumažėjo jų taukų poreikis įvairiems techniniams tikslams.

Gana ryškus padaugėjimas taurų/stumbrų (pav. 27), elnių ir stirnų viduriniame neolite, be abejo, atspindi miškų retėjimą, nes tai retų miškų žvėrys.

Latvijos bei Estijos III tūkst. pr. Kr. antrosios pusės gyvenviečių radiniai atspindi tą patį, nors, kaip pastebėjo K. Paaveris (Паавер, 1965:354–356), fauna dar mažai skyrėsi nuo ankstyvojo laikotarpio faunos. Taip pat rasta daug šernų kaulų, kurie paprastai sudarė 30–40% visų kaulų, o kai kur net iki 80%. Viduriniame neolite nemažai buvo ir taurų kaulų, kurie kai kuriose gyvenvietėse (Lejasciskos Latvijoje, Narvos-Rigikiulios II Estijoje) sudarė daugiau kaip 50%. Pasitaikė ir laukinių arklių (*Equus*) kaulų, kurių, nors ir nedaug, tačiau vis dėlto buvo daugiau negu ankstesniais periodais. Kilniųjų elnių ir stirnų, mėgstančių retesnius miškus, Estijoje dar mažiau negu Lietuvoje (kilniųjų elnių – 0,2–4%, stirnų dar mažiau).

Paukščiai. Be abejo, buvo medžiojami ir paukščiai. Daugiausia pasitaikė kaulų tų paukščių, kurie buvo medžioti maistui, nors dalis galėjo būti gaudoma ir dėl plunksnų – jas lipidė prie strėlių kotelių arba patys pasipuošdavo. Rasta įvairiausių rūšių paukščių kaulų.

Ryškiausi pavyzdžiai rasti Šventosios 2B radimvietėje, kurioje, kaip nustatė R. Bielskienė ir L. Daugnora, būta net 15 rūšių paukščių kaulų. Daugiau kaip pusę sudarė didžiosios anties (*Anas platyrhynchos*) kaulai, nemažai buvo pilkojo garnio (*Ardea cinerea*) ir nuodėgulės (*Melanitta fusca*) kaulų. Po 1–2 kaulus rasta rudagalvės kryklės (*Anas crecca*), šaukštaspės anties (*Anas clypeata*), laukio (*Fulica*), kėkšto (*Garrulus glandarius*), net vištvanagio (*Acciper gentilis*) ir didžiojo poliarinio kiro (*Larus hyperboreus*), kuris neišpras-tas šilto klimato sąlygomis. Tuo tarpu tos pačios radimvietės vakarinėje dalyje – 4B radimvietėje – teaptikta dviejų rūšių paukščių – be jau žinomo kėkšto, rastas dar vapsvaėdis (*Pernis apivorus*).

Minėtas rūšis dar papildė paukščių kaulų radiniai iš Šventosios 3-iosios radimvietės. Be jau visur žinomo kėkšto, čia aptikta ir kurtinių (*Tetrao urogallus*), tetervinų (*Lyrurus tetrix*), smailiauodegės anties (*Anas acuta*) ir jūrinio erelio (*Haliaeetus albicila*) kaulų (Bielskienė, Daugnora, 2000:569–571; 576–577).

Kituose Pabaltijo kraštuose paukščių medžioklė mezolite buvo tik pagalbinis verslas. Žinoma, kad mezolite bei ankstyvajame neolite Maglemosės bei Ertebiolės kultūrų gyventojai medžiojo anties, gulbes bei tetervinus (Кларк, 1954:47).

Latvijos šiaurės rytuose, Lubano ež. žemumoje, Zvidzės gyvenvietės mezolito ir ankstyvojo neolito kultūrinuose sluoksniuose rasta gana daug

26 pav.
Peršautas šerno mentikaulis.
Šventosios 4B rad.

27 pav.
Tauro ragas. Šventosios
6-oji rad.

pauščių, ypač didžiųjų ančių (*Anas platyrhynchos*), kaulų. Manoma, kad tai sezoninių medžioklių liekanos. Aptikta ir plėšrūnų, kurie gaudė žuvis (Лозе, 1988:116–117, lent. 23). Panašūs ir Estijos NaK radiniai.

Lankai ir strėlės Šventojoje buvo svarbiausi medžioklės ginklai, tačiau jie arba kokia jų dalis, pagal kurią būtų galima nustatyti jų tipą ir ilgį, retai išlieka sveiki. Iš devynių išlikusių lankų dalių vis dėlto matyti, kad jie buvo patys paprasčiausi – tai tiesios, dažniausiai kadagio arba uosio kartys nuplokštintais galais ir užkirstomis galvutėmis templei pririšti (pav. 29:3–5). Ilgiausios kadaginių lankų dalys aptiktos 4B radimvietėje, pačiame lagūnos dugne, ir, be abejo, priklausė ankstyvajam laikotarpiui. Vieno lanko, kurio išlikusi 208 cm ilgio dalis (pav. 173:2), buvo gražiai profiliuota galvutė, o stiebas iki 125 cm nuplokštintas iš išorės. Antro lanko (pav. 173:1) išlikusi 174 cm ilgio dalis, galvutė nedidelio gumbo pavidalo. Dalis uosinio lanko su šešiabriaune buožele (pav. 344:1) rasta 23-iojoje radimvietėje. Taip pat su paprastu užkirtimu gale rasta lazdyno lanko dalis ir 1B radimvietėje. Atpažinti iš liekanų kitus lankus buvo galima pagal stiebo nuplokštimumą iš vienos pusės. Kartais toks nuplokštimumas padeda spręsti ir apie buvusį lanko ilgį. Iš visko galima daryti išvadą, kad lankai buvę iki 225 cm ilgio. Tokiais galima šaudyti tik atviroje vietoje (virš vandens?). Ryškūs medžioklės pėdsakai – tai ne vienoje radimvietėje aptikti žvėrių, ypač šernų ir stirnų, pramušti mentikauliai (pav. 26).

Kituose kaimyniniuose kraštuose tokių paprastų lankų iš karties pasitaikė retai. Net Sarnatėje, Latvijoje, to paties laikotarpio NaK gyvenvietėje (Ванкина, 1970:87, lent. I:6–11), kurioje surinkta 10 lankų bei jų nuolaužų, dauguma jų buvo padaryti iš perskelto uosio kamieno dalies. Kai kurie per vidurį buvo net įveržti rankai laikyti bei strėlės takui reguliuoti. Beje, pasitaikė ir apvalaus medžio lankų su buoželėmis galuose.

Danijos ankstyvojo neolito (mezolito) gyvenvietėse rasta lankų iš uosio, įveržtų per vidurį (Andersen, 1987:161; Brøndsted, 1960:73; Clarc, 1964:79). Lankų aptikta ir Šigiro bei Gorbunovo durpyninėse gyvenvietėse prie Uralo (Окладников, 1950:228; Раушенбах, 1956:24, 118). Tai taip pat tiesios lazdos su buoželėmis galuose. Skiriasi kiek Šiaurės Rusijos Viso I durpyninės mezolitinės gyvenvietės lankai, kurių vienas galas užrantytas, o antrame yra skylutė (Буров, 1966:157–159, pav. 2, 3; Буров, 1981; 1998, pav. 6.2:3; 6.3:3). Mezolitinių šaudomųjų lankų aptikta ir Nižneje Veretje I gyvenvietėje (Ошибкина, 1997:105–108).

Šveicarijos sijinių pastatų srityje lankai paprastai būdavo daromi iš skeltos kukmedžio kamieno dalies, tačiau taip pat su paprastomis buoželėmis galuose (Guyan, 1966:27, pav. 5; 1990:135–137).

Strėlių koteliai dažniausiai, atrodo, būdavo daromi iš tiesios apvalios nužievintos kartelės – jų dalių daug rasta įvairiose Šventosios radimvietėse, ta-

čiau išskirti juos iš daugybės kitų kartelių labai sunku. Kartais ant jų būna išlikusių karnos apvyniojimo pėdsakų (balti ruožai tamsiame be karnos plote) (pav. 126:1).

Medinis kūgio formos antgalis buvo aptiktas 1B radimvietėje (pav. 125:7). Jis padarytas nusižiūrint į raginius dvigubo kūgio pavidalo antgalius. Labai daug raginių šio tipo antgalių rasta Latvijoje, Lubano ežero žemumoje (Vankina, 1999:230–239), Lietuvoje žinoma tik keletas.

Strėlės bukais galais, išpjautos išvien su antgaliu, nuo mezolito laikų buvo plačiai paplitusios Šiaurės bei Rytų Europoje. Mezolitinių aptikta Viso I stovykloje (Burov, 1998, pav. 6.3:1) Vičėgdos baseine ir Nižneje Veretje I rytiniame Onegos ežero krante (Ошибкина, 1983:112; 1997, pav. 73, 74) ir kt., taip pat Lubano ež. Latvijoje paežerių stovyklose ir gyvenvietėse (Лозе, 1988, lent. XXV:3, 17–19), Gorbunovo durpyne prie Uralo (Эдинг, 1940, pav. 1:5) ir kt.

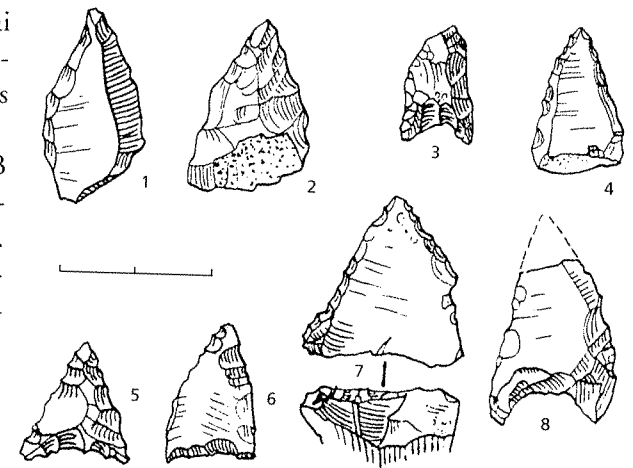
Strėlių ilgį sunku nustatyti, galima remtis tik toliau esančiais paminklais, kur rasta sveikų strėlių. Štai Austrijos Alpėse neolitinio keliautojo strėlinėje rastos strėlės buvo apie 80 cm ilgio (Egg et al., 1993:39–50, 7–12, lent. VIII–X), o prie Onegos ež. Nižneje Veretje gyvenvietėje jos buvo 58 ir 65,5 cm ilgio (Ошибкина, 1983:112, pav. 21, lent. XXXVIII; 1997:100–105). Maždaug tokio ilgio turėjo būti ir Šventosios strėlės.

Ankstyvosiose Šventosios NaK radimvietėse 1B, 2/4B, 3-iojoje, be minėtųjų medinių, jokių kitų strėlių antgalių nerasta. Tik IV tūkst. pr. Kr. viduryje, kai pradėta bendrauti su kitomis gentimis, pasirodė titnaginiai strėlių antgaliai – jų tipai atėjo iš kitų kultūrų (pav. 28). Tik nedaugelis iš jų buvo pagaminti iš vietinio titnago, dauguma greičiausiai įvežti jau gatavi. Kiti strėlių antgaliai padaryti paprastai ir negrabiai iš vietinio rieduliukų titnago. Žinomi tokie strėlių antgalių tipai: trikampiai tiesiu ir įgaubtu pagrindu, migdoliniai išgaubtu pagrindu, lapeliniai su trumpa plačia įtvara. Šių tipų antgalių rasta Šventosios 6-ojoje (pav. 269), 10-ojoje (pav. 307), 12-ojoje (pav. 308), 23-iojoje (pav. 329), 26-ojoje (pav. 357), 28-ojoje (366:1–4 pav.) radimvietėse. Į NaK beveik visi tipai pateko per RAK.

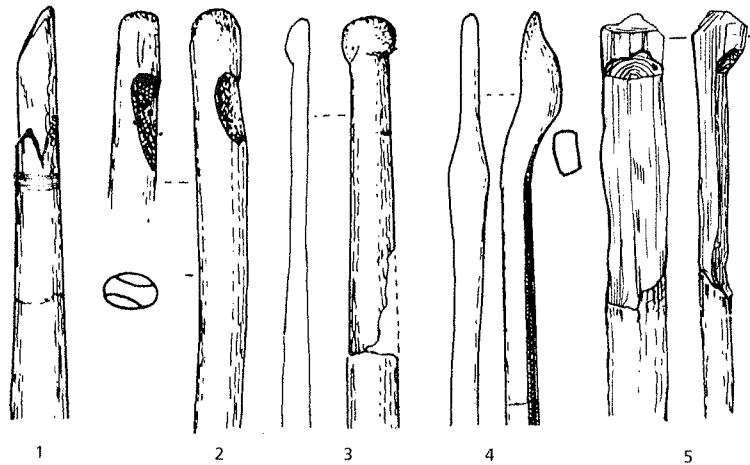
Panašių į rombinius antgalių rasta, pvz., 31-ojoje (pav. 370) ir 26-ojoje (pav. 357:10) radimvietėse – jų formai įtakos galėjo turėti ir ŠDKK antgalių formos.

Įprasta strėlių antgalius laikyti vienu iš svarbiausių kultūros požymių. Tačiau tai galioja tikrai paleolito ir mezolito kultūroms. Neolito pirmojoje pusėje, tose kultūrose, kurios buvo daug ką paveldėjusios iš mezolito (kaip neolitinė Nemuno kultūra), dar visuotinai naudojo iš seniau pažįstamus dirbinių tipus, tik antrojoje pusėje, labai suintensyvėjus mainams bei kitoms bendravimo formoms, per visą Europą ėmė plisti tie patys ginklų

Narvos kultūros paveldas

28 pav.
Narvos kultūros vidurinio
neolito strėlių antgaliai.
Šventosios 23-ioji rad.

29 pav.
Ietis (1), svaidyklės (2) ir šaudomųjų lankų (3–5) galvutės. Šventosios 4-oji rad. (1–4), 23-ioji rad. (5)

Ietys ir svaidyklės, tokios, kokios aptiktos 2/4 B radimvietėje (pav. 29:1, 2), buvo labai plačiai naudojamos medžioklėje. Šie radiniai greičiausiai priklausė vėlyvajam (A?) kultūrinio sluoksnio horizontui, nes gulėjo negiliai ir prie buvusio kranto. Viena 2/4 B radimvietės ietis buvo 108 cm ilgio, storesniajame gale su movele, iš kurios gulėjo iškritęs kaulinis antgalis (pav. 148:1). Pagal šį radinį galima identifikuoti ir atskiras iečių nuolaužas. Beveik visos ietys buvo padarytos iš gero storo medžio, paprastai uosio, išpjovos, viršutinis galas storesnis, apatinis smailėjantis ir dažniausiai plokštėjantis. Ietys buvo pritaikytos naudoti jas įstačius į svaidyklę.

Svaidyklė taip pat išdrožta iš storo medžio kamieno dalies (pav. 148:2). Ovalaus pjūvio lazdos viršuje iš abiejų pusių buvo negilios išskobos į priešingas puses. Išlikusi tik 55 cm ilgio dalis. Tokia svaidyklė, tartum pailginama ranką, padidina ieties metimo efektyvumą.

Kiek buvo rasta iečių dalių, nustatyti sunku, nes gali būti neišlikusios charakteringos ieties požymių turinčios dalys – storo medžio išpjova ar priplotas ir nusmailintas apatinysis jos galas. Iš tų požymių Šventosios 1B radimvietėje galima atsekti buvus bent šešias ietis. Viena (nors išlikusi tik 29 cm ilgio dalis) buvusi išdrožta iš šeštadalio lazdos, nusmailintu galu, antra išdrožta iš trečdalio lazdos, irgi nusmailintu galu. Buvo ir apvalių lazdų tik susiaurintu ir nuplokštintu smaigaliu.

Gali būti, kad 4B rastoji tolygiai smailėjanti 56 cm ilgio lazda irgi priklausė iečiams.

3-iojoje radimvietėje rastoji 190 cm ilgio lazda vienu plokščiai nusmailintu galu, o antru apvaliu galėjo būti nebaigta ietis; šalia gulėjęs antgalis labai plačiu pagrindu gal buvo prie jos pritvirtintas.

6-ojoje radimvietėje pora radinių irgi galėjo būti iečių gabalai. Vienas buvo 86 cm ilgio, padarytas iš medžio liemens šeštadalio, per 10 cm nuplokštintu ir nusmailintu galu, antras – 120 cm ilgio apvali kartis taip pat nužievintu ir nusmailintu galu.

Ietigaliai daugiausia buvo kauliniai, ypač ankstyvosiose radimvietėse. Jų rasta kelių tipų. Pirma grupė – tai trumpi ietigaliai, panašūs į tą, kuris buvo rastas

tipai. Jų pirmieji pavyzdžiai į nedaug titnago turinčius kraštus galėjo patekti ir mainų keliu kartu su titnago žaliava, bet dauguma turbūt buvo tiesiog nusižiūrėta ir nukopijuota iš kaimynų. Todėl NaK titnaginių antgalių tipai visame šios kultūros paplitimo plote yra labai įvairūs. Šventosioje panašūs į ŠDKK antgalius buvo tik atsitiktiniai, tuo tarpu Sarnatėje, vos už 100 km į šiaurę, iš šios kultūros perimti tipai vyravo (Ванкина, 1970, lent. III–VIII).

prie ieties įtvaros. Be šio, dar keli tokie buvo rasti atskirai 2/4 B (pav. 170:20), 3-iojoje (pav. 217:2–4), greičiausiai ir 6-ojoje (pav. 272:9) radimvietėse.

Antra grupė – tai ilgi trikampio pjūvio ietigaliai, padaryti iš vamzdinio kaulo nuoskalos panaudojus natūralią kaulo nugarėlę. Sveikas išlikęs 1B radimvietės ietigalis buvo 23,6 cm ilgio (pav. 123:1). Matyt, būta ir gerokai ilgesnių (pav. 123:2), apie 30 cm ilgio ietigalių. Tokio tipo ietigalių, net 23 egzemplioriai, surinkti ir 6-ojoje radimvietėje (pav. 271:1, 2, 6), nors nė vienas jų nebuvo išlikęs sveikas. Jų dalys buvo iki 17 cm ilgio, tačiau daugumos išlikusios tik mažos dalelės. Vienas ietigalis ant gūbrio buvo papuoštas rantelių grupelėmis (pav. 271:1) – tokie ietigaliai dažni mezolitiniuose paminkluose.

Antrosios grupės ietigalių forma yra labai natūrali – jų briaunos atliepia natūralias vamzdinio kaulo briaunas, o trikampis įgaubta vidine puse jų pjūvis – tai nepataisytas kaulo nuoskalos pjūvis. Tokie ietigaliai paplitę labai plačiai visoje Kundos kultūros srityje (Indreko, 1948), iš ten juos perėmė ir NaK.

Ankstyviausias lėšio pjūvio ietigalis taip pat yra iš 1B radimvietės (pav. 123:3), tačiau jis su nulūžusia įtvara.

3-iojoje radimvietėje pasitaikė tik tokio ietigalio viršūnėlė (pav. 217:1). Viršūnėlė buvo išlikusi ir 23-iojoje radimvietėje (pav. 332:3). Tai buvęs labai dailaus darbo ietigalis, kurio pjūvis priminė suplotą rombą. To tipo ietigalio dalis rasta ir 26-ojoje radimvietėje (pav. 362:2).

Panašių plokščių lėšio pjūvio ietigalių aptikta ir kitose Lietuvos radimvietėse, daugiausia Šiaurės Lietuvoje: prie Patilčio Rešketos upėje (Puzinas, 1938, 5:3, pav. 4, 8), prie Šarnelės (Butrimas, 1996, pav. 6:3, 4), prie Kretuono ežero (Girininkas, 1994, pav. 195). Tai labai paprastas ietigalio tipas, pažįstamas jau nuo mezolito, pvz., Kundos stovykloje, Estijoje (Indreko, 1948:275–279), tačiau daugiausia jų rasta Latvijos ir Estijos neolito paminkluose (Ванкина et al., 1973, lent. 62:3, 12; Vankina, 1999, lent. LXVII–LXXXVI; Jaanits, 1965a:27; Янитс, 1973, lent. 58:4, 16; Лозе, 1979, lent. XXVII; 1988, lent. VII, VIII).

Dar viena ietigalių grupė – tai adatiniai, kurių keli nulūžę egzemplioriai rasti tik 23-iojoje radimvietėje. Jų viršūnės neišlikusios, bet vieno charakteringai nuplokštinta įtvara leidžia juos priskirti prie ietigalių (pav. 332:1, 2). Be abejo, jie buvo kažkokios specialios paskirties. Paprastai jie būna apie 25 cm ilgio.

Tokie ietigaliai ypač būdingi Šiaurės kultūroms (Фосс, 1952:4–49). Jų aptikta mezolitiniuose paminkluose, pvz., Nižneje Veretje netoli Onegos ežero, Kubenino gyvenvietės kape, Šigiro durpyne prie Uralo, Olenijostrovo kapinyne (Гурина, 1956:70, pav. 34:13–18, 36). Paprastų tiesių lazdelės pavidalo ietigalių nemažai aptikta Lubano ežero žemumoje (Vankina, 1999, lent. XLIX–L), Rytų Lietuvoje prie Kretuono ežero (Girininkas, 1994, pav. 166), Pskovo srityje, Usviatų IV gyvenvietėje (Микляев, 1969:27, pav. 5:2).

6-ojoje radimvietėje aptiktos trijų ietigalių nuolaužos, kurios rodo buvus ietigalių ir su įstatytais titnago ašmenėliais (pav. 271:3–5). Jų abiejuose ar viename šone buvo gilūs grioveliai skeltėms įstatyti. Vieno išlikusi ir smaila viršūnė.

Ietigaliai su ašmenėliais yra mezolitui būdinga forma (Римантене, 1971, pav. 142), nors, kaip matyti iš Šventosios radinių, jie išsilaikė daug ilgiau, tik vėliau nebeteko savo lieknos formos.

Būta ir medinių ietigalių arba išvien su kotu išdrožtų ar apdegintų, kad būtų tvirtesni, antgalių. Ieties viršūnė galėjo būti ir 6-osios radimvietės briaunuotai aptašytas smaigalys (pav. 289:5).

Sarnatėje buvo rasta ir sveikų išlikusių iečių su medinėmis apdegintomis, pastorintomis viršūnėmis (Ванкина, 1970, lent. I:1–4).

Visos minėtos ankstyvosios ietigalių formos yra vietinės, paveldėtos iš senosios Kundos kultūros. Tik vidurinio neolito antrosios pusės Šventosios radimvietėse pasirodė naujo tipo ietigaliai – titnaginiai, kartu su strėlių antgaliais atėję iš RAK srities pietuose per Nemuno kultūros gyventojus. Iš šiaurės paplito skalūno antgaliai, gauti prekiaujant su ŠDKK gyventojais (apie juos plačiau bus kalbama kitame skyriuje).

Rasta dar keletas medinių dirbinių, kuriuos reikėtų irgi priskirti prie medžioklės įrankių. Tai 2/4 B rastoji 45 cm ilgio nužievinta lazda suplotu galu su keturkampe skylute (pav. 179:6). Gali būti, jog tai nebaigtas ar nevertas dirbinys, nes skylutė neišdilus. Apie jo paskirtį galima spręsti, palyginus su Sarnatės labai panašiu dirbiniu (Ванкина, 1970:91, lent. II:1, 2). Šiedu dirbiniai buvo tam tikros svaidyklės akmenims svaidyti, padarytos iš uosio. Sveikas išlikęs Sarnatės egzempliorius buvo 47 cm ilgio. Skylutėje buvo pririšama virvelė, o gal odos dirželis, su kuriuo buvo įsukamas akmuo.

Antras retai pasitaikantis medžioklės įrankis rastas 6-ojoje radimvietėje (pav. 280:1). Tai greičiausiai buvęs svaidomasis ginklas (bumerangas). Jis padarytas iš storo medžio – uosio – liemens dalies, labai lygiu paviršiumi, besikeičiančio pjūvio, siaurėjančiais galais. Panašių, tačiau kiek sudėtingesnių bumerangų rasta ir Sarnatės (Ванкина, 1970:91, lent. II:3–6) bei Brabrando Danijoje (Brøndsted, 1938:172, pav. 116:d; Thomsen, Jessen, 1906, pav. 15) gyvenvietėse. Visi jie padaryti iš uosio.

Durklai taip pat priklausė medžiotojo įrankiams, tačiau Šventojoje jų rastos tik nuolaužos, be to, nedaug.²

Tie keli rastieji egzemplioriai rodo, jog jie buvo tvirti įrankiai. Kartu jie buvo labai paprasti – tai išilgai perskelti stambaus žvėries blauzdikauliai apgludintomis briaunomis ir nusmailintu galu. 1B radimvietėje aptiktoji tokio durklo rankenos dalis (pav. 123:10) rodo, kad rankena nebuvo suformuota, tik nudrožta sąnarinė galvutė. Kitų durklų aptikti tik smaigaliai – 2/4 B (pav. 170:21) ir 6-ojoje (pav. 271:7,8) radimvietėse.

Nepalyginamai sudėtingesnių durklų aptikta Rytų Lietuvoje, gyvenvietėse prie Kretuono ežero (Girininkas, 1994, pav. 171), nors tai jau vėlyvojo laikotarpio radiniai. Visa durklų įvairovė atsiveria Latvijos Lubano ežero radiniuose (Vankina, 1999:113–123).

Minėtieji Šventosios durklai yra labai ankstyvo tipo, jų prototipų galima rasti net mezolito stovyklose (Indreko, 1948). Dėl savo paprastumo ši forma išliko ilgai.

RUONIŲ GAUDYMAS

Šiuo metu Baltijos jūros priekrantėse prie Lietuvos ruoniai labai retai tepasirodo, nors čia jie galėtų gyventi. Akmens amžiuje, esant daug šiltesniam klimatui, jų buvo visoje Baltijos jūroje, o dabar jų likę tik į šiaurę nuo Latvijos.

Ruonių veislės. Visose Šventosios radimvietėse išliko labai daug įvairių veislių ruonių kaulų. L. Daugnorai iš ankstyvųjų Šventosios gyvenviečių pavyko nustatyti paprastojo (*Phoca vitulina*), žieduotojo (*Phoca hispida*), ilgasnukio (*Halychorerus grypus*), Grenlandijos (*Pagophylus groenlandicus*) ruonių bei jūros kiaulės (*Phocoena phocoena*) rūšis (Daugnora, 2000 b: 95–101).

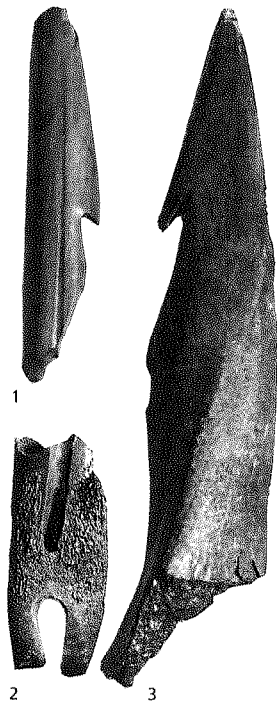
Kad ruonių gaudymas buvo svarbus užsiėmimas, rodo ir amuletai iš ruonių kauliukų (pav. 276:3) ir ypač kabučiai iš iltinių ruonių dantukų (pav. 123:5; 170:8,11,12; 275:7–9). Iš ruonių kaulų buvo daromi darbo įrankiai, ypač kailių gremžtai iš galūnių kaulų, kuriuos labai mažai tereikėjo patašyti. Latvijos ir Estijos akmens amžiaus pajūrio paminkluose ruonių, skirtingai negu miško žvėrių, kaulų randama labai daug (Паавер, 1965:359–360, 439–440, lent. 97, 98; Zagorska, 2000).

Žeberklai. Pagrindiniai ruonių medžioklės įrankiai buvo kauliniai žeberklai (pav. 30). Atrodo, Šventojoje kitiems tikslams jie nebuvo vartojami. Ruoniniai žeberklai yra tvirti, stori, su vienu ar keliais dideliais dantimis ir būtinai atsiskiriantys nuo koto. Jų įtvoroje būna skylutė arba platus pagrindas, už kurio galima pririšti.

Iš visų surinktų kaulinių žeberklų tik 3 buvo išlikę daugiau mažiau sveiki. Vienas didokas žeberklas storu kotu ir dviem užbarzdomis prie viršūnės rastas 4B radimvietėje (pav. 170:24), antrasis, taip pat stambus, su viena užbarzda ir nelygiai aplaužytu koto galu, beje, tinkamu pririšti, yra iš 23-iosios radimvietės (pav. 332:5). Trečiasis, be abejo, apeiginis, su užbarzdomis iš abiejų pusių ir skylute įtvoroje, be to, papuoštas akutėmis, yra iš 6-osios radimvietės (273:1 pav.). Visų kitų, rastų 2/4 B (pav. 170:20, 23), 1B (pav. 123:15, 16), 3-iojoje (pav. 217:9), 6-ojoje (pav. 272:6) radimvietėse, aptiktos tik nuolaužos. Žeberklai aiškiai nulūžę bemedžiojant, ir jų nuolaužos į gyvenvietę parsigabentos su žvėrelio kūnu. Tai gerai buvo matyti 2B radimvietėje, kur žeberklo įtvora su skylute ir net į ją įverta liepos karnos virve gulėjo lagūnos dugne tarp krūvos ruonio kaulų, daugiausia šonkaulių. Dauguma nuolaužų kitose radimvietėse irgi rastos šalia ruonių kaulų. Išlikę ir dūrimo pėdsakų: viena ruonio kaukolė iš 2B radimvietės buvo perdurta per akis.

Žeberklas yra senas medžioklės įrankis. Juo medžioklė miško žvėris įvairiose mezolitinėse stovyklose (Гурин, 1991, pav. 2; 1956:66–68; Ошибкина, 1997). Jų aptinkama ir neolitinėse gyvenvietėse, kuriose, kaip ir Lietuvoje, neretai išliko tik nuolaužos. Sarnatėje rasti tik dviejų žeberklų fragmentai. Žeberklai buvę labai masyvūs, bukomis viršūnėmis ir trumpomis užbarzdomis. Jais, be abejo, irgi medžioti ruoniai (Ванкина, 1970:91, lent. XXV:1, 2). Žeberklų rasta ir kituose Latvijos pajūrio paminkluose – Siliniupėje, Riniukalne (Siliņupe, Riņukalns) (Загорска, 1991:41–47).

² Durklais nelaikome įrankių, padarytų iš stambių žvėrių alkūnkaulių buku galu, nors šie dažnai taip vadinami (pav. 271:9,10,12).

30 pav.
Kauliniai žeberklai.
1, 2 – Šventosios 3-ioji rad.,
3 – Šventosios 23-ioji rad.

Vienintelio sukamojo žeberklo pagrindas aptiktas 3-iojoje radimvietėje (pav. 30:2; 217:8). Pabaltijyje tai retas radinys, tačiau kitose Europos šalyse, ypač Šiaurėje, tai labai plačiai žinomas žeberklų tipas (Береговая, 1953:423–424). Apie eskimų, gyvenusių prie Beringo jūros ir sąsiaurio bei ledjūrio pakrantėse, žeberklus yra gausu literatūros. Beje, eskimai vartojo ir užbarzdinius, ir sukamuosius žeberklus. Neolito laikotarpio sukamųjų žeberklų aptikta visoje Rusijos europinėje dalyje. Rasta jų ir netoli Dniepropetrovsko bei Dono upės. Vakarų Europoje jų rasta prie Prancūzijos ežerų (Buržė ež.), Austrijoje (Laibach), senose sijinėse sodybose Donja Dolina prie Saanos upės, Rumunijoje, Norvegijos Finmarkeno stovyklose.

Visur sukamieji žeberklai labai panašūs. Jų viršūnė smaila, viduryje skylutė, per kurią perveržiama virvutė, sujungianti žeberklą su kotu. Įstrižai nupjautame pagrinde yra bazinis pentinas, apatinėje dirbinio dalyje lizdas, į kurį įeina arba nusmailintas koto galas, arba, dažniau, tarpinis strypelis. Dėl įstrižai nupjauto pagrindo toks antgalis, įsmigęs į žvėries kūną ir įsitempus virvutei, nušoka nuo tarpinio strypelio, pasisuka skersai žaizdos ir stipriai joje įstringa.

Etnografijos duomenys. Apie ruonių medžioklę akmens amžiuje galima spręsti ir iš etnografijos duomenų. Deja, Lietuvoje etnografai neaptiko jokių ruonių gaudymo pėdsakų – matyt, šis verslas išnykęs labai seniai. Tačiau Latvijoje, Šiaurės Kurzemėje, dar XIX a. pabaigoje laikraščiuose dažnai būdavo rašoma, kaip ruoniai kenkia žvejams – tinklus suplėšo, žuvis suėda ir pan. Ir Latvijoje, ir Estijoje ruonius gaudydavo specialiais tinklais. Kai užšaldavo Rygos įlanka, ruonių tykodavo ant ledo. Nors ruoniai vandens gyviai, bet po vandeniū jie negali išbūti daugiau kaip 15 minučių. Jie nuolat išneria į paviršių ir saugo, kad neužšaltų properša. Ruoniai didelėmis bandomis šildosi žiemos įsaulyje, atokiau palikę saugoti seną ruonį, kuris, pajutęs pavojų, šoka į vandenį, o paskui jį neria ir visi kiti ruoniai. Pirmiausia ir buvo stengiamasi nudobti tą seną ruonį. Vandenyje ruonius mušdavo žeberklais, kurių antgalis ilga virve sujungtas su kotu. Sužeistas ruonis plaukiadavo tol, kol netekdavo jėgų, tuomet prie koto pririšta virve būdavo ištraukiamas. XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje žvejų sodybose Kurzemėje dažnai buvo galima pamatyti iš ruonių kailių pasiūtus apklotus, vaikų apavą, kamanas ir pan. (Šulcs, 1961:165–166).

Daug medžiagos apie ruonių medžioklę likę Estijos etnografinėje medžiagoje (Manninen, 1931:70–91). Nors šiuo metu Estijos pakrančių salose ruoniai dar neišnykę, bet dabar jie medžijami tik sportui ir pramogai. Vis dėlto dar neseniai tai buvo rimtas verslas. Pavasarį ir vasarą jų beveik nemedžiodavo. Medžioklė prasidėdavo vasaros pabaigoje, kai jie šildydavosi paskutiniuose saulės spinduliuose. Antrasis medžijimo periodas buvo vėlai rudenį, trečiasis – apie Kalėdas. Šiaip jau geriausia medžioklė yra vasario gale – kovo pradžioje, kai ruoniai veda jauniklius, kurių kailiukas ypač geras. Jaunikliai paprastai tūno paslėpti tarp ledų. Ten juos surasti padeda šunys. Pagavę jauniklį, medžiotojai pritvirtindavo žeberklą ar kabliuką ir paleisdavo jį plaukioti. Atskubėjusi į pagalbą ruonė patekdavo į spąstus kartu su jaunikliu (Manninen,

1931:77, 86–88). Ir pagaliau penktasis ruonių gaudymo periodas – ant lyčių, kai iš Rygos įlankos pajuda ledai. Kartais pavykdavo sumedžioti ir delfinų.

Gotlando saloje, Estijoje ir Suomijoje ruonius mušdavo ir tam tikromis lazdomis per nosį, nes tai jų jautriausia vieta, ypač jauniklių. Tą darydavo žiemą, kai jie poruojasi (Manninen, 1931:78).

Ruonių medžioklėje išliko labai senoviškų papročių. Įrankių niekad nevadindavo estiškais ar suomiškais vardais, kad ruoniai nesuprastų. Ruonių mėsą senovės papročiu visuomet dalindavosi lygiomis dalimis, ta pati dalis tekdavo net paaugliams padėjėjams. Ją virdavo, kepdavo, rūkydavo. Ypač skani esanti jaunų gyvūnų mėsa, panaši į briedieną. Labai naudingas buvo ruonių kailis (Manninen, 1931:89–91).

Kaip buvo medžijami ruoniai neolite, galima spręsti ne tik iš etnografijos duomenų, bet ir iš vaizdingų uolų raižinių Karelijoje ir prie Baltosios jūros. Juose vaizduojama ruonių medžioklė iš luotų. Pvz., Zalavrugoje, Karelijoje, net 450 kartų buvo pavaizduoti luotai, o juose dažnai ir jūros žvėris medžiojantys žmonės (Савватеев, 1970:172; 1973:288–289). Be abejo, ten buvo vaizduojami mitiniai herojai, nes tokios daugybės žmonių, kaip ten pavaizduota, į vieną luotą neįmanoma sutalpinti, tačiau patsai medžiojimo būdas gyvenimiškas. Labai realistiškas uolų raižinys prie Baltosios jūros (Гурина, 1970:140, pav. 2). Luotelyje, kurio priekis papuoštas briedžio galva, stovi 12 vyrų, kurių kiekvienas turi rankoje po žeberklą. Priekinis žeberklininkas ką tik įsmeigęs žeberklą į jūros žvėrį. Kotas likęs medžiotojo rankoje, jį su antgaliu jungia ilga susirangiusi virvė. Kiti vyrai pasirengę mesti žeberklus.

Įdomi kai kurių autorių (Birket-Smith, 1936:119; Симченко, 1976:93) nuomonė, kad mintis medžioti žeberklais ruonius vandenyje atėjusi iš šiaurės elnių medžiotojų papročių. Taip šie medžiojo per upes persikeliančius šiaurės elnius jų pavasarinių ir rudeninių migracijų metu. Neatsitiktinai Maglemosės ir Kundos kultūrų žeberklai panašūs į vėlyvojo paleolito šiaurės elnių medžiotojų įrankius.

RANKIOJIMAS

Riešutai. Rankiojimas yra pati seniausia ūkio forma, tačiau paliekanti mažiausiai pėdsakų archeologinėje medžiagoje. Šventojoje taip pat išliko tik kelių maistui vartotų augalų liekanos. Tai plūduriuojančiųjų agarų (*Trapa natans*) vaisiai, paprastųjų lazdynų (*Corylus avellana*) riešutai ir, kaip spėjama, paprastosios lūgnės (*Nuphar lutea*).

Labai daug agarų ir lazdynų riešutų rasta ir kitose IV–III tūkst. pr. Kr. gyvenvietėse aplink visą Baltijos jūrą. Matyt, jų reikšmė buvo didelė. Dabar Lietuvoje natūraliai augančių agarų nebeliko – paskutiniai iššalo dar XIX a., dabar bandoma vėl reaktimatuoti (Bieliukienė, 1958). Neolite agarai irgi buvo paplitę tose srityse, kur dabar jau jie seniai išnykę: Skonės (Skåne) pusiasalyje, Pietų Suomijoje, Estijoje, Lietuvoje, Latvijoje ir pietiniame Baltijos

pakraštyje (Schwantes, 1934:114–115, pav. 111, 113). Visur, kur jie augo, buvo laikomi skanēstu. Akmens amžiuje, be abejo, jais ne tik buvo smaguriamajama, bet iš jų gaminti ir kokie nors patiekalai. Tačiau lazdynai Rytų Pabaltijyje visuotinai paplitę, nors jų stiebai nebe tokie stori, kad iš jų būtų tašomi kuolai užtvankoms kaip akmens amžiuje. Skandinavijoje neolito paminkluose lazdynų riešutų aptikta visoje rytinėje pakrantėje, iki pat Botnijos įlankos, tuo tarpu dabar jie auga tik Skonės pusiasalyje.

Radimvietėse gitijos sluoksnyje agarai ir lazdynų riešutai paprastai išsiabarstę visame plote ir įvairiame gylyje. Tik 23-iojoje radimvietėje jų rasta ryškiais krūvelėmis. 1-ojoje perkasoje buvo aptiktas sutrupėjęs puodelis, pilnas lazdynų riešutų. 3-iojoje perkasoje, buvusiam pastate, prie židinio rasta pribarstyta daug riešutų kevalų, čia pat gulėjo ir 4 kultuvės riešutams skaldyti. Sarnatės pastatuose riešutų kevalai dažnai slūgsojo net storais sluoksniais (Ванкина, 1970:17). Iš to galima daryti išvadą, jog jie buvo svarbus maistas.

Kultuvės. Riešutų reikšmę patvirtina ir dažnai aptinkamos tam tikros riešutams gliaudyti kultuvės. Šventojoje iš viso jų surinkta 13 egzempliorių, visos vidurinio neolito radimvietėse – 3-iojoje, 23-iojoje ir 6-ojoje. Nors jos nėra visai vienodos formos, tačiau jų gamybos principai buvo tie patys. Jos buvo daromos iš tvirto medžio, dažniausiai ažuolo, šakumos, turėjo panašią į trapeciją galvą, kurios viršūnėje kartais net būdavo įlinkis (pav. 31), kotelis dažnai gana ryškiai atskirtas rumbeliu.

3-iojoje radimvietėje buvo 3 (223:1, 2, 4) 18–26 cm ilgio kultuvės. Galvos tvirtos, plokščiai keturkampio pjūvio, visų jų mentelėse per vidurį matyti įduba nuo riešutų skaldymo.

23-iojoje radimvietėje aptiktos 6 kultuvės, visos kiek skiriasi. Didžioji iš uosio buvo 31 cm ilgio, su likusiais šakumos pėdsakais viršūnėje, su galvute išmuštu viduriu bei į medį įstrigusiu agarų spygliukų liekanomis (pav. 344:3). Kitos – kiek mažesnės (22–27 cm), tačiau taip pat su išmuštomis galvomis. Tarp jų prie židinio gulėjo viena labai menkai apdorota kultuvė iš minkštojo medžio (344:11). Dar viena buvo visai panaši į etnografinę (pav. 344:4).

6-ojoje radimvietėje tik viena klevinė kultuvė buvo geriau išlikusi (pav. 294:5, 6, 10), bet ir ta apdžiūvusi ir persimetusi, kotas visai suplonėjęs. Kitų trijų tik menkos nuolaužos.

Kultuvių aptikta ir kitose NaK radimvietėse. Sarnatėje jų rasta net 23 (Ванкина, 1970:95, lent. XX). Jos niekuo nesiskiria nuo Šventosios kultuvių.

Kultuvių buvo ir rytiniuose NaK paminkluose, tik ten jos kiek kitokios formos. Šiaurės rytų Latvijos paminkluose rastosios kultuvės (Лозе, 1979, lent. XXXVI:8; 1988, lent. XLI:3) buvo mažesnės, ovalia galva. Pskovo srities Usviatų IV durpyninės gyvenvietės kultuvės buvo nedidele ovalia galva, smarkiai išmušta per vidurį (Микляев, 1969:28, pav. 6:3).

Kastuvėliai. Prie rankiojimo įrankių galėtume priskirti ir briedžio rago kastuvėlius. Jų rasta 2/4 B (pav. 171:10), 3-iojoje ir 6-ojoje (pav. 273) radimvietėse. Visi jie labai panašūs, o tai lėmė pati rago forma. Rago rožės nupjaustytos

ir aplygintos taip, kad būtų patogų laikyti rankoje. Jų atšakos kartais visai nupjaustytos, o kartais tik šiek tiek nubukintos. Pats paviršius gerokai subraižytas bekasant žemę. Jų rasta visų laikotarpių gyvenvietėse, o didysis iš 2/4 B radimvietės, rastas prie buv. kranto, galbūt priklausė jau viršutiniam (A) kultūriniam sluoksniui (pav. 171:10).

Reikia manyti, jog ir kai kurie mediniai kapliukai, rasti, pvz., 1-ojoje, 3-iojoje radimvietėse, galėjo būti vartojami ir rankiotųjų (pav. 109:19; 288).

ŽVEJYBA

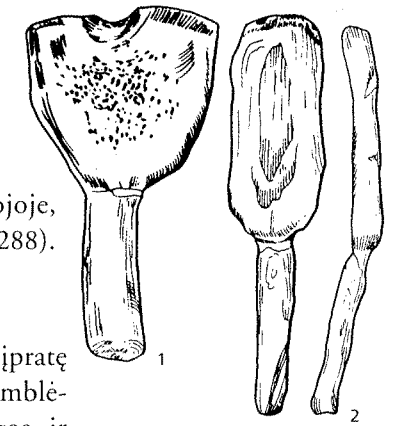
Sąlygos. Prie lagūnos įsikūrę NaK žvejai, atrodo, jau nuo seno buvo įpratę prie šio verslo, ir turėjo labai įvairią žvejybos įrangą. Lagūna buvo dumblių-janti, pakrantės apaugusios nendrėmis, gana šiltas atlantio pabaigos ir subborealo pradžios klimatas sudarė sąlygas kauptis planktonui. Be to, ir patys žvejai, nevalyvai sumesdami į vandenį savo išdarinėtų žvėrių kaulus ir šiaip įvairias atliekas, sudarė sąlygas žuvims laikytis arčiau krantų. Vis dėlto lagūna buvo pratekama, ryški srovė ėjo iš šiaurės į pietus, tad vanduo nebuvo stovintis. Be to, atrodo, kad nuolatinių gyvenviečių pakrantėje nebuvo, o tik sezoninės žūklės vietos, nes nuolat gyventi nebuvo sąlygų. Į jas dauguma žvejybos priemonių patekdavo atsitiktinai, bežvejojant, paprastai sulūžus. Kai kas, matyt, baigus žūklę, buvo ir paaukota.

Žuvys. Lagūna buvo žuvinga. Žvejotos daugiausia gėlavandenės žuvys arba tos, kurios gali gyventi apysūriame vandenyje, nes lagūna ne viena pratakka buvo sujungta su jūra. Pagal A. Cepkino ir J. Sluokos tyrimų duomenis 2B ir 1B radimvietėse pagrindinė žuvis buvo lydeka (*Esox lucius*), toliau storkis (*Stizostedion lucioperca*), šamas (*Silurus glanis*) ir karšis (*Abramis brama*). Kitų gėlavandenių daug mažiau. Iš jūrinių palyginti nemažai pasitaikė lygiųjų otų (*Scophthalmus rhombus*), plekšnių (*Pleuronectidae*) ir menkių (*Gadus morhua*). Vėliau tyrinėtose 4B radimvietės duomenis tyręs L. Daugnora, be jau minėtų žuvų liekanų, dar aptiko upinės (*Platichthys flesus trachurus Duncker*) bei jūrinės (*Pleuronectes platessa*) plekšnių ir ledjūrio menkių (*Pollachius virens*) kaulų (Daugnora, 2000 b:91), o 3-iojoje radimvietėje ir perpelį (*Alosa fallax*) bei tunų (*Thunnus thynnus*).

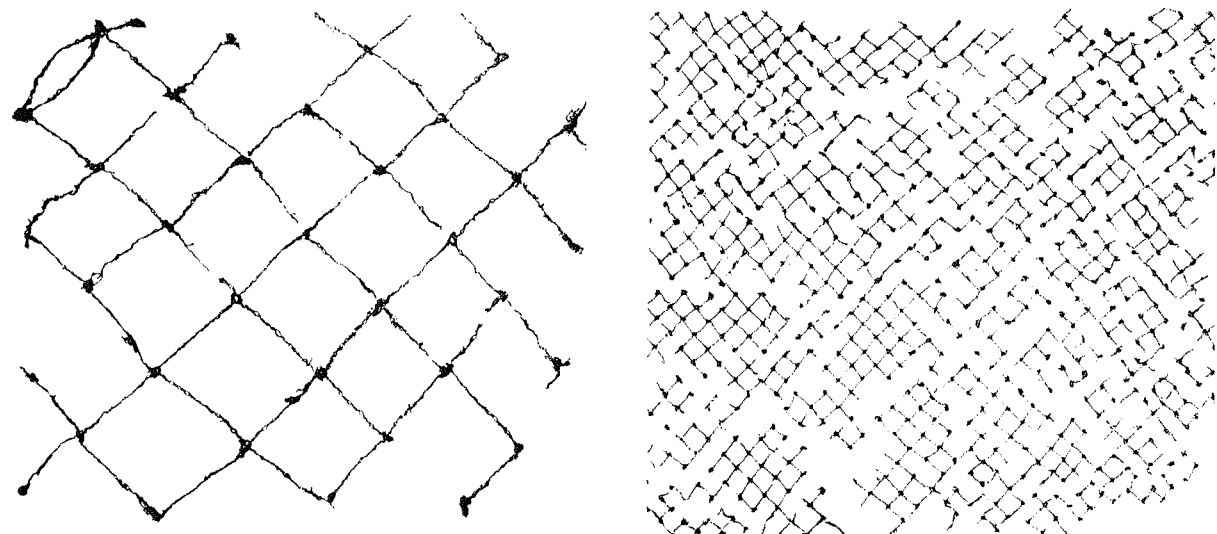
J. Sluokos duomenimis, Šventosios žuvys buvo didelės: lydekos 30–142 cm, storkiai 35–90 cm, šamai 100–205 cm, karšiai 25–38 cm, lynai 22–34 cm, ešeriai 30 cm, menkės 45 cm ilgio.

Mūsų turimi duomenys neapima visų žvejojusių žuvų jau vien todėl, kad ne visų žuvų kaulai gerai išsilaiko. Lašišinių žuvų ir ungurių kaulai yra labai riebiūs, todėl juos galėjo sugrauzti šunys arba jie tiesiog sunyko dumble.

Tinklai (pav. 32). Pagrindinė žvejybos priemonė buvo liepos karnos tinklas (pav. 174–176). Maždaug vienoje vietoje (2B perkasa X) aptikti 6 tinklų gabalai ir vieno tinklo dalis, primegzta prie venterio lankelio. Tinklai buvo sujaukti gurvuoliais, jų liekanos išrinktos plaunant kartu su gitija per tiulio tinklėlį. Visi jie buvo numegzti iš plonų liepos karnos virvelių, labai kruopščiai ir lygiai suverptų ir susuktų iš dviejų pluoštų. Šalia jų rasta ir storesnių

31 pav. Medinės kultuvės. Šventosios 23-ioji rad.

32 pav.
Restauruoti liepos karnos
žvejų tinklai. Šventosios
2B rad.

virvių gabalų, matyt, veriamų į tinklo kraštą, – kai kurios jų iš dilgėlių pluošto. Pasitaikė pasvarėlių, parištų ir karklo karnomis. Viduriniame neolite, be to, dar atsirado kanapinės virvelės (23-ioji radimvietė), tačiau neaišku, ar jos tada buvo jau naudotos tinklams megzti. Gali būti, kad žmonės jau buvo pažįstami ir su linais (Stokar, 1935) – apie tai byloja Vitebsko srities NaK radiniai (Чернявский, 1969:87), bet išplitę jie dar nebuvo.

Liepos karna yra idealiausia medžiaga tinklams megzti, nes ji nepūva vandenyje. Dar XIX a., kai liepų buvo gerokai sumažėję, žvejai stengdavosi bent pasvarus prie tinklo pririšti karna, o didžiųjų trisluoksnių tinklų kraštus Kuršių mariose užverti ant liepinės virvės (Benecke, 1881:334). Šiaurės kraštuose iki pat XX a. tinklus, ypač traukiamuosius, mezgė iš liepos karnos (Manninen, 1931:192). Tokie tinklai vandenyje nepūva, tuo tarpu kanapiniai vandenyje išsilaiko tik pusantros metų. Palyginimui galima pasakyti, jog medvilniniai tinklai išsilaiko porą metų. Dar prasčiau išsilaiko storosios virvės – kanapinės ar lininės jau po keleto mėnesių ima trūkinėti (Randamanskis, 1924). Štai todėl iki pat XX a. plūdes ar pasvarus buvo stengiamasi pririšti karna arba pušų šaknimis (Bielenstein, 1918:653–654).

Šiaurės kraštuose, kur liepos neaugo, tinklus mezgdavo iš įvairių kitų augalinių pluoštų. Pats seniausias tinklas Europoje, dar 1913 m. rastas Karelijos sąsmaukoje Korpilachti (Antrea) vietovėje nusekusioje Ladogos ežero dalyje (dabar Kamenogorsk) (Pälsi, 1920, pav. 7; Ailio, 1922:7; Äyräpää, 1950a:6) ir priskirtas VIII tūkst. pr. Kr., buvo nupintas iš tam tikros karklo (*Salix*) rūšies karnos. Iš tokios medžiagos iki pat XX a. pradžios čiukčiai ir samojedai Šiaurės Europoje pynė traukiamuosius tinklus (Sirelius, 1934). Viso I mezolitinėje stovykloje, Vičegdos baseine, rastieji tinklų fragmentai buvo surišti iš 1,5–2 mm storio virvelių, į kairę suvytų iš įvairių šaknelių, viksvų ir lapų (Бузов, 1968, pav. 6:6; Бузов, 1998:58–61). Tos medžiagos lengvai apdirbamos, tačiau netvirtos.

Šventojoje tinklai buvo rišami iki šiol visur vartojamu žvejų (škotiškuoju) mazgu. Tinklų akys labai įvairaus dydžio – nuo 2 iki 12 cm pločio. Iš likusių tinklų pakraščių galima spręsti, kad tinklai, atsižvelgiant į jų paskirtį, buvo mezgami dvejopai. Vieni megzti pradėdant iš kampo – tuomet pakraščiuose susidaro dvigubos kilpos (pav. 175:4), per kurias perverama stora pakraščio virvė. Mezgant bučių ar venterį (pav. 179:9), akys, atrodo, buvo tiesiog užmetamos ant lankelio ir mezgamos aplinkui. Suplyšę tinklai, kaip matyti iš kai kurių liekanų, buvo taisomi sumezgant sutrūkusius siūlus ar įmezgant naujas akis. Šitaip atsirado kreivų, netaisyklingų akių.

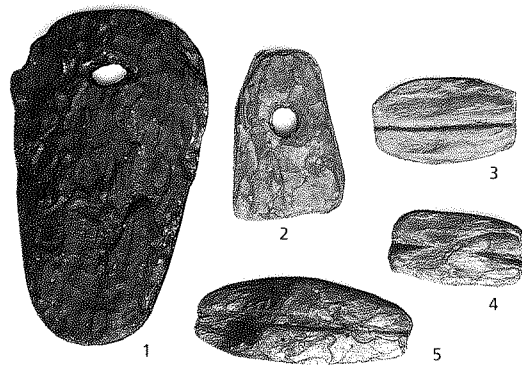
Tinklo liekanų aptikta ir Sarnatės A pastate (Ванкина, 1970:94–95, pav. 13, lent. XVIII). Gabalas buvo rastas sausoje vietoje, netoli židinio, todėl prastai išlikęs. Virvelės buvusios 1–1,5 mm storio, suvytos iš dviejų pluoštų, surištos taip pat žvejų mazgais. Kartu rasta tošimi apvyniotų pasvarėlių ir pušies žievės plūdžių. Mažas smulkių akių tinklo gabalėlis rastas ir Abuoros I gyvenvietėje (Загорска, 1991:59). Iš Skandinavijos šalių taip pat žinoma mezolito ir ankstyvojo neolito tinklų liekanų. Šlėzvinge Holšteine minimas beveik sveikas tinklas iš Riudės 2-osios (Förstermoor) Ertebiolės kultūros gyvenvietės (Schwabedissen, 1957; 1957/58), kurio akys buvusios trikampės ir rombinės ir surištos tuo pačiu žvejų mazgu. Nemažai įvairių tipų tinklų minima iš Skonės (Nebbe Mosse) (Stjernquist et al., 1953:124–136; Brinkhuisen, 1983:49).

Žvejų (škotiškasis) mazgas, be abejo, yra Šiaurės tautų išradimas. Tokiais mazgais buvo surišti ir minėtieji tinklai iš Korpilachti³, iš Viso I stovyklos ir iš mezolito pabaigos stovyklos Syvertsi (Siivertsi) Estijoje (Indreko, 1948:325).

Pabaltijyje tai nėra vienintelis žinomas tinklų rišimo mazgas, minimi net 5 įvairūs akmens amžiaus mazgų tipai (Iterson Scholten, 1977:139). Kitur Europoje buvo žinomi įvairūs tinklų mazgai. Pvz., Olandijoje, Vlaardingen, tinklai buvo surišti įvairiais, kartais labai sudėtingais mazgais. Tuo tarpu Šveicarijos sijinių pastatų lininiai žvejybos tinklai beveik visada buvo rišami paslankiu, vadinamuoju sijinių pastatų mazgu (Messikomer, 1913:50–57; 76–77; Reinert, 1926, pav. 39:13, 14; Vogt, 1937:35–37). Nežiūrint to, retkarčiais ir tarp jų pasitaikė žvejų mazgu sumezgtų tinklų, pvz., Bodeno ežere prie Konstancos (Iterson Scholten, 1977:139).

Tik vienas tinklas Šventojoje (pav. 176) buvo numezgtas be mazgų, be to, vienintelis iš nesuktos karnos. Jį mezgant pirmiausia buvo ištiesta kiek storesnė virvelė ir nuo jos į abi puses sukamos paprasčiausios kilpos. Tinklas buvo šiek tiek sustiprintas dar statmenai einančia virvele. Jis buvo gana tankus, akutės tik apie 1 cm pločio. Tinklas be mazgų yra retas radinys. Ir tarp Šveicarijos sijinių pastatų srityje rastų tinklų gabalų, kurių ten aptikta nemažai, minimas vos vienas tinklas be mazgų (Vogt, 1937:33–35, pav. 55). Danijoje irgi žinomi, tik kiek sudėtingesnio pynimo, tinklai be mazgų iš Ordrupo neolitinio sluoksnio (Mathiassen, 1934, pav. 24) bei Nebės Mosės (Nebbe Mosse) (Iterson Scholten, 1977:139; Stjernquist et al., 1953:124–136).

³ Minimas dar vienas mezolitinis tinklas iš Vuoksenranta Suomijoje (Äyräpää, 1955:60), manoma, yra tas pats Korpilachti tinklas (Brinkhuisen, 1983:48).

33 pav.
Pušies žievės plūdžių
pavyzdžiai. Šventosios 9-oji
ir 6-oji rad.

Plūdės (pav. 33). Nuo visų tinklų dažniausiai išlieka tik plūdės ir pasvarai. Išskyrus 2B radimvietę, kitose Šventosios radimvietėse gitijos sluoksnyje iš tinklų tebuvo likę tik trumpi virvagaliai, tačiau plūdžių ir pasvarų rasta visose. Kadangi plūdės iš pušies žievės paprastai išlieka gerai, Šventojoje jų surinkta 165. Dauguma jų buvo ne nutrūkusios nuo tinklų žvejojant, bet, matyt, parsineštos su tinklais namo, nes rastos sausose gyvenvietėse. Daugiausia jų surinkta 23-iojoje (122 egz.) ir 6-ojoje (30 egz.) radimvietėse, kitose tik po kelias. Visai įmanoma, kad būta ir plūdžių, susuktų iš beržo tošies, tik

iš jų dažniausiai teišlieka atskiri gabalėliai, ir tie labai trapūs.

Šventosios plūdės buvo penkių tipų: trapecinės su skylute siauresniajame gale, ovalios arba pailgos keturkampės su įkarpomis siaurosiose kraštinėse, rombinės su skylute per vidurį, mažytės apskritos ar keturkampės su skylute per vidurį ir pavienės netaisyklingos. Diagramos pagal plūdžių tipų procentus gyvenvietėse sudaryti nepavyko, nes jų kiekis labai skirtingas. Galėjome tik išryškinti plūdžių kiekį kiekvienoje gyvenvietėje. Iš to vis dėlto aiškiai matyti, kokie tipai vyrauja atskiruose chronologiniuose tarpsniuose.

Patį ankstyviausią grupę – tai didelės (beveik iki 20 cm ilgio) trapecinės plūdės su nemaža skylute. Tokios buvo pagrindinės ankstyviausių radimviečių – 2/4 B (pav. 167:4, 5; 181:4), 3-iosios (pav. 222:7), 1B (pav. 110:15) – plūdės. Tokių plūdžių pasitaikė ir vėlyvesnėse radimvietėse, tačiau ten jų mažuma. Pvz., 23-iojoje radimvietėje rastos 8 trapecinės plūdės, tačiau tai tik 13% visų plūdžių. 6-ojoje radimvietėje buvo 6 trapecinės plūdės ir jų liekanos, tačiau jos daug trumpesnės už ankstyvasias (pav. 33:2) ir sudarė 20% visų plūdžių. Trapecinė (tik apversta) didelė plūdė buvo net prie vėlyvojo neolito 9-osios radimvietės užtvankos (pav. 33:1; 303:6).

Beveik visose mezolitinėse radimvietėse Šiaurės Europoje rastos tik didelės trapecinės plūdės su nemaža skylute siaurajame gale. Tokios aptiktos prie Korpilachti tinklo liekanų (Pälsi, 1920, pav. VI:22), taip pat mezolitinėse Zamosťės 2-ojoje stovykloje (Lozovski, 1996, pav. 35), be to, esančiose prie Maskvos bei Volgos aukštupio stovyklose (Крайнов, 1991:144–148, pav. 6:17). Neolite trapecinių plūdžių jau nebedaug, šalia jų atsiranda kitokių tipų, pvz., Sarnatėje (Ванкина, 1970:94, lent. XIV:3) bei vidurinio neolito Piestinio gyvenvietėje (Zagorskis, 1965:45). Susuktų iš beržo tošies ir išpjautų trapecinių iš pušies žievės plūdžių buvo aptikta ir įvairių laikotarpių Gorbunovo bei Šigiro dirgynuose prie Uralo (Дмитриев, 1951:58; Раушенбах, 1956, pav. 8:2–4, 1959). Tačiau Rytų Lietuvos ir Latvijos paminkluose trapecinių nerasta.

Trapecinių plūdžių neatsisakyta net vėlyvaisiais laikais, tačiau jos jau pasitaikė retai, nes buvo nepatvarios, greitai nutrūkdavo ašelės. Kuršių marių žvejai XIX a. prie tinklų rišdavo keturkampes tuorų žievės plūdės (Benecke, 1881:335), o Suomijoje iki pat XX a. buvo vartojamos įvairios medinės ir žievinės trapecinės plūdės (Sirelius, 1934:207–211). Iš beržo tošies susuktos

plūdės visame Pabaltijyje buvo vartojamos iki pat XX a. (Bielenstein, 1918:649, 655; Manninen, 1931:206–210).

Antrosios grupės – iš pušies žievės išpjautos ovalios – plūdelės pasirodė tikrai viduriniame neolite. 2/4 B radimvietėje prie pat buvusio kranto rasta tik viena mažytė; ji, matyt, priklausė jau vidurinio neolito kompleksui. Ovalios arba beveik keturkampės plūdelės galuose būna su įkarpomis, tarp kurių dažnai dar eina griovelis virvutei įgulti. Daugiausia jų surinkta 23-iojoje radimvietėje – jos sudarė 70% visų plūdžių, maždaug pusė jų buvo ryškiai ovalios, antra pusė – siauros keturkampės (pav. 340:1–19). Kelios iš jų buvo su skylute viduryje. Tokio tipo plūdžių daugiausia ir 6-ojoje radimvietėje (pav. 281:3–5, 7, 8, 10). Lygiai tokių pat ovalių ir beveik keturkampių aptikta ir Sarnatėje (Ванкина, 1970:94, lent. XIII:4–10). To paties tipo plūdžių nemažai rasta ir Rytų Lietuvos (Гирининкас, 1990, pav. 39, 40) bei Latvijos vidurinio neolito paminkluose (Zagorskis, 1965; pav. 45, 4:19).

Trečioji grupė – tai rombinės plūdės su skylute per vidurį (pav. 340:20–22). 23-iojoje radimvietėje jos sudarė 16% visų plūdžių. Paprastai jų galai būna neįrantyti.

Ketvirtoji grupė – tai mažos apskritos arba kvadratinės plūdelės su skylute per vidurį (pav. 281:9; 340:25). Jos pasirodė vidurinio neolito pabaigoje (rastos 23-iojoje ir 6-ojoje radimvietėse), tačiau labai retos. Matyt, tai jau meškerės plūdės.

Į penktąją grupę galime sujungti retas pavienes plūdeles. 1B radimvietėje rasta labai daili trapecinė plūdė su 2 skylutėmis (pav. 126:4), 23-iojoje – viena plūdė įsmaugtais šonais (pav. 340:23), antra – kabliuko pavidalo (pav. 340:24). Įvairių laikotarpių gyvenvietėse pasitaikė viena kita laikina plūdė – virvele ar karna perrištas pušies ar net alksnio žievės gabaliukas, kartais su skylute (pav. 341:7).

Pasvarai. Tinklui gramzdinti būta ketveriopų pasvarų. Tai paprastai, dažnai nuskelti lauko akmenys, perrišti karna ar virvelėmis iš liepos karnos, pajūrio gargždo ovalūs akmenėliai išskeltais šonais, kad būtų lengviau priišti, maži ovalūs akmenėliai, apvynioti beržo tošimi ir perrišti virvele, ir tokie akmenėliai, įrišti į lankelį.

Paprastų lauko akmenukų su karnos liekanomis (pav. 266:6–9), o dažniausiai be jų, daugiausia rasta seniausiose radimvietėse (2/4 B, 3-iojoje). Šalia tobulesnių jie išliko net iki XX a. Šventosios pasvarai sveria 200–500 g. Tokie mezolito pasvarai rasti ir prie Korpilachti tinklo (Pälsi, 1920:10) bei Lamasmegio (Lammasmägi) ir Syvertsi (Siivertsi) Estijoje radimvietėse (Indreko, 1948:324–325, pav. 79:3, 6). Beje, visose radimvietėse akmenukų yra daug, ir atskirti, kurie iš jų buvę pasvarai, neįmanoma. Pasvarai dažniau perjuosti karna, o ne virvelėmis.

Plačiausiai paplitę ir iki pat XX a. pajūryje buvo vartoti pasvarai iš gražiai vandens nugludintų gargždo akmenėlių (pav. 266:1–3; 327). Jie būna su 2–4 išskalomis. Tik 6-ojoje radimvietėje rasti keli dobilo lapo pavidalo pasvarėliai su trimis išskalomis (pav. 266:4), būdingi jau vėlyvajam neolitui.

Prie vēlesnīų tipų prieklauso ir pasvarēliai, apvynioti beržo tošimi. Daugiausia jų rasta 2/4 B, 23-iojoje ir 6-ojoje radimvietēse (168:3–5; 267). Į tošį jie būdavo vyniojami labai rūpestingai, tošies galiukai susukami ir aprišami virvele, kuri dar pertiesiama per visą pasvarēlį, kartais apjuosiama ir skersai. Šitokių pasvarēlių 3-iojoje radimvietėje aptikta ir įtvirtintų į karklo lankelį. Tošimi apsukti ir net į lankelį įtvirtinti pasvarēliai Europoje paplitę labai plačiai, tik dažnai prastai išlikę. Beveik sveikas toks į lankelį įtvirtintas pasvarēlis išliko Šiaurės rytų Lietuvos Žemaitiškės 2-ojoje gyvenvietėje (Гришникас, 1990, pav. 42). Pasvarēlių, apvyniotų beržo tošimi, skaičių nustatyti sunku, nes apvalkalas dažnai nusmunka ir lieka grynas neapdirbtas akmenėlis. Tokie pasvarēliai buvo labai vienodi, 5–6 cm ilgio. Dažnai jie randami krūvelėmis, pvz., 4B radimvietėje, kartais buvo randama tiesiog akmenėlių (jau be apvalkalų) krūvelė.

Visai tokių pat į tošį suvyniotų pasvarēlių surinkta ir Sarnatės gyvenvietėse (Ванкина, 1970:94, lent. XVII, XVIII), durpnyuose prie Uralo (Раушенбах, 1956, pav. 8:7), Krivinos durpnyne Baltarusijoje (Чернявский, 1969, pav. 13:10i) ir kt.

Tokie į tošį suvynioti pasvarēliai žinomi net ir etnografinėje medžiagoje, nors dažnai minima, jog jie buvo vyniojami jau į audeklo skiautelę (Benecke, 1881:378; Bielenstein, 1918:649; Manninen, 1931:131). Taigi tokie pasvarēliai buvo žvejų gyvenvietėse nuo mezolito iki pat XIX a. pabaigos. Ilgainiui tik karną pakeitė kanapinė ir lininė virvutė, o beržo tošį – skudurėlis, bet tai tik iš bėdos, nes karna ir tošis žvejyboje vis dėlto yra tobuliausia medžiaga.

Įtvirtintų į lankelį tošimi apvyniotų pasvarēlių nemažai rasta prie Uralo Šigiro durpnyne (Дмитриев, 1951:48). Tokie iki šiol vartojami Tolimuosiuose Rytuose, prie Jenisiejaus (Manninen, 1931:205, pav. 193 d, e; Sirelius, 1934, 217 pav.; Vilkuna, 1975, 131 pav.), ir laikomi Rytų kilmės. Jų lankelis būna apie 15 cm skersmens. Toks įtvaras patogus tuo, kad lankelis neleidžia pasvarēliui įsivelti į tinklą, be to, pasvarēliai nebarška ir nebaido žuvų.

Šveicarijoje į tošį įvyniotų gargždo akmenėlių-pasvarų aptinkama ypač ankstyvesnėse kultūrose, vēlesnėse juos pakeičia akmenėliai su įkartomis. Kartais ankstyvojo neolito gyvenvietėse aptinkama kartu į tošį suvyniotų pasvarēlių eilė (Wesselkamp, 1980, lent. 30, 40).

Branktai. Tinklų ilgio nustatyti neįmanoma, o plotį parodyti gali mediniai branktai, tvirtinti tinklų galuose. Palyginus pasvarų išsidėstymą prie Korpilachti tinklo liekanų su etnografijos duomenimis, buvo bandyta spręsti apie šio tinklo dydį. Buvo rastas 31 pasvaras ir 18 plūdžių. Tinklo akys buvusios 6 cm skersmens. Spėjama, kad tinklas buvęs 130–150 cm pločio ir 27–30 m ilgio (Pālsi, 1920). Tokį patį mezolitinio tinklo plotį patvirtintų ir Vyčegdos baseine Viso durpnyne rastieji branktai. Jie buvo iki 130,5 cm ilgio (Буров, 1966:162; Буров, 1998, pav. 6.2; 6.3).

Šventojoje išlikę branktai rodo tinklus buvus daug siauresnius. Beje, branktai retai išlieka sveiki, dažniausiai randami jų galiukai. Taigi iš viso buvo surinkta 8 branktai bei jų liekanos, iš kurių tik 3 sveiki – visi maždaug vienodo

ilgio. Jie rodo tinklų plotį. 1B radimvietėje rastas 69,5 cm ilgio branktas (pav. 128:5), 2/4 A – 71 cm, be to, kreivas, 23-iojoje – 61 cm ilgio. Branktai buvo gana tvirti, nors padaryti iš medžio šakos, 3–4 cm storio, susiaurintais kakliukais ir buoželėmis galuose. Buoželės kartais (4B ir 23-ioji radimvietė) įpjautais galais, kad būtų geriau pririšti (pav. 178:8, 9; 346:1). Sarnatėje aptikti branktai irgi tokio pat ilgio – apie 70 cm, nors vieno ilgis buvo tik apie 55 cm (Ванкина, 1970, pav. 5, lent. XXI:8, 9). Nemažai panašių rasta Gorbunovo durpnyne prie Uralo (Эдинг, 1940, lent. I:3; Раушенбах, 1956, pav. 10:10).

Tinklų tipai. Seniau tinklų buvę įvairių tipų, pagrindiniai – traukiamieji ir pastatomieji. Seniausieji, atrodo, buvę traukiamieji tinklai – be maišo, kartais net be pasvarų ir plūdžių. Jie buvo trumpi (apie 6 m ilgio) (Sirelius, 1934:106–107). Tokie trumpi (8–10 m ilgio) siauri tinklaičiai be maišo dar XIX a. vartoti Aistmarėse (Benecke, 1881:256–257). Jais apsupdavo nedidelį plotelį, ir į jį baidydavo žuvis. Tinkamiausia tam vieta buvusi apaugusi ežero ar lagūnos dalis netoli kranto, lygiai tokia kaip Šventojoje akmenis amžiuje. Žinomi ir vadinamieji pakišamieji tinklai – tokius, be abejo, vartojo ir Šventosios žvejai. Pastebėjus žuvų pulką tarp žolių, negiliai, pakišamas tinklas, o žuviai bakstelėjus į tinklą, branktai greitai suveriami ir iš susidariusio maišo žuvis išgriebiama. Tokių tinklų pasvarēliai būdavo apvyniojami beržo tošimi, kad nebarškėtų (Manninen, 1931:192–197; Bielenstein, 1918:667–668; Šulcs, 1961:160–161).

Į tinklus žuvis greičiausiai būdavo baidomos atsispiriamosiomis lazdomis su užmautais skridinėliais. Panašių baldžių yra ir etnografinėje medžiagoje (Rānk, 1934:40, pav. 19; Manninen, 1931:192), nors dauguma etnografinių jau sudėtingesnės.

Bučiai. Rytų Europai būdingas bučius iš skalų. Jo negalima išlenkti, jo sienelės tiesios. Tokių bučių liekanų aptikta visose Šventosios radimvietėse. Jie daromi iš ilgų 1–2 cm pločio pušies skalų. Skalos tarpais surišamos liepos karna arba karnos virvelėmis (pav. 177). Ryškiausi gabalai aptikti Šventosios 2B radimvietėje – tai du atskirai gulėję skalų pluoštai, vienas jų su specialiu apskritu 10 cm skersmens dangteliu gale. Dangtelis padarytas iš dviem kryptimis sudėtųjų pačių skalelių, sujungtų liepos karnos virvelėmis. Antrasis taip pat padarytas dangtelis buvo rastas prie vytelių bučių liekanų 4-ojoje radimvietėje. Tokių pat bučių gabalų, tik didesnių, surištų iš 1–2 cm pločio pušų skalų, rasta Sarnatėje (Ванкина, 1970:93–94, lent. XI:1–3, XII:4). Vieno buvo išlikusi 250 cm ilgio dalis, perpinta karna. Matyti ir buvęs įgerklis plačiajame gale.

Bučiai iš skalų Rytuose išliko labai ilgai. Iki šiol Obės ugrų srityje tik tokie tėra žinomi (Sirelius, 1934, 1934:120). Finougrai vytelių bučius įsitaisė vėliau, įsivežę iš Vakarų.

Įvairūs, ir iš skalų, ir iš vytelių surišti, bučiai Europoje aptinkami jau mezolito paminkluose. Vienas seniausiųjų, Litorinos jūros – atlantinio laikotarpio pradžios, rastas tarp Šjeborgo (Sjeborg) ežero ir Kategato sąsiaurio,

buvo 4 m ilgio. Atlantiniam laikotarpiui priklausē ir Holbeko bučius (Brøndsted, 1960:128–129). Ne kā pasikeitē bučiai išliko iki mūsų dienu, tik pinami dažniausiai iš vytelių, nors Šiaurēs Europoje dar kartais ir iš skalų (Moszyński, 1929:75–79; Manninen, 1931:237–240).

Būdavo ir tinklais aptraukiami bučiai bei venteriai – tai rodo 2B radimvietēje aptiktas tinklo, primegzto prie karklo lankelio, gabalas (pav. 179:9). Kaip atrodē visas bučius, neaišku, bet greičiausiai mažai skyrēsī nuo etnografinių egzempliorių.

Priē bučiaus lankelio primegzto tinklo dalelē aptikta ir 4-ojoje radimvietēje prie pat kranto (pav. 149) (nors ji greičiausiai jau priklausē A sluoksniui). Nors jo išlikēs nedidelis gabalēlis, tačiaū kai kurios detalēs rodo, kaip kruopšciai buvo apipinamas bučiaus kraštas: išliko 62 cm ilgio riesto lanko dalis, o prie jo prisiglaudusi vytelē, prie kurios lankas buvo pririštas perpinant liepos karna. Lygiagrečiai gulējo antra 40 cm ilgio vytelē. Abi vytelēs buvo apsuktos liepos karna. Prie dvigubų lankelių buvo primegztas nevyto liepos pluošto tinklas (išliko kilpos be mazgų). Gali būti, kad antrasis lankas buvo nuo įgerklio. Kaip jie buvo sujungti, šiek tiek gali paaiškinti netoliese rasta kartelē be žievēs, prie kurios priglausta plonytē ir dar išilgai perskelta vytelē, pririšta taip, kad išorinēje plonosios kartelēs pusēje 2 cm tarpais susidarytų mazgeliais surištās kilputēs. Galbūt per jas buvo surišamos abi bučiaus dalys (pav. 149:4).

Pynimo būdai matyti ir iš kitų kartelių. Viena kartelē (pav. 149:5, 6) buvo apipinta vis iš naujo grįžtant į tą pačią pusē, tad viename krašte susidarē persipynęs kilpelių rumbelis. Nors viso šio bučiaus atstatyti nepavyko, tačiaū išryškējo kai kurios detalēs. Šis bučius buvo padarytas iš nužievintų ir nenužievintų vytelių (pav. 149:3). Atskiros vytelēs buvo apvyniotos karna ir ta pačia karna sujungtos tarpusavyje. Toks bučius turējo būti panašus į pintinē. Kitas netoliese rastas bučiaus gabalas buvo iš labai plonų nužievintų vytelių, tačiaū protarpiais buvo ir skalelių. Kiekviena jų buvo apsukta liepos karna, o tarpusavyje jos dar glaudžiaū sujungtos karnos pluoštais, nors protarpiais buvo matyti ir karninės virvelēs gabaliukų. Rastos dar dvi kartu karna sujungtos kartelēs (pav. 149:1) – viena išilgai perskelta, antra apvali, už jų užsikišusios trijų kartelių nuoplaišos. Išliko ir tokio į pintinē panašaus bučiaus galas (pav. 149:2).

Apie bučių konstrukciją galima spręsti iš kitų Vidurio Europos radinių, kurių dauguma, beje, irgi rasti sutrupējē. D. C. Brinkhuizenas (1983), grentindamas juos su etnografijos duomenimis, pažymējo nepaprastą jų įvairovę. Iš vytelių supinti bučiai būdingesni Vakarų Europai. Jie yra varpo pavidalo, nes vytelēs lengvai lankstomos. Į mūsų kraštus vytelių bučiai atējo vėliau, tad ir 2/4 B radimvietēs radinius (juo labiau kad jie rasti prie pat kranto) reikētų skirti vėlyvesniajai (vidurinio neolito) NaK fazei ar net RAK. Pačioje vėlyviausioje, 9-ojoje PmK radimvietēje, rastasis plonų vytelių pluoštas (pav. 305:1), be abejo, irgi buvo tokio bučiaus liekana.

Užtvankos, venteriai, butiniai. Bučiai nebuvo atskira žvejojimo priemonē – jie būdavo statomi prie užtvankų. Aiškias užtvankos liekanas Šventijoje aptikome 9-ojoje, žalvario amžiaus pradžios, radimvietēje, nors mano-

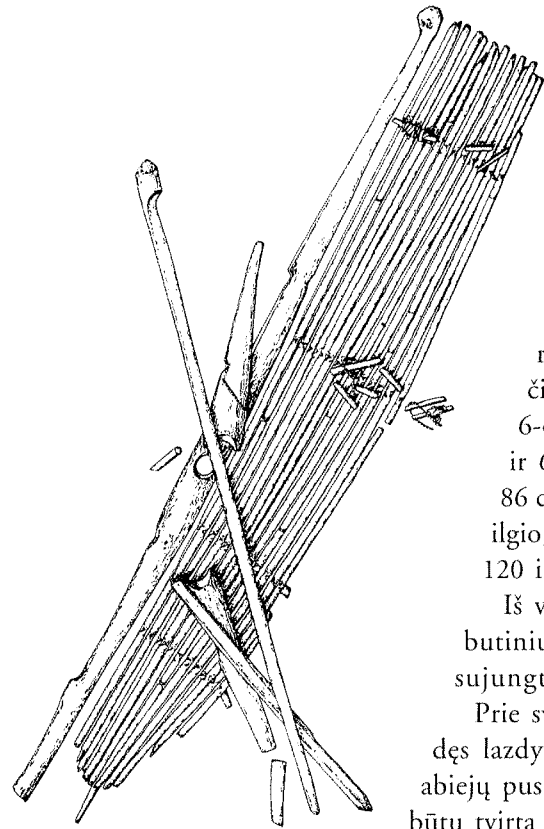
me, kad tas statymo būdas atējēs iš senesnių laikų ir ją statē tie patys Narvos kultūros gyventojų palikuonys. Ankstyviausioje, 2/4 B, radimvietēje turime tik kai kurių užuominų, kurios leidžia spėti buvus ir čia pakrantēs užtvankas. Tą rodo pakrantēje įkalti kuolai, kuriems porininkų rasta už 6–8 m jau lagūnos dugne. Panašu, jog šie kuolai buvo laikinų, sezoninių užtvankų liekanos. Tarp jų galējo būti nutiesti tinklai. Jos naudotos trumpą pavasario sezoną, kai žuvis, ypač lydekos, plaukia neršti į seklesnes vietas ar net užliejamas pievas. Jų gale buvo įrengiami bučiai.

Danijoje datuotos dvi neolitinės užtvankos – viena Muldbjerge (ca 3750 pr. Kr.), kita Niodkonge (ca 3800 pr. Kr.). Jos rekonstruotos panašiai kaip senoviškos daniškos užtvankos, t. y. pintos nuo kranto statmenai į ežerą, o gale pritaistas bučius arba venteris su sparnais ([Persson], 1990:60–61, pav. 22). Šitai pat statmenai krantui įrengtos laikinos tinklinės užtvankelēs prie Botnijos įlankos, Lundfose, rekonstruojamos pagal akmeninių pasvarų išsidėstymą (Broadbent, 1979:187–189, pav. 80). Beje, ten užtvankos buvo skirtos žieduotiesiems ruoniams, jos rekonstruotos pagal vietinius etnografinius pavyzdžius.

Visai analogiškos užtvankos su venteriais pažįstamos iš etnografinės medžiagos ir Lietuvoje (Piškinitė, 1999:56–58, pav. 11) (pav. 35:1). Šis Švendubrēs venteris, Varėnos raj., buvo pastatytas prie užtvankos. Venterio galas pritvirtinamas prie dviejų vandenyje styrančių kuolų, nuo jo gerklēs į šonus eina sparnai, nukreipiantys žuvis į venterio maišą – tai visiška daniškojo analogija. Pagal šias ir kitas etnografines analogijas galima būtų rekonstruoti ir karčių klojinį iš Šventosios 4B (pav. 34). Greičiausiai tai į vieną krūvą sujaukto venterio su užtvanka dalis.

Svarbūs yra 2 butiniai su skylutėmis per vidurį. Per jas perverta kartis turējo laikyti venterio angą, kad nesusiglaustų. Analogijų yra etnografinėje pajūrio medžiagoje (pav. 35:2). Kuršių mariose dar XIX a. tokie butiniai su užkabomis galuose, sujungti ilga kartimi, prilaikē velkamojo tinklo angą, kad nesupliukštų. Velkamasis tinklas buvo maišo pavidalo, pririšamas prie burinės valties. Etnografiniai butiniai būdavo tik apie 1 m ilgio, t. y. maždaug tokio ilgio, kaip mūsų akmens amžiaus butinių tarpas tarp užkabų. Tarp butinių būdavo įstatoma apie 5 m ilgio kartis. Velkamojo tinklo viršuje būdavo pririšamos kelios eilės plūdžių, o pačioje – pasvarų. Jį tempdavo už užkabų pririštomis virvėmis, kurių sujungimo vietoje pririšdavo didelį akmenį. Akmens amžiuje velkamojo tinklo negalējo būti, nes nebuvo greitaeigių burinių laivų.

4B radimvietēje rasti vieno įrenginio butiniai buvo labai nevienodi. Vienas išlikęs beveik sveikas, su užkabomis ir gražiai išdrožinėta galvute viršūnėje. Antrasis – be viršūnių, o užkabų vietoje tik išdilę įlinkiai (pav. 183; 184). Nereikētų manyti, kad tokie įrenginiai, kaip, beje, ir kiti lagūnoje rasti sudėtiniai įrenginiai, buvo negrabiai daromi. Manytume, jog jie lagūnoje buvo palikti jau kaip atgyvenę, keliskart taisyti pritaikant iš kitų įrenginių paimitas detales. Šie, matyt, buvo pastatyti paskutinį kartą, ir traukti jų į krantą nebevertėjo.

34 pav.
Venterio su užtvanka liekanos.
Šventosios 4B rad.

Butiniai, atrodo, priklausė dažnai naudotam įrenginiui, nes jų aptikta visose radimvietėse su gitijos sluoksniu. Iš jų daugiausia buvo telikę per vidurinę skylę perlūžę gabalai (1B, 4B radimvietės), nulūžę galiukai (4B, 6-oji radimvietė) arba tik nuolaužos (1B, 4B, 6-oji, 23-ioji). Paprastai jie būdavo uosiniai.

Apie butinių ilgį galima spręsti iš išlikusių sveikų ir lygiai per pusę (per vidurinę skylę) perlūžusių dalių. Geriausiai išlikęs didelis butinis, rastas prie klojinio 4B radimvietėje (pav. 184:1), buvo 155 cm ilgio ir 7 cm pločio per skylutę, ovalaus pjūvio. Antras sveikas butinis, rastas 6-ojoje radimvietėje (pav. 282:1; 283), buvo 149 cm ilgio ir 6,2 cm pločio. Iš išlikusių 4B radimvietėje pusių (70 ir 86 cm ilgio) matyti, jog butiniai buvo nuo 140 iki 170 cm ilgio, o iš išlikusių 1B radimvietėje (103 cm ir 60 cm) – nuo 120 iki 200 cm ilgio (pav. 126:9; 127:2–4).

Iš viso Šventosios Narvos kultūros gyvenvietėse surinkta 18 butinių ir jų dalių ir keletas karčių dalių su kyšulėliais joms sujungti.

Prie sveikojo 4B radimvietės butinio glaudžiai buvo prisiglaudęs lazdyno karčių klojinys (pav. 34), labai gerai sutvirtintas iš abiejų pusių skersinėmis kartelėmis. Rūpintasi, kad šių karčių eilė būtų tvirta ir nesupūtų vandenyje, todėl kartys buvo nužievintos, o jas jungiančios lotelės apsuktos beržo tošimi ir pririštos liepos karnos virvutėmis. Tačiau pažūrėjus į išlikusias karnos liekanas ant butinio ir įgaubas, susidariusias nuo virvelių, matyti, kad jos ne visur sutampa su klojinio jungtimis. Tokie yra įveržimai gale, prie buoželės, prie užkabos ir kt. Taigi reiktų manyti, kad iš vienos pusės prie butinio buvo pritvirtintas minėtasis karčių klojinys, o iš antrosios greičiausiai tinklinis venteris. Šiam įrenginiui priklausė ir skersai gulėjusi kartis su buože gale. Visame tyrinėtame plote buvo išblaškyta daug tokių pačių karčių, be to, rasta antra kartis su buože (pav. 182:3). Jos, matyt, skirtos venteriu prismeigti.

Iš kartelių sudarytus kilnojamus skydus-užtvaras nuo mezolito naudojo ir šiaurės tautų žvejai. Jos, matyt, skirtos venteriu prismeigti. Marmugino I stovykloje prie Jugo upės iš tokių skydų buvo sudaryta visa užtvanka, tik dar sutvirtinta perskeltais kuolais. Ji priskirtina III tūkst. pr. Kr. pirmajai pusei. Manoma, kad prie jos turėjo būti dar gaudyklė, panaši į rastąją prie Plechanovo (Федоров, 1953:305) ar Podzorovo. Panaši užtvanka su skydeliais buvo ir Viso II stovykloje – ten, be medžių kamienų, naudojo karteles ir pušų žieves (Буров, 1969:133–134; Буров, 1998, pav. 6.1; 6.3).

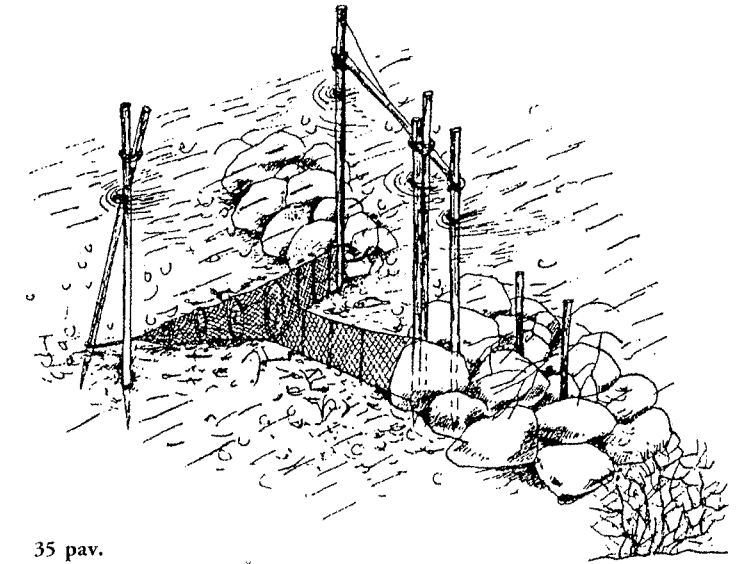
Pasitelkę etnografijos duomenis (velkamuosius tinklus iš Kuršių marių ir pastatomuosius venterius iš Pietų Lietuvos) (pav. 35), bandysime rekonstruoti ir Šventosios gyvenvietėse naudotus įrenginius (pav. 36). Reiktų manyti, kad venteris buvęs tinklinis, prijungtas galuose prie butinių, sujungtų

kartimi. Venterio galas turėjo būti pritvirtintas prie lagūnoje įkaltų, dažnai dvigubų, kuolų. Venterio sparnai sudaryti iš tankiai sustatytų ir tvirtai surištų kartelių, kurie nukreipdavo pasroviui plaukiančių žuvų pulką į venterį. Šie sparnai galuose buvo prismeigti kartimis su buožėmis viršūnėje. Tų karčių viršūnės labai dailiai apdirbtos, o jų smaigaliai tik nudrožti, nes buvo įsmiegti į lagūnos dugną. Taigi tokia galėjusi būti kilnojamoji užtvanka su venteriu.

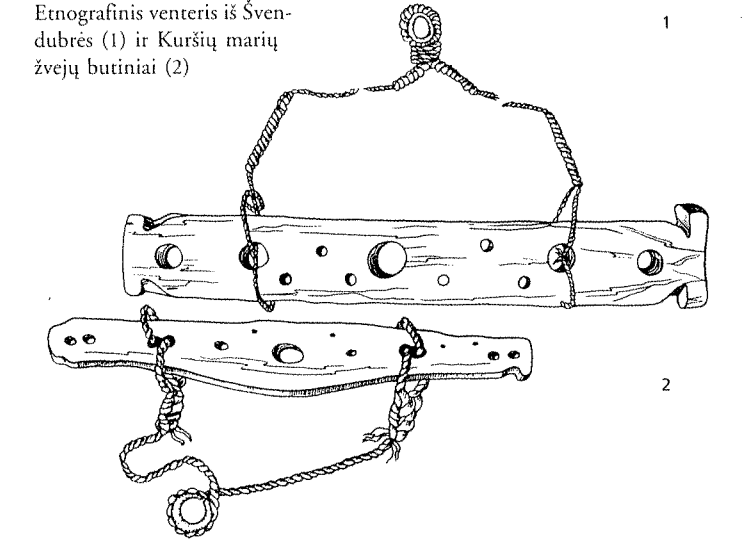
Mūsų aprašytų butinių archeologinėje literatūroje neteko aptikti. Kai kuo artimos galėtų būti Latvijos vėlyvojo neolito Abuoros I radimvietėje rastos ilgos siauros lentos, paplatintos per vidurį, su didele skylė paplatintoje vietoje ir dar mažomis skylutėmis penkiose vietose (Лозе, 1979:78–79, pav. 56). Atrodo, prie jų irgi galėjo būti pririštas tinklinis venteris, per vidurį sujungtas kartimi. Panašūs butiniai prie tankiai sudėtų kartelių klojinio buvo aptikti Gorbunovo durpne (Эдинг, 1940:50–51). Ten taip pat rastos lentos su skylutėmis per vidurį (vienoje dar styrojo kartelė) ir galuose.

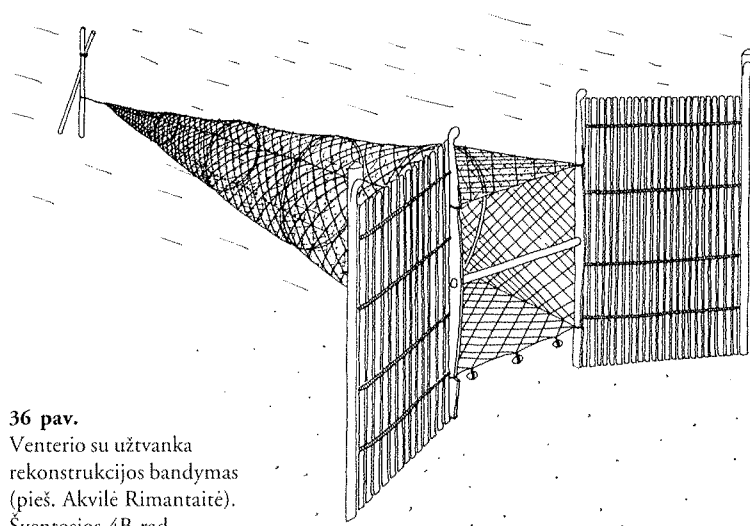
Panašaus į Šventosios įrenginio kitur nėra rasta, tačiau atskirų karčių, atrodo, nuo užtvankų aptikta ne vienoje akmens amžiaus gyvenvietėje. Pvz., Danijoje Tybrind Vigė po vandeniu tyrinėtoje gyvenvietėje (Andersen, 1987, pav. 155) aptikta labai daug išblaškytų karčių. Galbūt su užtvaramis galima būtų sieti ir ten pat rastas taip pat lazdyno kartis su skylutėmis galuose (Andersen, 1987, pav. 162), nors viduryje skylutės jos neturi.

Laikinos užtvankos, sudarytos iš karčių, ir priešistoriniuose, ir etnografinuose paminkluose būna kitokios (Sirelius, 1906; 1934; Manninen, 1931; 1933; Cimermanis, 1973). Jų žinoma iš Rusijos, Suomijos, Estijos, Lenkijos, Švedijos, Olandijos (Brinkhuizen, 1983:17–19). Ten kartys būna sujungtos vytinu pynimu, todėl yra lanksčios. 2B radimvietėje išlikęs karna perpintų kartelių pluoštas (pav. 185) galėtų būti nuo šio tipo užtvankos. Kartelės tokioje užtvankoje sustatomos pusračiu ar beveik uždaru apskritimu, kurį, reikalui esant, galima visai užtraukti. Tokios užtvankos dažniausiai turi proslavišką pavadinimą *katsa* (Latvijoje vartojamas dar *kartica*

35 pav.
Etnografinis venteris iš Švendubrės (1) ir Kuršių marių žvejų butiniai (2)

36 pav.
Venterio su užtvanka
rekonstrukcijos bandymas
(pieš. Akvilė Rimantaitė).
Šventosios 4B rad.

pavadinimas). Gerai išlikusi tokia kilnojamoji užtvanka žinoma Švedijoje iš Elando (Öland) salos (Skedemosse) (Hagberg, 1966/67; Orrling, 1991:130–131). Ar buvo rengiamos tokios užtvankos Lietuvoje, tuo tarpu duomenų neturime, tačiau tikėtina, kad taip. Šiaip ar taip, užtvankos žuvims – tai nėra tikros užtvankos. Manoma, kad jos atėjusios iš pietų, nes, pvz., Karelijoje tokių nebuvo (Sirelius, 1934:126–127). Laikinos užtvankos turėjo ir prieangį, taigi buvo giminiškos ir mūsų rekonstruotoms.

Šakės (pav. 37). Visos čia aprašytos žūklės priemonės buvo kolektyvinės, tačiau nemažai buvo ir individualių. Dažniausias įrankis – tai šakės – paprastos ar su smaigu per vidurį. Labai retai aptinkama meškerės kabliukų, o žeberklai iš viso vargu ar dar buvo naudojami žuvims smeigti.

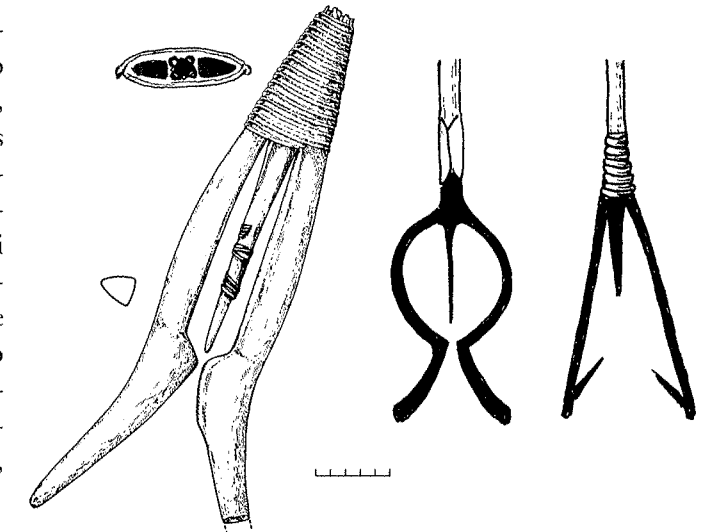
Paprasčiausios būna kartys su dvišaka viršūne, kuriomis, prie dugno prispaudus, žuvį galima ranka išgriebti. Visos kartys nužievintos, dvišaki galai apdailinti. Jų, matyt, būta įvairiose radimvietėse, tik sulūžusios sunkiai atpažįstamos. Ryškiausių sveikų egzempliorių išliko 2/4 B radimvietėje. Kai kurios jų buvo padarytos net iš kreivos šakos, jų galai nusmailinti. Kartys paprastai būna ilgos. Likusios sveikos yra 205, 153, 125 ir 92 cm ilgio (pav. 178:5; 186:1; 187:3).

Tik vienas dvišakis (pav. 186:6) buvo savitas – sudėtas iš dviejų kartelių nuplokštintais pagrindais ir perpintas stora liepos karnos virvute.

Tokių primityvių žūklės priemonių užfiksuota ir etnografų (Braižys, 1942:45; Sirelius, 1934:96). Beje, jos daugiausia buvo naudojamos pavasarį, žuvims išplaukus neršti į seklumas.

Be tokių primityvių priemonių, nemažai rasta sudėtingų šakių su smaigu per vidurį, kurios tiko ir žiemą, ypač unguriams, gaudyti. Jos sudėtos iš dviejų šakų su užbarzdomis, atsuktomis į vidų. Tarp jų įterpta koto dalis su kauliniu smaigu. Visa tai, sutvirtinus kaištukais, pririšama prie koto į abi puses karnos juostelėmis.

Paprastai išlieka tik atskiros šakių dalys. Vienintelė visa sveika rasta 4B radimvietėje (pav. 186:5; 181). Kiek iš viso Šventosioje buvo rasta tokių šakių, pasakyti sunku, nes retai šalia būdavo daugiaž vienodos šakos. Iš viso surinktos 25 atskiros šakos bei jų dalys ir 2 šakos, sujungtos kartu. Šakos maždaug vienodo ilgio – apie 40 cm (Šventosios 2/4 B radimvietėje – 31,8 cm, 32,5 cm, 34,5 cm, 36,2 cm ir 40 cm ilgio; 6-ojoje – 31,8 cm, 35 cm, 39,8 cm, 43,5 cm), tik viena 3-iosios radimvietės šakių šaka buvo 53 cm ilgio (pav. 110:9–12; 186:2–4, 7–9; 222:2, 3; 280:7–11).

37 pav.
Šventosios 4 B ungurių šakės
šalia dabartinių geležinių
Baltijos žvejų ir indėnų šakių

Pirmosios ungurių šakės buvo paskelbtos beveik prieš šimtą metų iš Brabrando durpyno Danijoje (Thomsen, Jessen, 1906:45–47, pav. 18). Ten buvo atskiros šakos bei jų dalys. Jas Christianas Thomsenas, palyginęs su panašiais kauliniais eskimų įrankiais, laikė šakių žuvims gaudyti dalimis. Nuo to laiko susikauptė jau nemažai panašių radinių Danijoje ir Šlėzvigė Holšteine. Išsamiausiai juos išnagrino J. Meurers-Balke (1981:131–151), palyginusi su etnografiniais radiniais ir pasiūliusi jų rekonstrukcijų pavyzdžių (ten pat, pav. 13).

Vakarų Pabaltijo šakės priklausė Ertebiolės kultūrai, datuojamai IV–III tūkst. pr. Kr. Žymiausias radimvietės: Dyrholmenas (Madsen, 1977; Mathiasen et al., 1942), Satrupo durpynas, Fiorstermoras (Förstermoor), Zigeneben-Ziud (Siggeneben-Süd), Rosenhofas (Schwabedissen, 1957/58; 1981, Vismaro įlanka Šiaurės Vokietijoje (Lübke, 2003). Ungurių šakių dalys dažnai buvo randamos rytinėje Jutlandijos pakrantėje fiorduose bei jūrų įlankose nuskenusiose akmenų amžiaus gyvenvietėse. Tik viena maždaug sveika šakių pora aptikta Danijoje (Noebbet Aerø) (Skaarup, 1982; 1993:75; Jensen, 1982:47, pav. 15). Šios šakės kiek kitaip surištos negu Šventosios. Neišlikęs nei jų smaigas, nei šakų galai. Taigi Šventosios radinys yra pirmas daugiaž sveikas egzempliorius (Rimantienė, 1995a).

Šakės buvo nevienodos. Tos, kurios buvo išriestomis šakomis ir ryškiai į išorę atriestomis galvutėmis, ypač tiko poledyninei žūklei – unguriams eketėje smeigti. Unguriai žiemoja dumble, susispietę į kamuolį. Išplėsti šakių sparnai leido žvejui, net nematant žuvies, apgaubti ją ir nusmeigti minkštame dumblėtame dugne. Užtikus ungurių žiemojimo vietą, kaip rodo Pietų Pabaltijo etnografijos duomenys, galima ilgai ir sėkmingai gaudyti. Šakių su išriestomis šakomis daugiausia surinkta ankstyvesnėse Šventosios radimvietėse (2/4 B, 3-iojoje). Beveik visos buvo uosinės, dvigubos sujungtosios buvo ažuolinės.

Panašiomis šakėmis smeigdavo ir plaukiojančias žuvis, tik jų šakos būdavo visai tiesios ir nereikėjo taip plačiai išsižergusių sparnų. Tokių tiesių šakų aptikta vėlesnėse Šventosios radimvietėse – 23-iojoje, 6-ojoje, nors šalia pasitaikė ir labiau išriestų.

Šakių smaigai, kaip matyti iš 4B radinio (pav. 170:19), buvo kauliniai. Remiantis rastu smaigu, galima manyti, kad ir kai kurie atskirai rasti smaigai, paprastai priskiriami ylių ar adiklių kategorijai, galėjo priklausyti šakėms.

Nemažai panašių žuvų gaudymo priemonių randama etnografinėje medžiagoje. Šiaurės Amerikos indėnai, Grenlandijos gyventojai ir kt. žvejojo

šakėmis lyg dvigubais žeberklais, kurių dantys atsukti į vidų. Smaigas tarp jų ne visada būdavo. Žuvis, patekusi tarp tų dantų, nėra perduriama, ji tiesiog nebegali išsmukti. Kartais tokios medinės užbarzdos būdavo pririšamos atskirai. Panašiais įrankiais būdavo gaudomos žuvys ir Suomijoje, tik jau su judamosiomis užbarzdomis arba tiesiog dvidante su išpjautomis vidinėje pusėje užbarzdomis (Sirelius, 1934:96, pav. 160, 163). Šitoks gaudymo būdas kai kur išilaikė iki šiol. Geležinės šakės, tik su spyruoklėmis vietoj aprišalo, dar prieš šimtą metų buvo vartojamos pietinėje Baltijos pakrantėje (Znamierowska, 1957) (pav. 37:2), o Kašubuose dar ir iki šiol.

Sarnatės Narvos kultūros šakės kiek skyrėsi, tačiau padarytos tokiu pačiu principu. Tarp jų šakų, matyt, buvo įspraudžiama platesnė tarpinė (Ванкина, 1970, lent. II:3–5).

Peikenos. Žiemos žūklės metu ledui pramušti reikėjo peikenų. Jau mezolitinėse stovyklose randami tvirti kauliniai įrankiai smailu galu – tai peikenų antgaliai, nors archeologai juos dažniausiai vadina tiesiog peikenomis. Estijoje, mezolitinėje Kundos stovykloje, tokių antgalių iš perskeltų stambiųjų žvėrių vamzdinių kaulų rasta apie 70 (Indreko, 1948:297–298; Янитс, 1991:36).

Šventosios 6-ojoje radimvietėje rastas vienas stambus, tačiau prastai išlikęs apie 25 cm ilgio peikenos antgalis ir antras trumpesnis. Gali būti, jog vienas akutėmis papuoštas fragmentas (pav. 276:2) yra buvusio apeiginio antgalio dalis. Toje pat radimvietėje buvo ir visa išlikusi, tik be antgalio, klevinė 128 cm ilgio peikena (pav. 282:5) – su susmaugta rankena, buože gale, tik, deja, labai deformuota, apdžiūvusi.

Meškerės kabliukai. Prie individualių žūklės priemonių priklauso meškerės kabliukai. Pabaltijyje kauliniai kabliukai pažįstami nuo ankstyvojo mezolito, pvz., iš Pulio (Jaunits, 1978:5–8) bei Kundos Estijoje, Nižneje Veretje I (Кольцов, 1977:125; Ошибкина, 1997:93–94). Jie rasti borealio laikotarpio Maglemozės tipo stovyklose. Ypač daug jų buvo neolitiniuose Latvijos paminkluose ir net Zveiniekų kapinyne. Visi šie kabliukai išpjauti iš vieno gabalo (Zagorska, 1977). Keista, bet Šventojoje nerasta nė vieno tokio kabliuko; atskirų stambesnių ir vėlyvesnių rasta tik rytinėse Narvos kultūros radimvietėse (Гирининкас, 1990, pav. 38). Šalia minėto tipo, buvo vartojami ir sudėtiniai kabliukai. Tokių nemažai rasta Latvijoje (Zagorska, 1994a), o Lietuvoje, Šventosios 23-iojoje radimvietėje, rasta tik keletas spruduklių, ant kurių ir būdavo užveriamas žuvelė – tai primityviausias meškeriojimo būdas (pav. 332:4). Kitose Lietuvos neolito gyvenvietėse kabliukų taip pat labai reta.

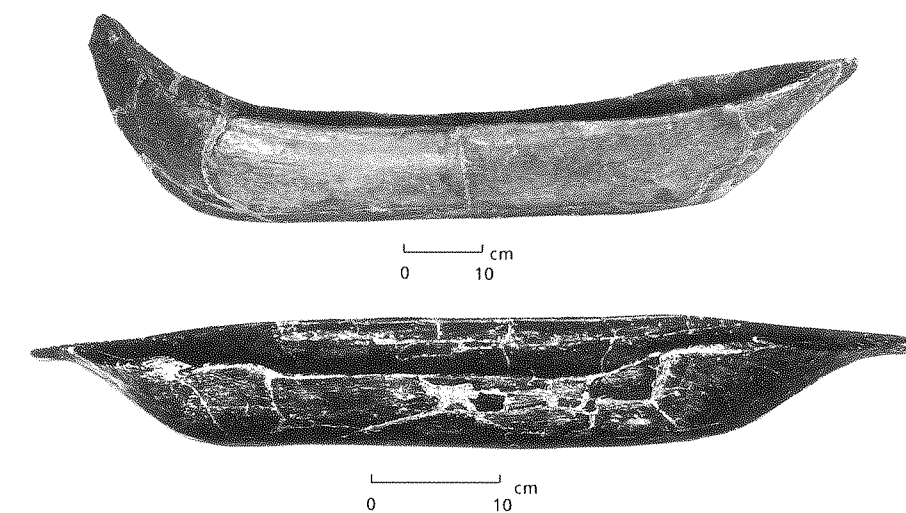
Be kabliukų, prie meškerės, be abejo, buvo pririšamos ir mažos apskritos ar keturkampės plūdelės iš pušies žievės – tokių nedaug buvo rasta Šventojoje, taip pat vėlyvesnėse radimvietėse.

Žvejybos būdų būta įvairių, tačiau ne visi jie paliko ryškesnių pėdsakų. Visai galimas dalykas, jog buvo paplitęs ir, pvz., žuvų mušimas per skaidrų ledą. Gali būti, jog šiam tikslui buvo taikyta didžiulė kūlė su 120 cm ilgio kotu iš 2B radimvietės (pav. 181:1).

SUSISIEKIMAS

Luotai (pav. 38). Luotas prie ežerų įsikūrusiems žvejams buvo būtina susisiekiama ir žvejybos priemonė. Tarp Šventosios ankstyvųjų radinių yra skobtinių luotų gabalų. Iš daugelio rastų medžio gabalų net negalima nustatyti, ar jie priklausė luotui. Tačiau kai kurie turi skobtiniam luotui būdingų požymių. Rastų luotų gabalų sienelės buvo labai plonos, 1,2 cm storio. Žinoma, jos galėjo ir suplonėti, nes medžio dirbiniai, net tinkamose sąlygose gulėdami, linkę suplonėti nuo žemės slėgimo. Tačiau luotų sienelės buvusios plonos rodo jų briaunos, kurios paprastai būna sutvirtintos pastorintu rumbu. Toks rumbas apsaugo, kad į luotą neplūstų vanduo. Tokia 140 cm ilgio luoto dalis su rumbu pakraštyje (pav. 116) aptikta netoli buvusio lagūnos kranto Šventosios 1B radimvietėje. Greičiausiai luoto liekanos buvo ir apie 70 cm ilgio kiek gaubtos lentų dalys (pav. 128:1, 2). Toks pat yra ir 105 cm ilgio luoto kraštas iš 4A radimvietės (pav. 150). Jo briauna pastorinta ir nusklembta į vidų net per 4,4 cm. Po briauna buvo dvi poros mažų skylučių. Gali būti, kad medžio gabalo dalis su skylute iš 2B radimvietės (pav. 181:5) taip pat atskilusi nuo luoto. Ji įdomi dar tuo, kad jos viename pastorintame krašte yra įskroda, per kurią, be abejo, turėjo būti prijungta kita lenta. Kas žino, gal ši lenta buvo krašto paaukštinimas. 6-ojoje radimvietėje rasta plati ažuolinė lenta su kertuotu rumbu (pav. 287:1) irgi galėjusi priklausyti luotui.

Apie visą luoto vaizdą daugiausia sako 2B radimvietėje rastas ažuolinis luoto modelis (pav. 38; 188). Jis buvo 96 cm ilgio ir 25 cm pločio. Abu jo galai pastorinti, smaili ir pakelti aukštyn, iš jų vienas gerokai aukštesnis ir storesnis. Pastarajame ant nosies matyti nutrupėjusio pagražinimo pėdsakų. Jo sienelės, beje, visai suplonėja į pakraštį, neturi būdingo pastorinimo. Kitame modelyje geldelėje (pav. 190) toks rumbas matyti. Dar vienas rastas storas medžio gabalas yra smailus – greičiausiai tai luoto nosis.

38 pav.
Restauruoti luotų modeliai.
Šventosios 2B rad.

Luotų ar bent jų dalių aptikta ir kitose Narvos kultūros radimvietėse. Kelių luotų fragmentai aptikti Latvijoje, Sarnatės gyvenvietės K pastate (Ванкина, 1970:90, pav. 44, lent. VIII:2). Tie luotai buvę plonomis sienelėmis, smailomis, į priekį išsikišusiomis, pakilusiomis nosimis, jų dugnai galuose buvo plokšti, per vidurį apvalūs. Sarnatės apylinkėse aptikta ir daugiau to paties laikotarpio skobtinių luotų. Geriausiai išlikęs 1940 m. rastasis kanale prie Sembos ežero. Jis buvo ažuolinis, 8 m ilgio, smailu galu (Šturms, 1940:53–54; Ванкина, 1970:92, lent. VIII:1), su skylutėmis pakraščiuose. Narvos kultūrai, be abejo, priklauso ir luotas, dar XIX a. rastas bekasant Ladogos ežero kanalą. Jis buvo ažuolinis, gana plokščias, su pertvara (Иностранцев, 1882; Семенов, 1957:162–3, pav. 62:4).

Panašių skobtinių luotų plačiai buvo rasta ankstyvojo neolito ir net mezolito pabaigos žvejų gyvenvietėse. Nėra abejonės, jog jie buvo išrasti žvejybai. Reikia manyti, tai nebuvo pati pirmoji susisiekimo priemonė – prieš tai galėjo būti plaukiojama plaustu ar net ant medžio kamieno, gal buvo ir iš tošių ar odos susiūtų luotų, bet jie paprastai nepalieka pėdsakų. Luotų nėra atvaizduota nė viename paleolito uolų piešinyje. Seniausias luotas, datuotas 6250±295 pr. Kr., žinomas iš Olandijos Pesės (Pesse) vietovės (Clarc, 1964:80). Panašiai datuotų luotų, priklausančių Ertebiolės kultūrai, aptikta Danijoje. Vienas iš jų, datuotas 5200 pr. Kr., yra 420 cm ilgio, pagamintas iš liepos, rastas gyvenvietėje, tyrinėtoje po vandenių tarp Korshavno ir Meilio (Mejlø) (Skaarup, 1993:74). Ankstyvojo bei vidurinio neolito luotų aptikta ir Danijos Omosės (Aamosen) gyvenvietėje Zelando saloje (Troels-Smith, 1946:16). Pastaruoju metu, tyrinėjant po vandeniu Fiuno saloje, Tybrind Vigo gyvenvietėje taip pat aptiktas liepinis 10 m ilgio luotas, datuotas 3310 pr. Kr. (Andersen, 1987b). Skandinavijos kraštuose rasta ir vėlesnių, žalvario bei ankstyvojo geležies amžiaus, tokių pat 6,5–12,5 m ilgio luotų (Orrling, red., 1991:215).

Neolito ir žalvario amžiaus luotų nuolaužų aptikta ir prie Uralo Šigiro bei Gorbunovo durpyninėse gyvenvietėse (Дмитриев, 1951:56) bei prie Okos upės Plechanovo stovykloje (Федоров, 1953:305, pav. 7:1, 2).

Pažiūrėjus į tokių radinių išsidėstymą Europos žemėlapyje, matyti, jog jų būta visur, kur buvo tyrinėtos pelkių ar povandeninės gyvenvietės.

Apskritai skobtinis luotas buvo labai plačiai po pasaulį paplitusi susisiekimo priemonė per visą priešistorę, o šiaurinėse srityse išsilaiškė iki pat XX a. Tad išsiaiškinti kai kurias detales galime lygindami ir su labai toli esančių paminklų medžiaga.

Kol dar neturėta gerų medžio konservavimo priemonių, į muziejus patekę luotai, padaryti iš minkštų medžių rūšių, dažnai sunykdavo, todėl susidarė įspūdis, kad didžioji jų dalis buvo padaryta iš ažuolo, daug rečiau iš guobos, eglės ar pušies (Paret, 1930). Tačiau pastaruoju metu rastieji rodo ką kita – daugiausia padaryti iš minkštesnių medžių rūšių. Be to, pastebėta, jog luotų nosys paprastai būna kruopščiai nudailintos ir nusmailintos, kaip Omosės (Aamose) ar Federzės (Federsee) radinių (Paret, 1930:112), dažnai aukštos ir užriestos, panašiai kaip Verupo I luoto (Brøndsted, 1960:219).

Skandinavijos uolų raižiniuose dažnai vaizduojami luotai (Coles, 1990) būna truputį pakeltomis ir kiek užriestomis nosimis, kartais primenančiomis žvėrių galvutes. Tuo tarpu labai panašiuose uolų raižiniuose prie Onegos ežero ir Baltosios jūros tokių luotų nosys vaizduojamos papuoštos jau aiškios briedžių galvutėmis (Савватеев, 1991, 3 pav.). Net mediniame luoto modelyje (žalvario amžiaus) iš Anglijos, Rus Karo (Roos Carr) vietovės, pirmąkart publikuotame 1840 m., su 4 žmonių figūrėlėmis, luoto nosis papuošta žvėries galvute, su ausimis ir didele akimi (Coles Br., 1990:315–319). Toks papuošimas, matyt, buvo būdingas to meto luotams, ir jam, be abejo, buvo teikiama kokia nors apeiginė prasmė. Kaip matyti iš aprūpėjusio Šventosios 2-osios radimvietės modelio, jo nosis irgi turėjusi būti papuošta kokia nors galvute.

Dar vienas būdingas to meto luotų požymis – nedidelės skylutės netoli jų kraštų. Tokių skylučių būta Sembos luote Latvijoje. Danijoje – Omosėje, Verupo I durpyne – rastas skobtinis luotas plonais, kiek į vidų gaubtais kraštais taip pat su skylutėmis. Manoma, kad jos buvo skirtos pritvirtinti pakraščiuose lentelėms – sparnams, kad luotas būtų stabilesnis. Tokių luotų aptikta ir daugiau (Brøndsted, 1960:218–220). Lietuvoje rasta Šventosios 2/4 B radimvietėje.

Labai panašūs ir iki XX a. Lietuvoje išlikę skobtiniai luotai, kartais naudoti žvejų ir meškeriojų. Jie būdavo visai paprasti, tik dažnai pakraščiuose dar būdavo pritvirtinamos apie 20 cm pločio lentelės stabilumui išlaikyti – taip darydavo ne tik luotų meistrai, mokantys nustatyti svorio centrą, bet ir sau gaminęsi kaimiečiai prie Nemuno. Luotai būdavo 4–5,5 m ilgio ir 40–50 cm pločio ir 25–35 cm gylio, vienu statmenu pastorintu galu arba abiem siaurėjančiais galais. Iš eglės plonasielių luotų nedarydavo, nes ji nuo saulės skeldėja. Netiko ir ažuolas, nes jis akytas, taip pat ir beržas, nes greitai pūva. Dažniausiai darydavo iš pušies, epušės arba tuopos, rečiau liepos ar balteglės (Piškinaitė, 1998:149–157). Ilgai naudoti skobtiniai luotai ir Trakų ežeruose. Jie būdavo paprasti, tačiau ir su šoniniais sparnais. Dažniausiai daryti iš pušies arba drebulės (Znamierowska, 1930:54, pav. 58–60).

Samtukai. Prie luoto priklauso ir samtukas vandeniui išsemti. Jų rasta tik 2 egzemplioriai. Ankstyviausias, rastas 4B radimvietėje (pav. 192:10), labai panašus į etnografinius – plokščia, beveik ovalia galva, atviru galu ir trumpu koteliu, padarytas iš klevo. Jis, atrodo, buvo tiesiog išmestas kaip nebetinkamas, nes kraštas buvo aprūpėjęs. Antrasis (pav. 343:9), iš 23-iosios radimvietės, buvo kiek kitoks – taip pat trumpa, tik kiek atriasta rankenėle ir trikampių atviru kaušeliu. Senesnieji etnografiniai egzemplioriai būdavo išskobti iš vieno medžio gabalo, atviru galu. Jų rankenėlė visada trumpa ir tiesi. Vėlyvesnieji buvo sukalami iš kelių lentelių (Znamierowska, 1930:55; Piškinaitė, 1998:190–191).

Prieplaukos. Luotams reikėjo prieplaukos. Ryškiausios jos liekanos atkastos Šventosios 4B radimvietėje (pav. 153; 155). Tai gana kompaktiška 23 kuolų, trijų eilių grupė toje vietoje, kur krantas staigiai gilėjo. Kuolai buvo

giliai įkalti į smėlį nuo pat kranto iki tos vietos, kur dabar prasideda gitija, o tuomet buvo vanduo. Tarp kuolų gulėjo ir lenta, matyt, sudariusi liepto dalį.

Priep্লাuka ar tam tikru lieptu reikėtų laikyti ir pakrantėje rastą rąstelį Šventosios 1B radimvietėje, kuris, atrodo, buvęs paremtas kuoliukais, kurie rasti išvirtę į šonus (pav. 116); visai netoli jo gulėjo ir sutrešusio luoto gabalas. Luotų anais laikais kiekvieną kartą ant kranto netraukdavo, nes jiems labiau grėsė perdžiuvimas, nei supuvimas.

Daugiau ar mažiau ryškių priep্লাukų pėdsakų buvo aptikta ir kitose žvejų gyvenvietėse prie Baltijos jūros. Pvz., Danijos Ulkestrupo gyvenvietėje iki ežero kranto buvo išlikęs 50 cm pločio takelis, kurio gale rastas irklas ir 4 įkalti stulpeliai, prie kurių, kaip manoma, buvo rišami luotai (Andersen et al, 1982:89).

Atsispiriamosios lazdos ir skridiniai. Luotams varyti aptikta gana daug priemonių. Dumbļėjančiame ežere ar lagūnoje, jei reikia tik pakrantėje paplaukioti, tinklą išmesti ar ištraukti, labai tiko atsispiriamoji lazda, kurios gale užmaunamas skridinys, neleidžiantis įsmigti giliai į dumblą. 2B radimvietėje aptiktas toks skridinys, užmautas ant 125 cm ilgio karties (pav. 181:6; 187:2). Skridinių surinkta 14 egzempliorių, iš kurių 12 buvo išpjautų iš kieto medžio, o 2, aptikti 23-iojoje radimvietėje, iš pušies žievės (pav. 341:1, 2 pav.). Paprastai jie būna netaisyklingai apskriti, kartais labiau ovalūs, vienas medinis ir vienas iš pušies žievės buvo beveik keturkampiai. Jų pjūvis netaisyklingo lėšio arba segmento pavidalo. Viduryje paprastai siaura pailga, kartais ovali skylutė, per vidurį siaurėjanti. Toks skridinys nesisukiojo ant koto, prie kurio jį tvirtai laikė iš abiejų pusių mediniai pleištukai – tai ryškiai matyti išlikusiame egzemplioriuje. Skridiniai prie koto, atrodo, būdavo pririšami ir liepos karna – ant kai kurių iš jų matyti karnos liekanų. Skridinių dydžiai gana vienodi – apie 10–11 cm skersmens, rečiau 6–8 cm skersmens. Skridinių buvo išlikę visose radimvietėse su gitijos sluoksniu – 2/4 B, 1B, 23-iojoje, 6-ojoje (pav. 126:5, 7; 281:11–14; 341:3).

To paties tipo skridinių – ir medinių, ir žievinių – rasta ir Sarnatės gyvenvietėse (Ванкина, 1970, lent. XIV:1,4,5; XXIV:2). Jų buvo aptikta ir Jutlandijos akmens amžiaus gyvenvietėse (Troels-Smith, 1959:118, pav. 11).

Skridinių-lazdų antgalių aptikta net kai kuriose mezolitinėse žvejų gyvenvietėse. Estijoje, Tervalose (Tõrvala), buvo rastas 10 cm skersmens skridinys (Indreko, 1948:327, pav. 79:2). Dar didesnis, 14 cm skersmens, net ornamentuotas su ovalia skylute rastas Viso I durpyninėje gyvenvietėje (Vanvizdino) (Буров, 1966:161, pav. 5:4; Буров, 1998, pav. 6.3:4; 6.5:6). Skridinių rasta ir Nižneje Veretje I gyvenvietėje (Ошибкина, 1983, lent. 40; 1997, pav. 91, 92), kuri pagal C₁₄ datuota IX tūkst. pr. Kr.

Iš etnografinės medžiagos žinoma, kad užankančiuose ežeruose naudotos atsispiriamosios lazdos būdavo lenktu galu, kartais lazdos gale būdavo pritvirtinamos lentelės arba jos galas storai apsakamas beržo tošimi, kad negrimztų į dumblą (Rasmusen, 1953:36). Ir XX a. žvejai Lietuvoje turėjo tokias

atsispiriamąsias lazdas – kiek paplatintu galu, su apkaustais (Piškinaitė, 1998, pav. 103). Beje, tokiomis lazdomis pakrantėmis galima toli nusivaryti, nes srovė prie kranto paprastai daug lėtesnė.

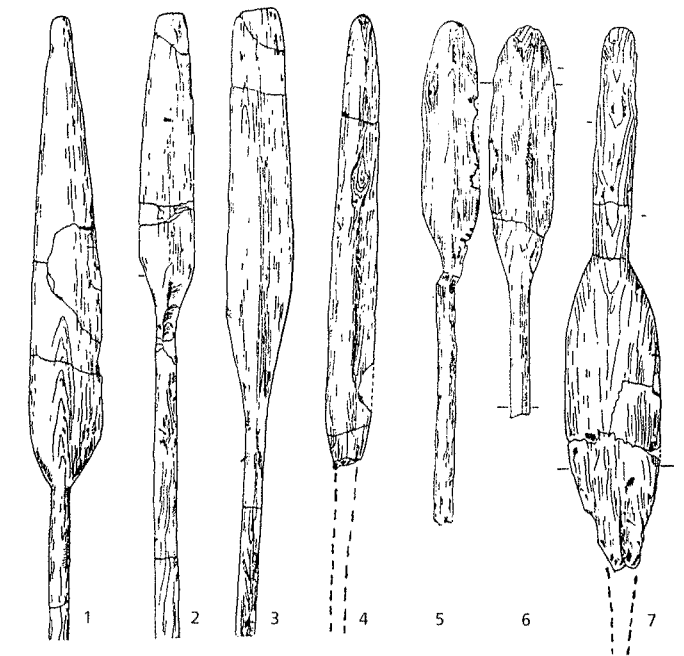
Irklai (pav. 39). Vis dėlto pagrindinė varomoji priemonė buvo irklai. Jų NaK radimvietėse Šventijoje kartu su nuolaužomis surinkta 65 egzemplioriai. Beveik visi buvo padaryti iš uosio, tik vienas (pav. 5) buvo pušinis. Pagal mentės formą juos galima skirti į kelis tipus.

Pirmojo tipo – vartojami po vieną. Daugiausia pasitaikė ilgų irklų smailiu, tolygiai siaurėjančiu mentės galu (pav. 39:1). Irklai buvo pjaunami iš medžio liemens vidurio. Jiems apnykus, dažnai į paviršių išsiverčia medžio stavaris, kuris, beje, dar lieka kaip irklo pėdsakas net visai jam sunykus (pav. 178:3; 285:6, 12). Ties perėjimu į kotą paprastai būna pastorinta vieta irklui sutvirtinti. Nežiūrint to, dauguma irklų rasti nulūžusiais kotalais. Perėjimas į kotą dažniausiai būna iš šonų užkirstas (pav. 39:2), bet būna ir visai tolygiai siaurėjantis. Irklo koto galas kartais pastorintas. Labai panašūs į minėtuosius – irklai bukai nukirstu galu (pav. 39:3). Retesni visai siauri irklai (pav. 39:4). Tik iš nedaugelio išlikusių sveikų egzempliorių galima nustatyti jų buvusį ilgį. Ilgiausias ir geriausiai išlikęs egzempliorius buvo rastas 2B radimvietėje (pav. 180:5) – jis buvo 171 cm ilgio. Kiti sveiki irklai buvo kiek trumpesni: 1B radimvietėje – 139 cm (pav. 127:5), 3-iojoje – 126 cm, 23-iojoje – 130 cm, o 6-ojoje – tik 93 cm ilgio (pav. 284:1, 286:2). Irklų mentės būdavo 40–60 cm ilgio. Plotis gana įvairus: nuo visai siauro (pav. 39:4) iš 1B radimvietės iki 9 ir net 13,2 cm (taip pat iš 1B radimvietės) (pav. 128:4; 126:2).

Šito tipo irklais, atrodo, buvo irkluojama abiem rankomis, permetant jį iš vienos pusės į kitą. Visi rastieji irklai buvo skirtingi, tad greičiausiai porų nebuvo. Aišku, nulūžus vienam irklui, galėjo būti pritaikytas ir ne visai atitinkantis kitas.

Antrojo tipo irkliukai buvo poriniai, daug trumpesni, be to, ovalia mentele. Tokia beveik vienodų irklų pora aptikta 2B radimvietėje (pav. 39:5, 6; 180:1, 2). Jų mentelės buvo 32 ir 34 cm ilgio ir 8–9 cm pločio. Irklo ilgį sunku nustatyti, nes abiejų kotų galai nulūžę. Vieno kotas net susirangė smigdamas į dugną.

Visai skirtingas irklas aptiktas 1B radimvietėje – su ilgu liežuvio smaigalyje (pav. 39:7; 127:1). Kotas buvo nulūžęs, o mentelė styrojo visai statmena dumblyje (pav. 129:2). Matyt, tokio pat irklo smaigalys buvęs ir 6-ojoje radimvietėje (pav. 285:8). Tokie irklai netiko irkluoti, greičiau jais tik perskirdavo

39 pav. Šventosios radimviečių irklų pavyzdžiai. 1, 5, 6–Šventosios 2B rad., 2, 4, 7–Šventosios 1B rad., 3–Šventosios 3-ioji rad.

krante tankiai sužėlusias nendres, kurių klodų nemažai aptikta visose buvusiose šios lagūnos pakrantėse.

Išsiskiria dar vienas – nesimetriškas irklas pastorintu kraštu iš 2B radimvietės (pav. 180:3), tačiau kokia buvo jo paskirtis, neaišku.

Irklai – toks pat senas išradimas kaip ir luotas ir taip pat mažai pakitęs išliko iki šių dienų. Irklų aptikta žvejų stovyklose nuo pat ankstyvojo mezolito pradžios – Star Kare (Star Carr) Anglijoje (Clarc, 1952; 1954; 1964:80), Diuvenzėje (Duvensee) Šlėzvigė Holšteine (Schwantes, 1994, pav. 101, 102) ir kt. Ankstyvųjų irklų aptikta ir Europos rytuose, iki pat Uralo (Эдинг, 1940:47; Дмитриев, 1951:57; Раушенбах, 1959:130; Брюсов, 1951:39; Буров, 1968, pav. 5:6; Lozovski, 1996:63–65). Ankstyviausi žinomi irklai buvo trumpi, apskrita plačia mentele. Danijos rytinės pakrantės apsemtose gyvenvietėse, pvz., Tybrind Vig gyvenvietėje (Andersen, 1984, 1987), rasta ir visai kitokių ankstyvojo neolito irklų – ilgu kotu ir trumpa trikampe mentele. Ilga mentele, panašių į mūsiškius, irklų pasitaikė daug rečiau. Sugretinęs su XIX a. pradžios etnografiniais irklais, S. H. Andersen priėjo išvadą, kad irklai trumpa trikampe mentele buvę moterų įrankiai, o ilgąja – vyrų (Andersen, 1984, pav. 11). Lietuvoje irklus trumpa trikampe mentele vartojo užliejamų pievų gyventojai potvynių metu.

Artimiausi mūsiškiams, žinoma, Sarnatės irklai, kurių ten buvo rasta 36 egzemplioriai (Ванкина, 1970:92–93, lent. IX, X). Dauguma jų ilgomis mentelėmis smailomis viršūnėmis. Rasta ir su ilgu siauru liežuvio smaigalyje, tik ne taip ryškiai kaip mūsiškio. Narvos kultūrai priklauso ir Pskovo srities Rusijoje Usviatų IV gyvenvietės irklai (Микляев, 1969:28).

Irklų buvo aptikta ir Šveicarijos sijnėse gyvenvietėse, tik jų ten rasta keistai mažai, palyginti su gausiais Pabaltijo radiniais. Gali būti, kad jie ten buvo gaminami iš kietesnio medžio ir taip lengvai nenulūždavo ir nepasimesdavo. Beje, ir ežerai nebuvo taip dumblėti, tad irklai ne taip dažnai įstrigdavo į dumblą.

Plaukiojimas. Minėtomis priemonėmis – luotais, irklais – visai gerai gana toli buvo galima nusigauti. Tam buvo palankios sąlygos, nes Litorinos ir Limnėjos laikotarpiu visame pajūryje ištisai tvyrojo viena su kita susisiekiančios lagūnos – ir į šiaurę, ir į pietus nuo Šventosios (pav. 13–15). Jomis ir būdavo plaukiojama (Murniece et al. 1999; Eberhards, 2000). Dabar šios lagūnos ištisai užakusios ir užpustytos smėliu, o kai kur pavirtusios į tokius ežerėlius, kaip Latvijos šiaurėje Semba, Papė, o Lietuvos pietuose Kalotė. Taigi į Sarnatę, kuri yra maždaug už 100 km į šiaurę nuo Šventosios, buvo galima siauromis lagūnomis nusiirti maždaug per 4–5 dienas (Bērziņš, 2000b:44–45). Kadangi srovė lagūnoje ėjo iš šiaurės į pietus, tai iš Sarnatės atplaukti galima buvo ir greičiau.

Keliamas dar vienas klausimas – ar tokiais luotais buvo plaukiama į jūrą ir pasiekiamos Baltijos salos.

Nusmegus pietinei ir pietrytinei Baltijos pakrantei, kartu iškilo visas sąlynas šiaurėje. Manoma, kad Estijos bei Suomijos pakrančių salos tada pradėtos

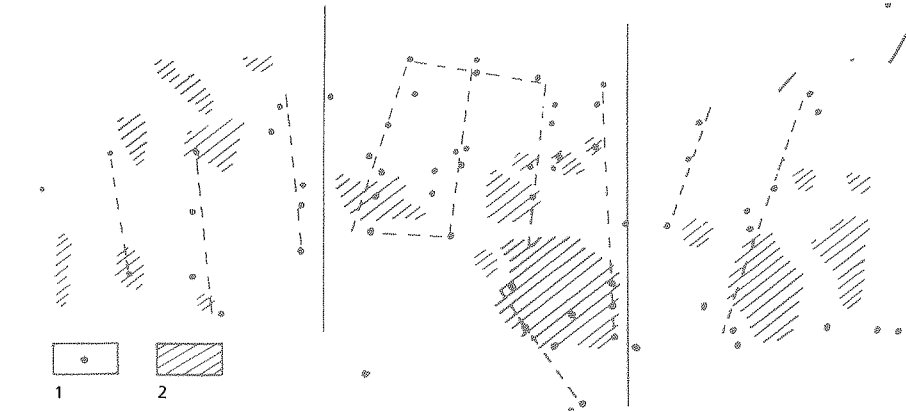
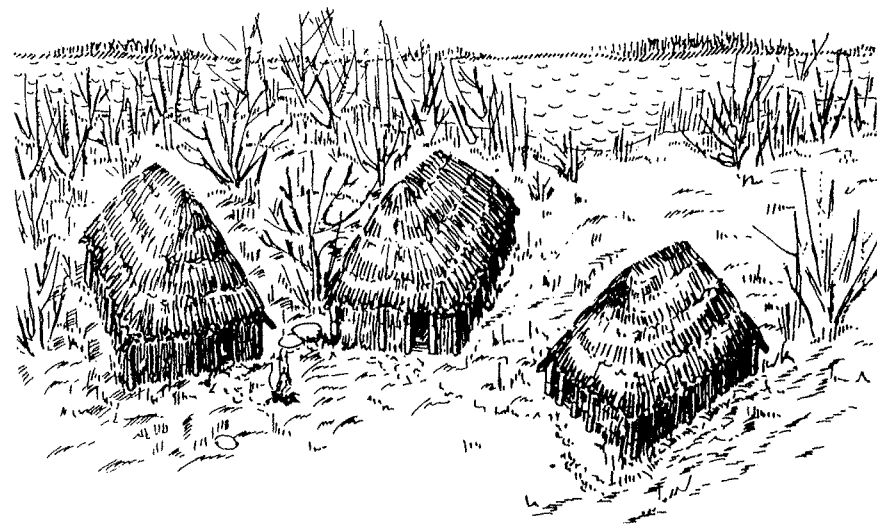
ir apgyvendinti. Ypač lengva jas pasiekti buvo žiemą per ledą. Gali būti, kad susiaurėjusius tarpus tarp žemyno ir salų buvo galima įveikti ir skobtinu luotu, prie jo pritvirtinus šonines atsparnes. Tokių paplatinamųjų lentų (ir skylių joms pritvirtinti), kaip kalbėta, buvo. Jos suteikdavo luotui stabilumo ir, kaip manoma (Bērziņš, 2000b:38–41), leido nuplaukti ir toliau į jūrą. Kaip spėja L. Jaanits (1985), lygindamas abiejų Baltijos pusių to paties laikotarpio įvairius kultūros reiškinius, galbūt net iki Gotlando salos. Pirmieji, be abejo, kitą krantą galėjo netyčia pasiekti jūroje paklydę ruonių medžiotojai, o vėliau naudotis šiuo atrastuoju keliu. Tuo tarpu tai tik prielaida, tačiau ją taip pat paremia giliai jūroje Botnijos įlankoje rastas ruoninis žeberklas, datuotas 4290±70 bp (Edgren, 2000), ir Šiaurės uolų raiziniai.

Apie susisiekimą sausuma nežinome beveik nieko. Ar buvo žiemą naudojama slidėmis ar rogėmis, tuo tarpu duomenų neturime. Gal ir nebuvo, nes ir dabar pajūryje iškrenta labai mažai sniego, jūra neužšąla. O Litorinos laikotarpiu klimatas iš viso buvo šiltesnis. Tačiau reiktų paminėti, kad Sarnatėje, I pastate, buvo rastas 137 cm ilgio ir 10 cm pločio, kaip manoma, slidės fragmentas (Ванкина, 1970:91, lent. I:12). Rogių pavaža buvo aptikta Narvos kultūros ankstyvojo neolito Uosos gyvenvietėje Šiaurės rytų Latvijoje. Be to, ir mezolito, ir neolito laikotarpio slidžių bei rogių pavažų nemažai aptikta Suomijos, Norvegijos, Švedijos ir Vyčėgdos baseino stovyklose bei gyvenvietėse (Clark, 1952:293–301; Äyräpää, 1950a:8–9; Буров, 1966:160, pav. 4:1).

PASTATAI

Pastatų pėdsakų (pav. 40) aptikta tik trijose Šventosios radimvietėse, ir tai visos liekanos paplautos, retas sienos kuolas likęs neišjudintas iš vietos, o židinių anglys ir suodžiai daugiausia išplauti iš židinių duobučių ir plačiai paskleisti. Vis dėlto pagrindiniai pastatų bruožai išlikę Šventosios 23-iojoje, 6-ojoje ir iš dalies 26-ojoje ir 28-ojoje radimvietėse.

23-iosios radimvietės pastatai. 23-ioji gyvenvietė buvo įsikūrusi rytiniame lagūnos krante. Jūros transgresijos metu ji buvo apsemta, jos kultūrinis sluoksnis paplautas, iš židinių duobučių išplauti angliukai bei pelenai ir išskleisti toliau į rytus. Atgal traukdamasis vanduo vėl nunešė į vakarus lengvesnius daiktus – medžio karteles, medinius dirbinius, gintarus. Šitaip buvo suplautas sąslavų ruožas vakarinėse perkasų dalyse. Čia suplaukė ir visos pastatų liekanos – sienų kartys, stogų mauknos ir aslų žievės. Savo pirmykštėje vietoje ar bent netoli nuo jos liko tik keliolika pakrypusių kuoliukų rytinėse 2-osios, 3-osios ir 4-osios perkasų dalyse (pav. 40; 318). Kiek ryškiau išsiskyrė trijų pastatų kontūrai. Visi pastatai, matyt, buvę keturkampiai, su dvišlaičiu ar keturšlaičiu stogu, kuris rėmėsi į pėdžių eilę pastato viduryje. Nelabai aiškūs tokio pastato pėdsakai atsekami 2-osios perkasos kvadratuose 12–14. Pastatas turėjęs būti apie 5 m pločio. Jo viduryje išilgai ėjo storų ir tvirtų pėdžių eilė. Šoninės sienos sustatytos iš plonesnių kartelių. Židiniai buvo gerokai paplauti ir išskydę. Be to, šios perkasos rytiniame krašte vėl matyti

40 pav.
Pastatų pēdsakai ir
rekonstrukcijas bandymas
(V. Rimantienē).
1 – statmeni kuolai,
2 – degēsiu dēms.
Šventosios 23-joji rad.

kuolų eilutē ir išskydēs židinys. Galbūt čia jau kito, neišlikusio, pastato pēdsakai.

Ryškiausias pastato planas buvo matyti 3-jojoje perkasoje (pav. 319). Pastatas taip pat buvēs apie 5 m pločio ir apie 6 m ilgio su pēdžiu eile išilgai per vidurj. Ties šiaurine siena apie vidurj išlikē židinio pēdsakai su kai kuriomis kuolū konstrukcijas liekanomis (nuo jo j rytus išplauta degēsiu).

Kažkokie neaiškūs kito pastato pēdsakai buvo matyti j rytus nuo jo – galima suvesti dvi kuolū eilutes ir išskydusio židinio pēdsakus.

Toje pačioje eilēje panašaus pastato liekanos buvo ir 4-ojoje perkasoje. Galima buvo atsekti taip pat tris lygiagrečias plonū kuoliuku eilutes ir židinio dēgē. Pastatas, atrodo, buvēs apie 6 m pločio ir tiek pat ilgio.

Kur buvo šių pastatū durys – sunku pasakyti, nes kuoliuku likē nedaug. Vis dēlto reikētū manyti, kad anga buvo siaurajame rytiniame pastato gale, nes vakariniame išlikē daugiau kuoliuku. Be to, pajūryje iš rytinės pusēs mažiau jaučiamas vējas.

Pastatū aslos turējo būti dengtos pušū žievėmis, nes vieta buvo drēgna. Didžiuliai jū gabalai rasti suplauti sąnašose, taip pat gulējo ir prie pastato liekanū.

Kokio aukščio buvo pastatai, matyt, galima spręsti iš kai kurių sąnašose suplautū ilgū tiesiū karčių abiem nusmailintais galais. Ilgiausios iš jū siekē 230–250 cm. Jeigu jos rēmē stogo šelmenj, tai pastatas turējēs būti platus ir žemas su labai neaukštomis sienelėmis, sukrautomis iš šakū, palaikomū šulēliū, gal dar sutvirtintomis velėnomis.

Židiniai labai paprasti – tai negilios duobutēs, be jokiū akmenū ar molio konstrukcijū. Vienas kitas jose aptiktas akmenėlis galējo būti naudotas virimui ar puodui paremti. Šalia židiniū, matyt, būta kokiū įrenginiū – tai rodo antrajame pastate prie židinio rasti kuolai. Atskirū židiniū aptikta ir j vakarus nuo šiū pastatū. Tai galējo būti sunykusių pastatū pēdsakai, bet gal tai buvē lauko židiniai.

6-osios radimvietēs pastatai taip pat nukentējo, ir greičiausiai nuo didelio lagūnos potvynio su ledais, nes visos pastatū liekanos ir daugybē akmenū buvo sustumta j vakarinj kraštā (pav. 238–243). Šiame pakraštyje išliko nemažai kuolū dēl to, kad jie buvo įvartyti labai giliai j juostuoto smėlio įžemj – daugelis net giliau negu 1 m. Išliko 66 stovintys šulai (pav. 237), pagal kuriū išsidėstymā galima spręsti apie trijų pastatū (ar jū grupiū) vietas.

Pietinėje grupėje, kv. 12–36, atrodo, stovējēs ne vienas pastatas. Šios grupēs šiaurinėje pusėje atskiri kuolai galbūt rodo buvusio pastato kampus. Toliau j pietus ryškesnē įstrižai per perkasā einanti gana tanki kuolū eilutē. Kuolai buvo stiprūs – 5–8 cm storio. Aplink buvo išblaškyta plonesniū karčių gabalū. Toji kuolū eilē greičiausiai yra vidiniū pēdžiu eilē, rēmusi stogā. Iš atskirū kuolū išsidėstymo negalima susidaryti ryškesnio vaizdo, ar čia būta vieno pastato, ar keliū. Gali būti, kad paskiri kuolai priklausē ne pastatui.

Ryškiausia buvo vidurinė kuolū grupē tarp kvadratū 40 ir 50. Vakariniam pakraštyje išlikē kuolai rodē buvus vienaeilē sienelē, tuo tarpu šiauriniame ir rytiniame pakraštyje sienelēs buvusios dvielēs. Reta vakarinē kuolū eilē galējo būti likusi nuo vidurinės stogā remiančių pēdžiu eilēs, nes jā sudarē labai tvirti, giliai įleisti kuolai. Reikētū manyti, jog vakarinē išorinė siena neišlikusi. Atsitraukdamas potvynis jā bus sunaikinēs ir suplovēs prie tvirtesnēs dvigubos sienos. Tarp rytinės sienelēs kuolū lomelėje buvo suplauta daug karčių bei mediniū dirbiniū (ypač 11-ajame tyrinėjimū plote) (pav. 241). Pastatas buvo labai negrabiai pastatytas, iš nenužievintū įvairaus storio juodalksniū, lazdynū, rečiau beržū stulpū, karčių bei perskeltū pliauskeliū. Jis galējo būti apie 12 m ilgio ir 5–6 m pločio. Jei pietiniai stulpai priklausē kitam pastatui, tam antrajam galējo priklausyti kvadratū 41–42 kuolai. Jeigu jokios vakarinēs sienelēs nē nebuvo, galējēs tai būti ir vienašlaitis ilgas pastatas.

Neaiškiausia šiaurinė grupē, nes kuolai labai padrikai subesti, tačiau tvirti ir ilgi ir todėl greičiausiai likē nuo statinio.

Viena aišku, jog minētieji pastatai buvo antžeminiai, be abejo, keturkampiai, stulpinės konstrukcijos. Tarpai tarp stulpū buvē užpildyti gulsčiomis kartimis. Židinius, matyt, išplovē didysis potvynis, rasta tik atskirū smulkiū angliuku.

26-osios ir 28-osios radimviečių pastatai. 26-ojoje radimvietėje pastatų liekanas dar menkesnės. Kultūriniam sluosnyje neišliko nei medinių dirbinių, nei kuolų. Liko tik židinių pēdsakai ir lēkštos duobelēs suardytų pastatų vietose. Jos pripildytos to paties kultūrinio sluosnio, retai kur siekē 20 cm gylē, todēl, atrodo, buvo potvyniū išplautos ir kā nors sakyti apie pastatus negali. Taip pat ne kā gali paaiškinti ir išlikę židinių pēdsakai.

28-ojoje radimvietėje irgi aptikta duobučių bei židinių liekanų, ypač bandomojoje perkasoje. Vienas ryškesnis židinys buvo paprastoje 120 cm ilgio, 50 cm pločio ir 15–17 cm gylio duobelėje. Šalia buvo kita duobelė ir tarp jų daug akmenų. Įvairiose vietose buvo mažų duobučių statmenomis sienelėmis – tai stulpų liekanos (pav. 363).

Mūsų duomenis apie pastatus papildė Sarnatės tyrinėjimai (Банкина, 1970:125–131). Ten buvo ištirtos 6 pastatų liekanos. Pastatai buvę panašūs į Šventosios, tik geriau išlikę. Visi jie keturkampiai, su židiniu viduryje. Tik vienas be židinio. Sienų karkasą taip pat sudarė 3–12 cm storio kuolai. Pastatai buvę apie 4–9 m ilgio ir 4–5 m pločio. Tarpai tarp pagrindinių kuolų ir jų grupių, kaip ir Šventojoje, dideli – 1–1,5 m. Išilgai ējo pēdžių eilē stogui paremti. Vienas pastatas buvęs dviejų patalpų.

Pastatų liekanų aptikta ir kituose Latvijos NaK paminkluose. Vidurinio neolito gyvenviečių Kvapanų II ir Zvejsalos pastatai buvę tvirtesni, rēmėsi į 20–30 cm storio stulpus. Zvidzēs pastatas buvęs net 11 m ilgio ir 4,5 m pločio, su atskira pusapvalia patalpėle gale (Loze, 1978:11–12).

Nors NaK gyvenvietėms būdingi antžeminiai keturkampiai pastatai, bet periferijoje, pvz., Narvos 1-ojoje gyvenvietėje, aptikta ovalaus pusiau žemėje pastatyto pastato liekanų (Гурина, 1967, pav. 15). Manoma, kad keturkampio plano pastatai labiau būdingi Vakarų, o ovalaus – Rytų Europai. Keturkampių pastatų rasta Vokietijos bei Šveicarijos sijnisė gyvenvietėse (Reinert, 1936; Wyss, 1990). Vakaruose žinomi ir ovalūs bei pasagos pavidalo pastatai (Brøndsted, 1960:174–175, 203). Toje pačioje Sarnatėje, kur tyrinėti NaK pastatai, rasta ir ŠDKK lengvų apskrito ar ovalaus plano kūgio ar kupolo pavidalo palapinių liekanų (Банкина, 1970:75–85, 126). Greičiausiai ir NaK gyventojai tokius pastatus bus nusižiūrėję iš kaimynų, ŠDKK gyventojų.

NaK židiniai visur būna paprastose duobutėse, be jokių akmenų konstrukcijų. Sudėtingi atrodo tik Sarnatės židiniai, kurių dugnas išklotas beržo tošimi ir apipiltas smėliu, tačiau tai tik apsauga nuo gaisro, nes pastatai statyti išdžiūvusiam durpyne.

Pastatų formas negalima griežtai susieti nei su kultūra, nei su vieta. Ovalių pastatų pasitaiko įvairiose kultūrose, galbūt jų buvo ir kita paskirtis. Net Vakarų Virvelinės keramikos kultūros srityje, kur vyrauja keturkampiai statiniai, randami ir ovalūs pastatai (Radig, 1929:95). Ovalus gyvenamasis pastatas rastas net žalvario amžiaus gyvenvietėje Lietuvoje – Samantonyse (Rimantienė, 1960:56–65; РИМАНТЕНЕ, 1960:118–121). Tai gi reikėtų manyti, kad abiejų planų pastatai galėjo savaime atsirasti įvairiose kultūrose. Nevienodas tik jų kiekis.

NAMŲ ŪKIS

Medžio ir kaulo apdirbimo įrankiai. Pagrindinė medžio ir kaulo apdirbimo priemonė buvo akmeniniai bei titnaginiai kirveliai. Tačiau Narvos kultūra nesukūrė tokių tipų, kurie kuo nors skirtųsi nuo kitų kultūrų kaimynų dirbinių. NaK gyventojai, paveldėję Kundos kultūros tradicijas, galėjo paveldėti tik raginius ir kaulinius kirvelius. Tačiau Šventojoje neaptikta nė vieno tokio kirvelio. Tiesa, raginių kirvelių rasta kitose NaK gyvenvietėse – Rytų Lietuvoje (Girininkas, 1994, pav. 198, 199), net netolimoje Žemaitijoje (Butrimas, 1996), Latvijoje (Лозе, 1988, lent. XI–XVII) bei Estijoje (Янитс, 1959, pav. 31). Nors, rodos, pajūrio gyventojai turėjo daugiau progų su kaimynais mainytis ir iš jų atsigabenti egzotiškų medžiagų – skalūno, aleurolito ir pan. – kirvelių iš Šiaurės, vis dėlto jie vertėsi labai primityviai pagamintais kirveliais iš vietinių akmenų bei pajūrinio riedulių titnago. Tipiškas pavyzdys yra kirvelis, rastas Šventosios 6-ojoje radimvietėje (pav. 261:1) – iš tikrųjų tai natūralus akmuo, tik truputį pagludintais ašmenimis. Labai mažai apdirbti buvo ir kiti du toje pat gyvenvietėje rasti kirveliai (pav. 262:1, 2); likusieji visi įvežtiniai iš Šiaurės.

Iš vietinio titnago buvo gaminti kirvelių ir kaltelių ašmenėliai. Jų pavidalas labai paprastas. Ankstyviausi – 2/4 B rasti keli ašmenėliai (pav. 169:6), taip pat didokas, bet menkai apdirbtas buvo 3-iosios radimvietės ašmenėlis (pav. 216:3). Pats dailiausias – 13-osios radimvietės dirbinėlis (pav. 309:2), savo forma primenantis miniatiūrinį kirvelį. Tokių iš atsitiktinių plokščių rieduliukų padarytų gludintų kirvelių ašmenėlių rasta 6-ojoje (pav. 270:16), 23-iojoje (pav. 331:24–26), 26-ojoje (pav. 358:27) ir 28-ojoje (pav. 366:22) radimvietėse.

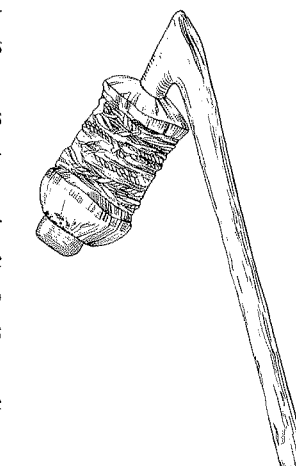
Šventosios NaK kirveliai ir ašmenėliai neturi jokios tipologinės vertės, ir mums jie svarbūs tik savo ūkine reikšme.

Ašmenėliai prie koto buvo pritvirtinami stambia medine mova (pav. 41). Movos – tai tik NaK būdingi dirbiniai. Jos sudėtos iš dviejų dalių, abiejuose galuose iš vidaus yra išskobos – platesnioji, trumpesnė skirta ašmenėliui įdėti, siauresnioji, ilgesnė – koto atšakai įkišti. Paviršiuje galuose (retkarčiais viename gale) būna rumbai, dažniausiai ašmenėlio gale – platesnis ir nuolaidesnis, koto gale – siauresnis.

Iš viso Šventosios radimvietėse surinktos 34 movų pusės bei jų nuskilusios dalys ir viena sveika mova, surišta iš dviejų puselių. Dauguma buvo iš ažuolo, rečiau uosio ar skirpsto.

Movų ilgis gana vienodas, dažniausiai 16–18 cm, viena kita pasitaikė ir 19–19,5 cm ilgio, ir tik viena, išlikusi sveika, buvo 12,3 cm ilgio. Vienintelė iš dviejų dalių sudėta mova rasta 1B radimvietėje (pav. 125:10). Ji buvo 16 cm ilgio ir 9,5 cm pločio, apvyniota liepos karnos pluoštu ir ant viršaus dar aprišta virvele iš tos pačios karnos. Antros movos rasta pusė (pav. 125:12). Dvi 17 cm ilgio tos pačios movos dalys šalimais gulėjo ir 4 B radimvietėje (pav. 181:3), tik aprišalas neišlikęs. Antros movos (pav. 193:4) likusi pusė,

41 pav.
Kirvio movos pusė ir kirvio įtvirtinimo į kotą rekonstrukcija (D. Skromanienė). Šventosios 6-oji rad.

trečiosios tik nuolauža. Iš tikrųjų minėtose radimvietėse movų rasta nedaug, nes tose vietose buvo žvejojama. Tuo tarpu gyvenvietėse jų rasta daug daugiau: 23-iojoje – 14 (pav. 345:2–9), 6-ojoje – 13 movų dalių (pav. 293).

Lygiai tokių pačių movų rasta ir kitose NaK gyvenvietėse. Nemažai jų aptikta Latvijoje, Sarnatėje (Ванкина, 1970:96, lent. XXIII). Žinoma ir rytinėje NaK paplitimo srityje: Latvijoje – Zvidzėje (Лозе, 1988, lent. XX XV:2), Rusijos Pskovo srityje – Usviatų II (Микляев, 1969, pav. 6:4) bei Naumovo (Микляев, Семенов, 1979, pav. 7:1). Movelė iš pastarosios gyvenvietės rasta užmauta ant koto atšakos, o prie jos nulūžusio įtvaros galo gulėjo miniatiūrinis kirvelio ašmenėlis. Baltarusijos Asovesco NaK gyvenvietėje rasta ilga ap-lūžusi mova iš dalies su antrąja ruse (Чарняўскі, 1997b:337, pav. 123:1).

1B ir 2/4 B radimvietėse rasta ir pora movelių kaltui. Jos išskobtos tik viename gale, kuriame įtvirtindavo ašmenėlį (pav. 125:13). Movelių kaltui aptikta ir Danijos neolito gyvenvietėse (Troels-Smith, 1960b:110–112, pav. 7).

Viena kita (pvz., 6-ojoje radimvietėje) pasitaikė ir kaulinė movelė (pav. 272:7).

Kirvių kantai buvo lenkti, visada padaryti iš tvirto medžio šakumos, gražiai apdailinta galvute ir atšaka, kuri dedama į movą. Šventosios radimvietėse surinkta 20 egzempliorių. Jų kotas labai nudailintas, kartais užsibaigiantis nestoru gunkleliu. Daugiau jų buvo gyvenvietėse, mažiau – žvejybos vietose. Daugiausia numesti sulūžę egzemplioriai, todėl sunku nustatyti jų tikrą ilgį. Atrodo, kad jie buvo 40–60 cm ilgio. 2/4 B radimvietėje buvo tik vienas sveikas 60 cm ilgio kotas, kitų trijų tik nuolaužos (pav. 193:1). Tačiau buvo rasti ir du retai pasitaikantys kantai, kurių galvutės buožėje buvo išskobta įduba ašmenėliui įtvirtinti – taigi movos nereikėjo (pav. 178:4, 179:3). Pora kablų pavidalo kotų nuolaužų aptikta ir 3-iojoje radimvietėje, nors movų ten neišliko. Daugiausia rasta gyvenvietėse: 23-iojoje – 4 (pav. 345:1, 10), 6-ojoje – 10 (pav. 292:1–8). Kablų pavidalo kotų, taip pat kaip ir movų, aptikta įvairiose NaK gyvenvietėse visoje jos paplitimo srityje.

Kitose kultūrose dažniausiai vartoti kantai su buožė galvutėje, kurioje ašmenėlis ar kirvelis įtvirtinamas tiesiog arba dažniau su ragine movele. Daugybė tokių kotų aptikta Šveicarijos sijinių pastatų srityse (Wesselkamp, 1992; Winiger, 1971), bet taip pat Rytų Europos šiaurėje net nuo mezolito laikų. Pvz., Nižneje Veretje I stovykloje rasta kotų, kurių iš krumplio išskaptuotos buožės gale buvo įtvirtintas raginis kirvukas (Ошибкина, 1983:144–145, lent. LI–LII; 1997, pav. 84:7, 85).

Tokiais kirveliais aptašyti kuolai atrodo lyg būtų peiliu nudrožti (237; 320), nes kirvelių ašmenys labai siauri.

Apie kai kuriuos darbo procesus galima spręsti iš likusių nebaigtų dirbinių arba ruošinių. Iš jų išsiskiria savita grupė trumpų trinkelėlių, padarytų iš ypač kieto medžio – kukmedžio ar kadagio (pav. 343:7, 8; 344:13, 14). Jos būna 12–20 cm ilgio. Kadangi jos labai tvirtos ir dailiai nulygintos, greičiausiai tai kokių nors sudėtinių dirbinių jungiamosios dalys. Galbūt tai buvę branktai, įpinti į virves, o gal statybos detalės. Šiaip ar taip, tai nėra

atsitiktinės liekanos, nes tokių pačių, taip pat iš tvirto medžio, rasta ir Šveicarijos sijinėse gyvenvietėse (Müller-Beck, 1965:99–100, pav. 228, 229).

Kalbėdami apie kirvelius, prisimename ir gludintuvus. Jie būdavo daromi iš pilko arba rausvo smiltainio, kuris skyla plokštėmis ir jo nereikia nė apdirbti. Visai išgludintos tokios plokštės dažniausiai sudaužomos ir pavertiamos pasvarais. Tačiau padarydavo ir išduobtų gludintuvų, kuriais buvo dirbama įvairiomis kryptimis, paliekami net grioveliai yloms gludinti. Visa serija pačių tipiškiausių gludintuvų surinkta 6-ojoje radimvietėje (pav. 265). Išsiskyrė vienas 23-iosios radimvietės gludintuvas su rankena (pav. 328:1), kuriuo buvo galima dirbti įvairiomis kryptimis. Tais pačiais gludintuvais buvo lyginami akmens, kaulo, rago ir net gintaro dirbiniai.

Be abejo, medžiui ir kaului apdirbti taikyti ir pjūkleliai, padaryti iš įvairių kristalinės kilmės akmenų, o kartais ir iš smiltainio. Buvo naudojamas natūralus, patogus rankoje laikyti akmuo, ir jo vienas kraštas iš abiejų pusių pjūkliškai išskaldomas. Ryškiausi pavyzdžiai yra iš 6-osios radimvietės (pav. 264).

Namų apyvokos reikmenys. Namų apyvokos reikmenų Šventosios NaK radimvietėse rasta įvairiausių. Daugiausia tai virtuvės reikmenys: medinės geldos, dubenys, šaukštai, kaušai, mentelės, grūstuvai ir pan. Tačiau sprendžiant pagal tai, kur dauguma buvo rasti, t.y. lagūnos gitijos sluoksnyje, galima manyti, kad, be pirmykštės, jie galėję turėti ir antrinę paskirtį – tai buvusios aukos, o galbūt kai kurie ir iš karto gaminti ne virtuvei. Šiaip ar taip, ne visada lengva (o dažnai ir nėra prasmės) nusakyti jų paskirtį. Vis dėlto šioje vietoje pabandytume apibūdinti tuos, kurių ūkinė paskirtis aiški, nors tam tikromis aplinkybėmis ir jie galėję būti panaudoti apeigose. Indus, kurie akivaizdžiai nebuvo naudojami buityje (nefunkcionalūs arba puošnūs), apibūdinsime skyriuje apie apeigas.

Geldos. Pati primityviausia gelda – tai išilgai perskeltas rąstelio gabalas išskobtu viduriu. Rasti tik nuskilę gabalai. Didžiausias gabalas (71 cm ilgio) aptiktas 1B radimvietėje. Geldos kraštai palikti storesni, galas galbūt buvęs apskritas. Atrodo, kad ši gelda buvusi ne ką ilgesnė už patį rastąjį fragmentą – gal kokių 80 cm (pav. 128:1). Iš kitos maždaug tokio paties ilgio geldos šono dalies (pav. 128:2), deja, dar mažiau galima spręsti apie jos išvaizdą.

Dar vienas gana didelis fragmentas (pav. 126:3) buvo plono, gana aukšto indo su skylute pakraštyje dalis, tačiau koks tai buvęs indas, sunku pasakyti.

Dubenys, nors vartoti namų ūkyje, buvo labai plonomis sienelėmis ir labai išlygintu, net gludintu paviršiumi. Jų rasti tik keli fragmentai. 2/4 B radimvietėje aptikta plona išgaubta dalelė storėjančia briauna ir antro dubens du išgaubti sienelių gabaliukai (pav. 179:2). 23-iojoje (pav. 346:6) buvo ovalaus dubens dugno dalis aplūžusiais pakraščiais. Iš tų fragmentų ne ką galima pasakyti apie dubenis, bet vis dėlto matyti, kad jie nekartojo molinių dubenų formų, greičiausiai buvo ovalūs (ar apskriti) gaubtais dugneliais, kiek pastorintomis ir nusklembtomis briaunomis. Galbūt vartoti gėrimui.

Šaukštai ir samčiai paprastai būdavo numetami tada, kai nulūždavo jų koteliai. Rastos 5 šaukštų dalys ir 1 samčio kotas. Būdinga, kad šaukštai būdavo daromi pritaikant gamtos teikiamas formas, t.y. iš šakelės krumplio. Toks šaukštas išeidavo kreivas, ir todėl vartotas tik namų ūkyje. Iš medžio krumplio pagamintas nedidelis šaukštelis rastas 1B (pav. 125:2) ir 6-ojoje (pav. 294:16) radimvietėse. Jų koteliai buvo tik nužievinti. Antro 1B radimvietės šaukšto yra išlikusi tik plonos ovalios galvutės dalis (pav. 125:4). Du šaukštų fragmentai rasti ir 3-iojoje radimvietėje (pav. 223:6). Vieno, atriestu koteliu, išlikusi visa labai plona galvutė.

Šaukštų fragmentų rasta ir Sarnatės gyvenvietėse (Ванкина, 1970, lent. XXXVIII:1,2,4,5).

23-iojoje radimvietėje rasta tiesi samčio rankena, bet apie patį samtį ji mažai ką sako. Matyt, jis buvo panašus į Sarnatės samtį (Ванкина, 1970; lent. XXXVIII:8). Samtelis rastas ir Zvidzės vidurinio neolito sluoksnyje (Лозе, 1988, lent. 159:2).

Iš ryškesnių virtuvės reikmenų reikia paminėti 1B radimvietės grūstuvėlį (pav. 125:8). Šis dirbinys apvaliu kotu, su kiek palenka apvalia buožele gale. Po buožele kotas apdrožtas daugiabriauniškai, tačiau negrabiai. Jis tinkamas maistui grūsti. Kitoks grūstuvėlis, su plačia galvute, rastas 3-iojoje radimvietėje (pav. 223:5). Dar vienas aiškus įrankis – tai 23-iojoje gyvenvietėje rasta mentelė (pav. 346:5) keturbriauniu kotu ir į vieną pusę ryškiau paplatinta plokščia galvute. Jis galėjo būti skirtas košei maišyti.

Dirbiniai iš kailio bei odos. Kokie buvo dirbiniai iš kailio bei odos, archeologinė medžiaga nedaug ką pasako. Be abejo, kailis ir oda turėjo būti plačiai vartoti apdarams, patiesalams ir apklotams, tačiau didesnis koks fragmentas ypač retai išlieka. Šventosios 23-iojoje gyvenvietėje vis dėlto buvo išlikęs vos 7,2 cm ilgio odos be plaukų gabalėlis su keliomis durtinėmis skylutėmis. Kokio tai dirbinio dalelė, visai neaišku – galėtų būti susiuvinėtos iš skiautelių kepurės. Toje pat gyvenvietėje rastas ir antras odos gabaliukas į blogąją pusę atlenktu pakraštėliu, paviršiuje padengtas mažo bebriuko iltiniais dantukais (pav. 334:21). Tai neatsitiktinis papuošimas – toks radinėlis buvo ir 2/4 B radimvietėje (pav. 170:14). Greičiausiai taip buvo papuoštas kepurėlės kraštas.

Geriausiai išlikusių akmens amžiaus odos aprangos gabalų žinoma iš Ecdalio (Özdal) slėnio Austrijos Alpių paklydėlio palikimo (Egg et al., 1993:72–80).

Odos dirbiniai, beje, kaip ir dabartinių eskimų ir šiaurės tautų drabužiai, pasižymėjo labai geru išdirbimu ir ypač gražiomis siūlėmis. Moterų pasidžiavimas buvo mokėjimas dailiai siūti.

Dirbiniai iš medžio žievės. Daug dirbinių, pvz., kraitelės, kibirėliai, buvo gaminama iš medžio žievės, ypač iš beržo tošies, tačiau jų išliko labai mažai. 4B radimvietėje rasti alksnio ar tuopos žievės dirbinių gabalėliai vis dėlto liudija, kad ji buvo vartojama, ir greičiausiai plačiau, negu tai atspindi Šventosios radiniai.

4B radimvietėje aptiktas ir didelis liepos žievės gabalas (pav. 201) – atrodo, tai buvusio kibirėlio liekana. Jis buvo padarytas iš išverstos žievės, susiūtu šonu ir prisiūtu dugnu. Jame buvo įmestas akmuo ir šuns kauliukas. Čia verta paminėti, kad tokie pat liepos žievės kibirėliai buvo gaminami ir vėliau. Ryškiausi, gana gerai išlikę pavyzdžiai žinomi iš Lieporių 1-osios gyvenvietės (Šiaulių raj.), pagal radiokarboną datuoti IV a. po Kr. (Salatkienė, 1998:93, pav. 6).

Antrasis alksnio žievės gabalėlis rastas 6-ojoje radimvietėje (pav. 294:12). Dvi apskritos dailiai išgręžtos skylutės rodo, kad tai irgi galėjęs būti kibirėlis, sutvirtintas per šias skylutes.

Be abejo, iš beržo tošies irgi buvo gaminama daug buityje vartotų dirbinių; jie taip pat išlieka retai. Yra išlikę beržinių pasvarėlių apvalkalų, bet jie dažniausiai būna nusmukę, o susuktų beržo tošies plūdžių yra išlikę tik atskiri gabalėliai. Geriau išliko tik 2/4 B radimvietėje rastos tošinės kraitelės, susiūtos liepos karnos siūlais dviguba siūle (pav. 199; 200) dalis.

Kailio bei odos apdirbimo įrankiai (pav. 42). Tai, kad buvo dirbama iš organinių medžiagų, rodo ir vartoti ne tik odiniai bei kailiniai aprangos dalykai, bet ir maišeliai, ir iš medžių žievių, ypač beržo tošies, pagamintos kraitelės, o greičiausiai ir indeliai. Tais pačiais kauliniais ir titnaginiais įrankiais būdavo apdirbamos įvairios medžiagos, todėl jie čia bus suminėti vienoje vietoje, nors kai kurie jų, pvz., kailių grandikliai, turėjo specialią paskirtį.

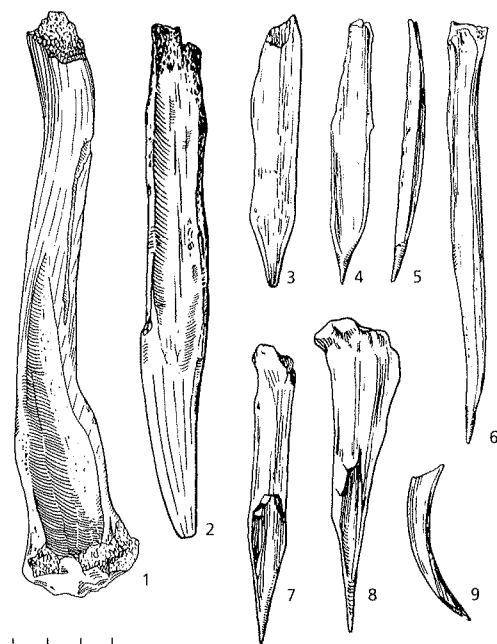
Šventoji išsiskiria specifiniais kailių grandikliais (pav. 42:1). Jie visi labai vienodi, padaryti iš užpakalinių ruonių galūnių kaulų. Ruonių blaudikaulio ir šėvikaulio galvutės būna suaugusios. Galvutė perkertama ir aplyginama, kad būtų patogų paimti į abi rankas. Kadangi blaudikaulis yra kiek gaubtas, tai jo daugiau apdirbti ir nereikia, tik aštriai išgludinama vidinė, o kartais net ir išorinė briauna. Pasitiesus kailį ant medžio rąstelio, tokiu grandikliu lengva išgrandyti net ir storą riebalų bei mėsos sluoksnį, nes ašmenys tvirti ir aštrūs kaip peilio. Šventojoje iš viso surinkti 25 tokie grandikliai: 1B (pav. 123:4), 2/4 B (pav. 171:9), ypač daug 23-iojoje (pav. 332:6, 7) ir 6-ojoje (pav. 272:1, 2) radimvietėse.

Gyvenvietėse toliau nuo jūros tokie grandikliai dažniausiai būdavo daromi iš stambiųjų miško žvėrių šonkaulių. Rytų Europos šiaurėje tokių grandiklių rasta įvairiose vėlyvojo mezolito bei ankstyvojo neolito gyvenvietėse – Nižneje Veretje, prie Ladogos, Volgos aukštupyje, Urale (Фосс, 1941:230, lent. II:6–8; Семенов, 1968:160–161, pav. 52).

Išdirbus grandikliu, toliau kailis ar oda buvo apdirbama įvairiais titnaginiais įrankiais – gremžtukais, peiliais, gražteliais, kitais specialios paskirties įrankiais.

Odai susiūti svarbiausia priemonė buvo kaulinės ylos. Jomis buvo perduriamos skylutės ir įveriamas siūlas – liepos karnos virvelė, gysla ar odos rėželis.

Ylų aptikta visose gyvenvietėse su gitijos sluoksniu, ir jos labai vienodos. Jas galima suskirstyti į dvi grupes pagal ruošinį ir keturias pagal smaigalį.

42 pav.
Kaulinis kailių grandiklis (1),
peiliukas (2) ir ylos (3–9).
Šventosios 23-ioji rad.

Ylos bei adikliai yra labai paprasti dirbiniai, pritaikyti prie natūralių kaulų formų. Pagal ruošinį galime išskirti dvi grupes – vieni padaryti iš vamzdelinių kaulų nuoskalų ir iš smulkių (dažniausiai paukščių) kauliukų su išlikusia sąnarine galvute ar mažo vamzdinio kaulo (ruonio) dalimi, kiti iš didesnio žvėries alkūnkaulio dalies.

Pagal smaigalį galima išskirti keturias pagrindines ylių grupes: 1) ilgu apvaliu smaigaliu; 2) ilgu plokščiu smaigaliu; 3) trumpu staigiai užkirstu smaigaliu ir 4) trumpas lenktas ylutes.

Pirmosios grupės ylos – ilgu apvaliu smaigaliu (pav. 42:5–8). Jos darytos iš ilgų vamzdelinių kaulų nuoskalų, perskėlus sąnarinę galvutę, arba iš mažų kauliukų su visa sąnarine galvute. Jų smaigaliai ilgi ir tolygiai smailejantys. Tokių ylių rasta 3-iojoje (pav. 217:2–4), 2/4 B (pav. 170:15; 171:1), 23-iojoje (pav. 333:1–5) ir 6-ojoje (pav. 272:4, 11; 12) radimvietėse. Jos tiko siuvant siūlais.

Antrosios grupės ylos – su plokščiu smaigaliu. Paprastai būna ir pati yla plokščia, nes padaryta iš plokščios vamzdinio kaulo nuoskalos. Tokių ylių aptikta 1B, 2/4 B (pav. 170:18; 171:2), 3-iojoje (pav. 217:1, 5, 6), 23-iojoje (pav. 333:6), 6-ojoje (pav. 272:3) radimvietėse. Jos tiko siuvant siaurais odos reželiais.

Trečiosios grupės ylos – trumpu staigiai užkirstu smaigaliu (pav. 127:11; 171:3; 217:12; 333:7, 8). Jos dažnai buvo daromos iš kaulo nuoskalų, bet kartais ir iš vamzdelinių kauliukų su išlikusia sąnarine galvute ir žvėrių ilčių bei dantų. Jos naudotos, kai reikėdavo išdurti vienodo gylio skylučių eilę. Tai paruošiamasis darbas, norint susiūti ypač gražią siūlę.

Ketvirtoji grupė – tai mažos, dažniausiai lenktos ylutės trumpu smaigaliu, padarytu įstrižai nuskėlus kaulą į vieną pusę. Šių ylių smaigaliai kertuoti ir labai aštrūs (beje, todėl jos ir buvo daromos iš žvėrių ilčių nuoskalų). Tokių ylių buvo rasta 3-iojoje (pav. 217:11) ir 23-iojoje (pav. 333:12) radimvietėse. Jos buvo skirtos storai odai arba tošiai, taip pat medžio plokštelei pradurti.

Iš viso Šventosioje surinkta netoli 40 ylių arba jų dalių.

Didesnėms skylėms medyje ar žievėje pradurti vartotos storos ylos apvaliu smaigaliu, vadinamieji perforatoriai (pav. 171:4, 5; 333:11).

Nors yla yra labai paprastas įrankis, tačiau paleolite ir mezolite ji neverta. Matyt, neolite imta daug siūti sudėtingų odos gaminių, todėl ir prirėkė tokios daugybės ylių. Ankstesnėse epochose jas greičiausiai atstojo titnago grąžteliai.

Kaulinių ylių aptikta visose Pabaltijo NaK gyvenvietėse, kuriose išliko kaulinių dirbinių (Гурина, 1967:138–141). Jų buvo net Olenijostrovo kapinyne Onegos ežero saloje (Гурина, 1956:121–123, pav. 73:1–9). Jos buvo vartojamos labai ilgai. Panašių, tik darytų iš kaulo nuoskalų, ne iš viso kauliuko,

rasta ankstyvuosiuose – žalvario – ankstyvojo geležies amžiaus – piliakalniuose Lietuvoje. Ten jos rastos visų tų pačių formų, aišku, ir vartotos tam pačiam tikslui (Grigalavičienė, 1975:74–77, pav. 1, 2).

Įvairiose gyvenvietėse rasta plokščių kaulo įrankių tvirtu gerai nugludintu galu. Tai lygintuvai siūlėms lyginti. Jie nevienodos formos, jų ruošiniai irgi įvairūs. Jie būna padaryti iš vamzdelinių kaulų dalių, kaulų nuolaužų, net ragų viršūnių. Prie tokių reikėtų priskirti 23-iosios gyvenvietės ovalų dirbinėlį bukais galais (pav. 332:8), net ir storesnį smailejantį, buką (pav. 332:9). 4-ojoje radimvietėje rasti lygintuvai padaryti iš stirnino rago atšakėlės (pav. 171:6). Tam pačiam tikslui, atrodo, buvo vartotas iš stambaus žvėries šonkaulio padarytas 6-osios radimvietės įrankis – kiek lenktas, apzulinu smaigaliu, netoli viršūnės šiek tiek įsmaugtas, turbūt kad galima būtų pririšti prie juostos (pav. 272:10).

Prie lygintuvų reikėtų priskirti ir dažnai, ypač rytinės srities NaK paminkluose, aptinkamus įrankius, iš tradicijos vadinamus „durklais“. Šventosioje surasti 4 tokie įrankiai (pav. 271:9, 10, 12) tik 6-ojoje radimvietėje. Jų rankenoms panaudota stambaus žvėries (tauro, elnio) alkūnkaulio galvutė, ji kiek apdailinta, smaigalys plokščias, apskritu galu. Visų jų ilgis maždaug vienodas (17–15 cm), nes toks kaulo dydis. Apskritai Lietuvos NaK gyvenvietėse lygintuvų („durklų“) rasta mažai. Net Rytų Lietuvoje, prie Kretuono ežero, tokių dirbinių aptikta tik vėlyvojo neolito Žemaitiškos 2-ojoje gyvenvietėje (Гирининкас, 1990:30, pav. 28:3), bet Šiaurės rytų Latvijos paminkluose prie Lubano ežero, pvz., Zvidzės gyvenvietėje, jų rasta net mezolito sluoksniuose (Лозе, 1988:25, lent. IV.4).

Iš rago bei kaulo gaminti ir įrankiai titnagai retušuoti. Ryškiausias pavyzdys iš 6-osios radimvietės (pav. 272:8). Tai kiek lenktas, bukas, nupjautas kaulo gabalas tvirtu apspaudytu galu. Nors žinoma, kad tokiais įrankiais nuspaudimu buvo retušuojami titnago dirbiniai, tačiau jų aptinkama labai retai. Antras toks įrankis rastas Pietų Lietuvoje (Juodagalvis, 1992, pav. 19).

Titnaginiai įrankiai. Titnaginių įrankių NaK gyvenviečių inventoriuje yra gana daug, nors ši kultūra paplitusi netitnagingose srityse. Negalėdami išsiversti be titnago, žmonės jo atsigabendavo iš kitur. Be to, naudojo vietinę prastą medžiagą, o šiaurėje – net ir kvarcitą. Kartu su įvežtine žaliava iš kitų kultūrų atkeliavo ir įnagiai, be to, jie imti mėgdžioti. Beje, namų darbo įrankiai daugelyje kultūrų buvo labai vienodi.

Gremžtukai yra vieni iš ankstyviausių darbo įrankių, kuriuos vartojo NaK gyventojai, paveldėję juos dar iš Kundos kultūros. Ankstyviausiose radimvietėse 1B, 2/4 B ir 3-iojoje jie trumpi, netaisyklingi, iš vietinio titnago, atsitiktinių formų. Kartais jie būna keleriopos paskirties, pvz., gremžtukas su rėztuku kampe (iš 3-iosios radimvietės) (pav. 216:1). Daugiausia gremžtukų rasta 23-iojoje radimvietėje (pav. 330), nes ten buvusi gyvenvietė, kurioje darbuotasi, o ne žvejybos vieta. Jų buvo ir didelių, plačių, dailiai išriestais ašmenimis, tačiau ryškiai taisyklingų formų mažai. Tas pat pasakytina ir apie 6-osios radimvietės gremžtukus (pav. 270:1–7, 11–13, 15). Ten daugiausia

trumpu gremžtuku, kuriu ilgis net dvigubai mažesnis už plotį. Trumpi apskriti gremžtukai dažnai kuriame nors pakraštyje paretušuojami ir iš nugarinės pusės. Ir 26-ojoje radimvietėje surinkta apie 30 gremžtukų (pav. 358:14–20, 24–26). Jie taip pat pagaminti iš plačių netaisyklingų vietinio titnago nuoskalų, tačiau ašmenys dailiai retušuoti, išriesti ir statūs. Būna ir visai mažų, beveik apskritų ar ovalių gremžtukų, tačiau jie visi atsitiktiniai.

Tokie patys ir 28-osios radimvietės gremžtukai (pav. 366:17, 18, 23, 24).

Mažų netaisyklingų gremžtukų rasta visose NaK radimvietėse (Ванкина, 1970:99–101; Лозе, 1988, lent. XXVII, XXVIII; Гурина, 1967:114–115).

Gremžtukai dažniausiai buvo naudojami kailiams nuvalyti, tačiau jais galėjo būti išbaigiami ir smulkieji medžio, rago, kaulo bei gintaro dirbiniai. Kietam medžiui apdirbti daugiau tiko įrankiai įgautais ašmenimis – grandukai (pav. 270:14)

Kiti darbo įrankiai – tai rėžtukai. Jie galėjo būti vartoti storiems kailiams pjauti.

3-iosios radimvietės rėžtukas buvo kombinuotas su gremžtuku (pav. 216:1), kitas toks pat rastas 6-ojoje radimvietėje (pav. 270:8). Nedaug rėžtukų buvo ir 23-iojoje radimvietėje, tačiau tarp jų yra labai primenančių mezolitinius: du viduriniai nuskeltiniai visai be retušo (pav. 331:20, 21) ir keli šoniniai (pav. 331:17, 22) su nuskėlimu ir retušu. Keli gremžtukai buvo kombinuoti su rėžtukais (pav. 331:15). 26-osios radimvietės 4 rėžtukai taip pat labai artimi mezolitiniams (pav. 358:3–5).

Rėžtukai NaK paminkluose nėra labai dažni, tačiau jų yra pasitaikę įvairių šios kultūros periodų paminkluose (Ванкина, 1970, lent. XXX:10).

Grąžteliai – universalūs darbo įrankiai. Dauguma jų rasti 6-ojoje (pav. 269:9, 10), 23-iojoje (pav. 331:1–14) ir 26-ojoje (pav. 358:6–13) gyvenvietėse, bet buvo ir kitose (pav. 366:9, 11, 14, 16). Grąžtelių smaigaliai dažnai būna nulūžę. Nežiūrint to, nėra sunku pastebėti, kad jie būna dvejopi: 1) ilgu tolygiai siaurėjančiu smaigaliu įvairioms skylutėms pragręžti ar pradurti (pav. 269:9, 10) ir 2) trumpu staigiai užkirstu smaigaliu (pav. 331:1–6, 10, 13) vienodo gylio skylutėms tankiai išbadyti. Šių pastarųjų smaigalys kartais būna nusuktas į šoną (pav. 331:14). Tokių kaip Šventosios grąžtelių randa ma įvairiuose NaK paminkluose.

Peiliai irgi svarbūs titnaginių darbo įrankiai. Ankstyviausiose Šventosios NaK gyvenvietėse jų nerasta, nes dar nebendrata su kaimynais ir neturėta geros medžiagos tiesioms plačioms skeltėms atskelti. 23-iojoje radimvietėje rastos vietinio titnago skeltės – kreivos, panašios į nuoskalas. Geresnių skelčių atsirado tik vidurinio neolito pabaigos radimvietėse.

6-ojoje, 26-ojoje ir 28-ojoje radimvietėse, kur daugiau įvežtinio titnago, rasta ir gerų peilių. Aiškiai nevietinės kilmės buvo tik 1 iš 7 6-osios radimvietės peilių – jis padarytas iš gero įvežtinio tamsiai pilko titnago (pav. 270:17). 26-ojoje radimvietėje buvo trys labai skirtingi nevietiniai peiliai iš geros medžiagos (pav. 358:2, 22, 23). 28-ojoje rasta pora gero titnago peilių (pav. 366:20, 21). Pastarasis greičiausiai pasigamintas vietoje iš įvežtinio gludinto kirvelio nuoskalos.

Visi minėtieji titnaginiai įrankiai kartu su įvežtine žaliava pirmiausia pateko iš NemK srities, paplitusios prie titnagingo Nemuno aukštupio. Pajūrio gyventojai su šia sritimi visą laiką ir bendravo. Tuo tarpu NaK šiaurės rytinių sričių gyventojai viduriniame neolite pradėjo daugiau bendrauti su rytiniais kaimynais ir ėmė gauti gero titnago dar ir iš Volgos aukštupio titnagynų.

Pluošto apdirbimas. Dirbiniai iš pluošto sudaro unikalią Šventosios radinių dalį. Šalia jų buvo išlikę ir pluoštui apdirbti įrankių. Pats pluoštas nebuvo įvairus. Didžioji dauguma ištirtųjų plonų siūlų bei virvelių buvo suvyta iš gerai išdirbtos liepos karnos. Tik kelios storesnės virvės prie plonų tinklų iš 2/4 B radimvietės buvo suverptos iš dilgėlių pluošto, o viena virvelė iš 23-iosios radimvietės buvo kanapinė (pav. 339).

Iš etnografinės medžiagos žinoma, kaip karna būdavo paruošiama. Liepų šakos pavasarį mirkomos upelyje, atšokus žievei, išplėšiamas vidinis sluoksnis – karna ir toliau apdirbamas kaip ir kiekvienas kitas pluoštas – brukamas, karšiamas, verpiamas.

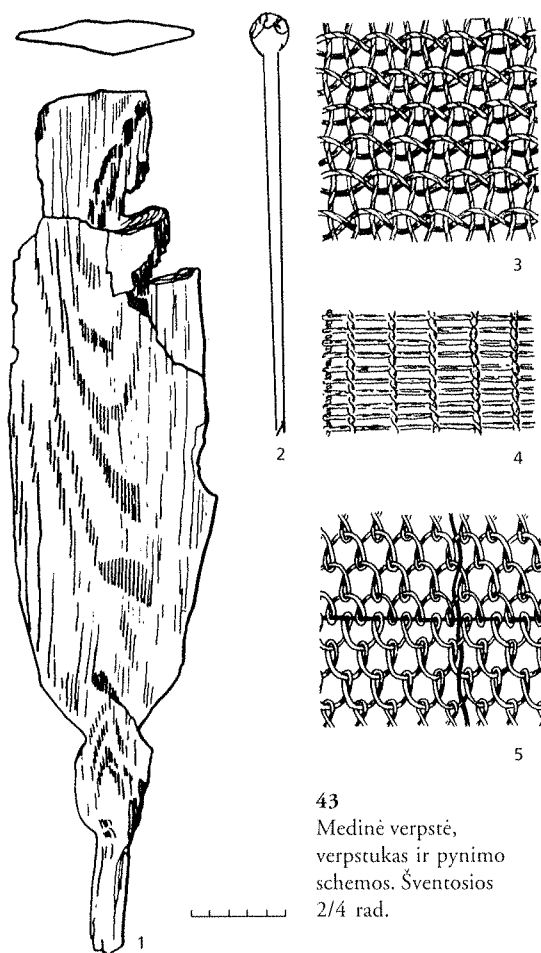
Iš įrankių pluoštui apdirbti 6-ojoje radimvietėje aptiktos kelios medinės bruktuvės (pav. 294:1–3). Jomis iš pluošto buvo pašalinami stambesnieji luobo plaušai. Šie įrankiai nedideli, gana ploni, vienu paplatintu šonu, su rankenėle.

Verpiančią sukarštą pluoštą pririšamas prie lentelės – verpstės (pav. 43:1). 2/4 B rastasis dirbinys (pav. 179:5) labai panašus į to meto irklą, tačiau matyti esminis skirtumas – toje vietoje, kur yra perėjimas į kotelį ir kur irklas visada būna sustiprintas, t. y. pastorintas, abiejuose kraštuose yra iškarpos. Panašu, jog tos iškarpos skirtos kuodeliui pririšti. Neaišku, ar tokia pririšimo vieta buvusi ir viršuje, nes tas galas aprtrupėjęs, nors mažos įkarpės pakraštyje matyti. Kotelis irgi nutrūpėjęs. Neolitinė verpstė žinoma ir iš Karelijos, Modlono gyvenvietės (Брюсов, 1951, pav. 7:4). Gali būti, kad kai kurie Šveicarijoje rasti lapai su koteliais (Müller-Beck, 1965:58 tt) irgi buvę verpstės.

Greičiausiai rastas ir verpstukas. Toje pat 2/4 B radimvietėje aptikta tiesi iš storosios uosio dalies išskaptuota plona lazdelė su apvaliu, dailiai facetėmis aptašytu gunkleliu gale (pav. 192:4). Kotelis buvo tik 0,7 cm storio. Kaip strėlės kotelis, beje, jis būtų per plonas, bet verpstuko kotelio storis toks galėtų būti, nes ir kitur, pvz., Šarnelės gyvenvietėje, rastuose to paties laikotarpio molinių verpstukų smagračiuose skylutės koteliams buvo visai mažytės (Butrimas, 1996, pav. 8:6, 7).

Dirbiniai iš pluošto. Prie dirbinių iš pluošto priskirtini siūlai, tinklai, audeklo gabalėliai, dembliai. Siūlai Šventojoje buvo vejami ir į dešinę, ir į kairę, nors dėsningumo tuo tarpu atsekti nepavyko. Daugiausia jie buvo naudojami (Римантене, 1970) tinklams megzti. Čia būtų galima priminti patį darbo procesą.

Tinklai būdavo rišami iki dabar vartojamais žvejų (škotiškais) mazgais. Kaip matyti iš likusių pakraščių kilpų, jie buvo mezgami dvejomis – nuo kampo su kvadratinėmis akimis ir nuo ištiestos pakraščio virvės su rombinėmis

43
Medinē verpstē,
verpstukas ir pynimo
schemas. Šventosios
2/4 rad.

akimis (pav. 174; 175). Pasitaikē viens tinklas ir be mazgū, megzts pradedant nuo ištiestos virvelės į abi puses. Sustiprinimui per jį skersai dar buvo įverta kita virvelė (pav. 176; 43:5).

Vienintelė skiautelė, kurią galėtume pavadinti vytinu audeklu, ekskavatoriaus išversta iš kanalo dugno 2B radimvietėje. Ji buvo tik 6 cm ilgio, apiplyšusiais pakraščiais (pav. 195). Ištyrinėjus paaiškėjo audimas. Apmatai buvo apmesti ant lentelių su dviem skylutėmis, kurias pusiau persukant susidaro žiotys. Audžiant buvo persukama kas antra lentelė, todėl audinys (pav. 43:3) pasidarė tankus, ataudų nematyti. Šitai audžiant apmatai būna persuktieji pluoštai, o ataudai – skersai einantys tiesieji. Gali būti, kad taip buvo audžiami ir didesni gabalai, nes nemažai audinių atspausta puodų šukėse, ypač ankstyvosiose gyvenvietėse⁴. Atspaudai (pav. 196) dengė gana didelius puodų sienelių plotus.

Vytinio audeklo gabaliukas rastas ir 6-ojoje radimvietėje, tačiau jis buvo visai suanglėjęs – greičiausiai todėl ir išliko.

Vytinio audimo technika liaudies mene Lietuvoje išlikusi iki pat šių dienų, tik lentelių su dviem skylutėmis jau niekas nebevertoja. Paprastai lentelės būna su keturiomis, o kartais ir su šešiomis skylutėmis. Jomis galima išausti gana sudėtingo rašto audinius. Šitokiu būdu austi ar pinti ir dideli dembliai (pav. 197). Susikryžjavę karnos pluoštai būdavo apmatai. Jie būdavo įveriami į lenteles su dviem skylutėmis, kurias pusiau persukant susidarydavo žiotys. Per jas peršaujami tiesieji ataudai, jais apskama sukri krašto virvelė ir vėl grįžtama atgal (pav. 43:4).

Vytinis audimas ir pynimas buvo pažįstamas visoje Europoje. Danijoje buvo rastas neolitinis puodas, įvyniotas į pintinį demblį iš beveik neapdirbtos karnos (Becker, 1948:11–13). Taip pat aptinkama ant puodų sienelių atsispaudusių vytnių pintinių demblių. Kai kurie jų supinti su tokiais pat tarpais kaip vienas iš Šventosios demblių. Jų rasta Šveicarijos sijiniuose pastatuose (Götze, 1927:268–269; Vogt, 1937:19–20), Ispanijoje (Cueva de los Murciélagos) laidojimo urve (Serra-Ràfols, 1925; pav. 169), Rytų Europoje Panfilovo, Modlonos, Kinemos ir kt. neolito gyvenvietėse (Брюсов, 1951:24, pav. 6). Lygiai taip pat buvo nupinti ir Ecdalio Alpių neolitinio keliautojo durklo makštis bei apsiaustas (Egg et. al., 1993, lent. XIII, pav. 31, 36). Visai gali būti, kad ir Šventojoje rasta skiautelė buvo nuo tokio pat apsiausto, nes jos kraštas buvo sutrauktas kaip ir Alpių kalnų apsiausto. To apsiausto kraštas buvo sutrauktas ant storos virvelės, kuri, kaip manoma, buvo surišama po kaklu.

⁴ Tai neturi nieko bendra su vadinamąja tekstiline keramika, paplitusia daug vėlesniu laikotarpiu finougriškose srityse.

Šventojoje buvo žinomas ir įvijinis kraitelių pynimas. Šitokiu būdu nupintos ovalios pintinėlės dugno su šonu dalelė rasta 2/4 B radimvietėje (pav. 198). Šitai pinant apskui dedamos perskeltų šaknų, pluošto ar vytnių juostos ir susiuvamos taip, kad siūlai apglėbtų iš karto dvi eiles. Tai labai senas pynimo būdas. Jis buvo žinomas Egipte (Crowfoot, 1965:415–423). Pintinių neolitinių atspaudų aptikta Palestinos keramikoje (Jericho), minėtame Pietų Ispanijos laidojimo urve (Serra Ràfols, 1925; pav. 170). Jis buvo paplitęs visoje Europoje – žinotas Vokietijoje, Šveicarijoje ir, matyt, buvo vartojamas dar gerokai prieš neolitą (Vogt, 1937:8–12).

Etnografinėje medžiagoje Pabaltijyje toks pynimas išliko iki šių dienų. Pagrindui vartojamos vytelės, šiaudai, o susiuvama dažniausiai perskeltomis pušų šaknimis. Kartais supinama taip tankiai, kad net įvijų nematyti (Bielenstein, 1918:364).

Šventojoje išliko ir kai kurių kaulinių pynimui vartotų įrankių, iš kurių ryškiausi peiliukai. Jie labai panašūs į dabartinius, vartojamus juostoms austi, dažniausiai medinius. Ryškiausi kaulinių pavyzdžiai rasti 23-iojoje radimvietėje (pav. 333:13–18), keli išlikę sveiki. Tai labai ploni ir gerai nugludinti įrankiai iš nuskeltos kaulo plokštelės. Jų kotelis dažniausiai tik aplygintas, kad būtų patogū laikyti rankoje, tik vieno galas dailiai modeliuotas. 1B radimvietėje rastas medinis plokščias, bukais galais, 24 cm ilgio įrankėlis labai gražiai nulygintomis briaunomis (pav. 125:5). Medinių audimo ar pynimo peiliukų dalys galėjo būti ir kai kurios menkiau apdirbtos į peilius panašios medinės lentelės siaurėjančiais apskritais plokščiais galais. Tinklams apmesti galėjo būti vartojamos ir pusapvalės lazdelės, tokios kaip rastoji 1B radimvietėje (pav. 125:6).

SIMBOLIKA, PAPUOŠALAI IR APEIGOS

Simboliai ir religija. Kai kurių etnologų nuomone, simboliai atsirado kartu su pirmosiomis primityvaus žmogaus religinėmis idėjomis. Tokiai nuomonei galima tik pritarti. Primityviam žmogui buvo būtina abstrakčias sąvokas išreikšti materialiais įvaizdžiais, nes jo galvosena rėmėsi vaizdais. Tie įvaizdžiai įgaudavo daugiaprasmio simbolio pavidalą. Tie mus pasiekę simboliai, beje, yra vienintelis tikras to meto žmogaus pasaulėjautos liudijimas. Pasaulio religijose simbolių kiekis yra gana ribotas, jie kartojasi įvairiose kultūrose, beje, nuolat keisdami savo prasmę. Simbolių prasmė gali būti suvokiama tik tam tikroje aplinkoje, t.y. tam tikrame ūkinės raidos etape, ir tai tik patys jų apmatai. Žinoma, tų įvaizdžių nereikėtų tiesiogiai sieti su ūkiniu gyvenimu. Jie gali būti likę iš vietinių ar net tolimesnių, seniai pradingusių kultūrų. Religiniai įvaizdžiai ir apeigos yra labai lėtai kintanti dvasinio gyvenimo sritis. Neretai jie bent iš dalies išlieka net tada, kai, atrodo, nebėra tam pagrindo. Iš kitos pusės, jie gali pralenkti ūkinę raidą, jei bus atėję iš toliau pažengusių kultūrų ir neturės nagrinėjamoje kultūroje jokių atspirties taškų.

Be abejo, ta simbolių dalis, kuri mus pasiekė, neduoda viso vaizdo apie to meto religijos sistemą, tačiau pagrindinius kulto bruožus jie vis dėlto atskleidžia. Tai yra labai svarbu, nes religija yra viena iš pagrindinių kultūros sudėtinių dalių.

Šventosios akmens amžiaus meno dirbiniai ne kartą buvo publikuoti šalia viso Pabaltijo meno radinių (Rimantienė, 1979:87–119; 1994:193–199; 1995:155–177). Ir ryškesnių suvestinių darbų apie visą Pabaltiją minėtinas I. Lozės albumėlis-sąvadas (Loze, 1983). Pastaruoju metu pasirodė informacinių straipsnių apie žmonių (Butrimas, 1994; 2000) ir briedžių (Iršėnas, 2000) vaizdavimą Pabaltijo akmens amžiaus mene.

Viešpats žvėris. Iš Pabaltijo ir visos šiaurinės miškų srities mezolito pa-
baigos ir ankstyvojo neolito meno dirbinių matyti, kad tuo metu religijoje jau buvo aiški hierarchinė samprata. Nors vaizduojami įvairūs žvėrys ir žmonės, tačiau išsiskiria didžiosios visuomeninio kulto skulptūros, atspindinčios Žvėrių viešpaties kultą. Žvėrių viešpats galėjo būti ir žvėries, ir žmogaus pavidalo. Viešpats žvėris (pav. 44) – tai visų medžiotojų bei žvejų bendruomenių religijų pagrindinė idėja. Tas pats ir žvėris – tai Briedžių briedis (briedė). Kaip matyti iš visur sumedžiotų žvėrių kaulų kiekių, briedis nebuvo labiausiai medžiojamas, kartais net labai nedaug jų būdavo sumedžiojama. Pagrindinis per visus laikotarpius maistui vartojamas žvėris buvo šernas, tačiau kulte jis užėmė visai menką vietą, atsispindėdamas tik amuletuose. Briedžio (ar briedės) iškėlimą į pirmą vietą lėmė ne praktinė nauda, o emocinis požiūris. Tai tikrai įspūdingas žvėris, galintis paskatinti primityvų žmogų įtikėti jo paslaptinga, antgamtiška galia. Žmogus turėjo kam nors suteikti tų galių, kurių pats jautė trūkumą savyje. Žmogus norėjo turėti kažką už save aukštesnį, iš kurio galėtų tikėtis pagalbos ar malonės savo sunkiame gyvenime (Slotten, 1965). Taigi pats galingiausias ir įspūdingiausias žvėris Briedžių briedė laikyta visagale miško žvėrių šeimininke, ir tiems, kurie ją laikė savo pramote ir iš jos save kildino, ji teikdavosi skirti dalį bandos prasi-maitinti. Gali būti, kad tokio Žvėrių žvėries mėsos valgymas irgi turėjęs žmogui suteikti dieviškumo – panašiai mano ir kai kurios dabartinės Šiaurės Sibiro tautelės. Magiška samprata tokio žvėries atvaizdas irgi buvo pats gyvasis žvėris.

Dar prieš įsigalint Briedžių briedės kultui (kol tų briedžių dar nebuvo), vėlyvajame paleolite Baltijos regione, atrodo, Žvėrių viešpačiu buvo pripažįstama šiaurės elnė. A. Rustas paskelbė Šlėzvige Holšteine (Stellmoor) aptikęs vėlyvojo paleolito kultinio stulpo liekanas, šalia kurių gulėjusi šiaurės elnės kaukolė su visais ragais (matyt, nukritusi nuo to stulpo) (Rust, 1943:127 tt).

Įspūdingiausi Šventosios radiniai – tai trys apeiginės lazdos su briedžių galvutėmis (pav. 44). Visos rastos giliai lagūnoje, gitijos sluoksnyje, dvi didžiausiosios – 44 ir 42 cm ilgio – aptiktos 3-iojoje radimvietėje, o viena maža – 14,8 cm ilgio – 4B radimvietėje (pav. 170:2). Pagal V. J. Raudoniką (Равдоникас, 1939), jų galvutės atliktos vadinamojo pirmųjų realizmo maniera – jose išryškinti svarbiausi briedės skiriamieji bruožai – kuprota

nosis, atvīpusi lūpa, žolėdžio dantų formulė, mėsinė atauga pasmakrėje ir ornamentiška pažymėta barzda. Net kailis paviršiuje išryškintas plonytėmis linijomis. Visi šie bruožai labai gerai matyti didžiojoje lazdoje (pav. 218; 220). Kitose dviejose likusios tik užuominos. Pirmųjų realizmui būdinga pabrėžiant svarbiausius bruožus ne visada paisyti proporcijų.

Beveik identiškos yra trys lazdos iš Olenijostrovo kapinyno (Гурина, 1951, pav. 24; 1956:213–218; Ошибкина, 1992, pav. 48), proporcijų atžvilgiu net realistiškesnės. Jos priklausė mezolito laikotarpiui (Price, Jacobs, 1990). Nors šiose šiaurės srityse briedis toli gražu nebuvo dažniausias medžioklės laimikis, žmonės laikėsi visuotinai priimto įvaizdžio. Kadangi medžiaga ta pati – briedžio ragas, lazdos beveik tokio pat dydžio – 42,5 ir 40 cm ilgio didžiosios ir 13 cm mažoji.

Didžiosios apeiginės lazdos su briedės galvute, o dar dažniau atskiros galvutės su lizdu mediniam kotui įstatyti žinomos visame Šiaurės Pabaltijoje ir plačiuose miškų ruožo plotuose rytuose.

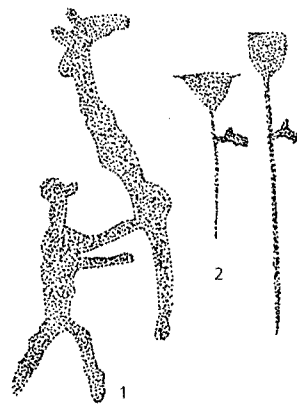
Artimiausioje kaimynystėje žinoma lygiai tokia pati, matyt, apeiginės lazdelės gintarinė galvutė iš Sarnatės (Ванкина, 1970, pav. 144; Loze, 1983, pav. 91), taip pat raginė galva iš Malmutos upės žiočių Lubano žemupyje (Loze, 1983, pav. 55) ir Vila bei Narva-Rygikiula III gyvenviečių Estijoje (Jaanits, 1961, pav. 1:1; Loze, 1983, pav. 53, 54).

Šiaurės rytų Europos apeiginių lazdu galvutės skiriasi tuo, kad lazdos būna sudėtinės – raginė galva su išpjova pasmakrėje mediniam kotui įstatyti arba su įtvirta. Tokia rasta Modlonos gyvenvietėje (Ошибкина, 1992, pav. 73). Dvi su išpjovomis pasmakrėje rastos prie Uralo, greičiausiai Šigiro durpyne (Эдинг, 1940, pav. 41, 42, 44; Дмитриев, 1951:54, pav. 4:6; Мошинская, 1976:65, pav. 107, 10). Rastosios prie Uralo nebuvo puoštios, be to, jos vėlesnės – metalų laikotarpio. Taip pat vėlesnių už Šventosios, Volosovo kultūrai priklausančių, raginių galvučių rasta Okos upės baseine, Volodarų (Цветкова, 1973:423–428), Sachtyšo I gyvenvietėje (Крайнов, 1992, pav. 10) ir kt. Tokių pačių galvučių rasta išskaptuota ant įvairių buitinių (gal apeiginių?) medinių dirbinių. Suomijoje aptikta net iš vientiso medžio padaryta apeiginė lazda su briedės galvute (Erä-Esko, 1958). Briedžių bei lokių galvučių aptinkama visoje Šiaurės Europoje (Carpelan, 1975).

Šias ragines lazdas ar jų galvutes galėtume gretinti su akmeninėmis galvutėmis ant kirvių pavidalo lazdu antgalių. Tokių lazdu viršūnių nemažai rasta Karelijoje, Suomijoje, Švedijoje. Pati dailiausia plačiai žinoma Švedijoje, iš Upplando, Granlundo neolito gyvenvietės (Frödin, 1912:198, pav. 6b). Labai

44 pav. Apeiginė lazda su briedės galvute. Šventosios 3-ioji rad.

45 pav.
Apeiginės lazdos su briedžių galvutėmis uolų raižiniuose.
1 – Finmarkenas (Norvegija),
2, 3 – Peri Nosas VI (Karelija)

daili akmeninė kirvio penties galvutė rasta Pietų Karelijoje (Säkkijärvi) (Meinander, 1954:85–92, pav. 48). Kai kurie kirviai su galvutėmis priklausė dar viduriniam neolitui, bet yra ir vėlyvojo neolito ir dar vėlesnių. Daugiausia kirvių su žvėrių galvutėmis rasta Suomijoje ir Karelijoje. Švedijoje galvutės būna ir ant iš skalūno padarytų durklų rankenų (Meinander, 1954, pav. 51).

Kaip buvo nešiojamos tos apeiginės lazdos, galima spręsti iš to paties Olenijostrovo kapinyno lazdu padėties, iš vėlesnių šamanų žalvarinių plokštelių (Šiaurėje) piešinių ir iš kai kurių uolų raižinių Švedijoje ir prie Onegos ežero. Šamanų plokštelėse tokios lazdelės puošia galvos dangalą. Būdamos kepurės papuošalu, jos, reikia manyti, apeigų metu šamaną paversdavo tikru briedžiu (Рыбаков, 1981:62). Olenijostrovo kapinyno apeiginės lazdos gulėjo šalia vyro galvos. Uolų raižiniai šiuos duomenis papildo. A. Stoliaris (Столяр, 1983:145 tt; 1994, pav. 4, 5) tarp Onegos ežero petroglifų (Peri-Nos VI, Peri-Nos III, Karekij-Nos) pastebėjo 9 labai savotiškas figūras – tai ilga kartis, prie kurios paplatintos viršūnės pritvirtintos briedžių galvutės (pav. 45:2, 3). Pagal tai buvo bandyta rekonstruoti ir Olenijostrovo kape nebeiškūsią medinę kartį. Kiek kitokią apeiginės lazdos viršūnę, pritvirtintą taip pat prie ilgos karties, matome ir Skandinavijoje (pav. 45:1) uolų raižinyje (Tromnau, 1993, pav. 8). Kad šie raginiai dirbiniai buvo ne pačios apeiginės lazdos, o tik jų viršūnės, rodo smaili ir labai apsizulinę Olenijostrovo dirbinių apatiniai galai, kurie įtvirtinti turėjo trintis į medį. Greičiausiai ir Šventosios 3-iosios bei 4B radimviečių lazdu galuose esančios skylutės buvo skirtos joms priišti prie ilgesnio koto.

Tokios apeiginės lazdos rodo, jog buvo ir tų apeigų vykdytojai – žyniai. Olenijostrovo kapinyne jie išsiskyrė ypatinga laidosena – vienas gulėjo tarp dviejų moterų (kapas 55–57), antras (kapas 152–153) – šalia vienos moters. Kapuose gausiai rasta amuletų iš žvėrių dantų ir figūrėlių (Гурина, 1956:302–305, 378, 381). Toks žynys Lietuvoje, matyt, buvo palaidotas Vidurio Žemaitijoje, Duonkalnio kape – su moterimi prie kojų, gausiai papuoštas žvėrių dantų kabučiais ir apibarstytas ochra (Butrimas, 1985; 1992b:308–310). Šis kapas priklausė tai pačiai kultūrinei grupei kaip Šventosios radiniai, tik kiek ankstesnei fazei. Žinoma, neturime jokių duomenų tokio apeigų vykdytojo pareigoms apibūdinti. Be abejo, jis dalyvavo aukojimuose. Manytina, kad lagūnoje rastos lazdos irgi buvo paaukotos.

Viešpats žmogus. Kada šalia briedžio atsirado Viešpaties žmogaus samprata, galime spręsti iš vieno radinio. Šventojoje, 2B radimvietėje, rasta skulptūra su žmogaus galva radiokarbonu datuota IV tūkst. pr. Kr. I ketvirčiu. Tai viena seniausių Šventosios NaK datų. 195 cm ilgio ir 10 cm storio juodalksninis stulpas su žmogaus galva viršūnėje (pav. 46) gulėjo 2B radimvietėje lagūnos dugne. Išskaptuota tik 32 cm ilgio veido ir krūtinės dalis, visa kita palikta su žieve. Akiduobės ir skruostai nuožulniai nuleisti nuo antakių lankų žemyn. Toks skaptavimo būdas būdingas įvairioms plačiai paplitusioms medinėms, kaulinėms bei gintarinėms to meto skulptūroms, nepriklausomai nuo kultūros. Atrodo, nė nesistengta jos išbaigti – net pečiai

palikti nevienodo aukščio, burna pažymėta tik iškilimu, kiek apskaptavus kaklą iš nugaros pusės, pakaušyje palikta žievė (pav. 203; 204).

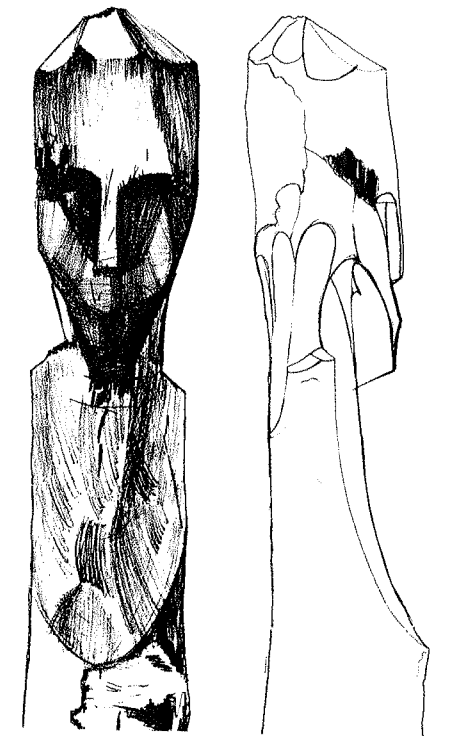
Ši skulptūra labai artima Sarnatės skulptūrai, 1959 metais rasti A pastate, kaip manoma, atskiroje šventyklos vietoje. Ji irgi padaryta iš lapuočio rąstelio, buvo 168 cm ilgio. 46 cm nuo viršūnės tokiu pat būdu išskaptuotas veidas, pakaušyje irgi palikta žievė. Aplinkui buvo daug karčių, matėsi tuo metu augusio medžio šaknys. Netoliese smėlyje rasta angliukų (Ванкина, 1970:23–25, 102–103, pav. 18–21, lent. XXXVII).

Nedidelės, bet, matyt, taip pat stulpinės skulptūros 14 cm ilgio galvutė, taip pat iš ankstyvojo neolito NaK radimvietės Lubano ežero žemumoje Latvijoje, 1969 m. kartu su kitais radiniais buvo ištraukta iš vandens Malmutos upės žiotyse (Loze, 1970, pav. 3:1; 1983, pav. 23; Лозе, 1970a:57–61).

Vakariniame Baltijos pajūrio kampe, Šlėzvinge Holšteine, Hopfenbacho vietovėje, irgi buvo aptikta stulpinė skulptūra, priklausanti IV tūkst. pr. Kr. (5645±135bp) (Rust, 1958:141–145, pav. 55). Tai buvo 3,5 m ilgio kiek kreivas stulpas su labai primityviai išskaptuota galvute be jokių veido detalių. Sprendžiant iš radimo aplinkybių, manoma, kad stulpas stovėjo tarp dviejų trumpesnių karčių, o iš viršaus jį dar slėgė medelio šakos (spėjama, kad norėta jį nuversti, bet nedrįsta liesti rankomis).

Labai panašių stulpinių skulptūrų, tačiau jau metalų laikotarpio gyvenvietėse aptikta prie Uralo – Šigiro ir Gorbunovo durpynuose. Šigiro durpynė rasta skulptūra su keliskart pakartotu žmogaus veidu, kaip manoma, buvo pašiūrės stulpas, nors ji galėjo būti ir apeiginė. Beje, ji buvusi daugiau kaip 5 m ilgio (Эдинг, 1937:138–140; Дмитриев, 1951:58–59, pav. 4:6; Мошинская, 1976:45, pav. 47, 7; Студзицкая, 1987). Mūsų skulptūroms artimesnės figūros iš Gorbunovo durpyno. Kiek tiksliai jų buvo, nenustatyta, nes kai kurias prietaringi darbininkai sumetė į ugnį dar nepamačius archeologams. Žinomos 7 skulptūros. Ypač mūsų šeimoms artimi 1,06 m ilgio stulpas (viršūnė neiškūsi) su dviem išskobomis išskaptuotu veidu per vidurį ir 1,23 m ilgio figūra su plokščia pailga galva bei nusmailinta aračia (Эдинг, 1937:133–146; 1940:41–57; Мошинская, 1976:60).

Stulpinės skulptūros, panašios į mūsų aprašytąsias, archeologų ir etnografų užfiksuotos iš įvairių laikotarpių. Deja, jų išlikę mažai – kalta nepatvari jų medžiaga bei dydis. Kai kurių duomenų galima aptikti ir istoriniuose šaltiniuose. Šiuo atžvilgiu nepaprastai įdomus suomių etnologo K. Vilkunos liudijimas apie tokį apeiginį stulpą su žmogaus galva, stovėjusį dar XIX a. pradžioje netoli užtvankos lašišoms gaudyti prie Botnijos įlankos (Vilkuna, 1975:410–413, pav. 196). Žmonės nelaiškė to stulpo Dievu dabartine prasme, tačiau lašišų gaudymo metu jam paaukodavo kokią didelę lašišą, senoviniu papročiu suvyniotą į beržo tošį. Į jo lūpas net pypkelę buvo įspraudę.

46 pav.
Stulpinės skulptūros galvutė.
Šventosios 2B rad.

Skulptūra stovėjo atokiau miškelyje, kuriame draudė lankytis pašaliniam, ypač vaikams, kurie, to meto liudijimu, ten jautę tam tikrą šventą šurpą. Vis dėlto šie papročiai netrukde žvejams būti geriems krikščionims ir dalį savo laimikio nunešti klebonijai. Atrodo, tokio žuvų šeimininko, didžiojo Tėvo (Isoisānta), kaip jis vadintas, paslaugų neatsisakyta ir vėliau, kai vietoj šių stulpų pakrantėse prie pačių žuvingiausių vietų imta statyti figūrinės ar lygias lentas su Šventojo Rašto sentencijomis, kurias dabar galima pamatyti Suomijos muziejuose.

Kodėl Šventosios apeiginė skulptūra atsidūrė lagūnos dugne, šiandien vargu ar atsakysime. Galime tik pasakyti, kad ji stovėjo labai neilgai, nes buvo visai nesutrušusi ir žievė nenusmukusi.

Tuo tarpu Gorbunovo durpyno skulptūros, kaip ir daugelis kitų dirbinių, manoma, buvo paaukotos (Раушенбах, 1956). Jos rastos toje vietoje, kur, atlikus apeigas, visos tam naudotos skulptūros ir indai būdavo sumetami. Vargu ar galėtume manyti, jog ir Šventosios bei Sarnatės skulptūros buvo paaukotos, nes jų rasta tik po vieną egzempliorių. Galbūt buvusi paaukota Malmutos upės žiotyse rasta skulptūra, bet ir tai neaišku.

Kokios lyties buvo šios figūros, duomenų neturime. Matyt, žvejams tai nebuvo svarbu, kaip nesvarbu buvo ir žuvies lytis. Net apeiginėse lazdose vaizduojamų briedžių lytis nėra aiški. Tai, kad jie beragiai, dar neįrodo jų lyties, nes ragus išpjauti iš rago sunku. Kai kurie tyrinėtojai manė, kad pasmakrėje išryškinta barzda turėjo parodyti patino požymius. Tačiau barzdą turi ir patelė, nors ji daug mažesnė. O gal tai buvusi briedžių motina?

Medinėse stulpinėse skulptūrose irgi nerasime jokių lytį išryškinančių požymių. Tik kai kuriose Gorbunovo skulptūrose iš kai kurių požymių matyti, jog tai turėjo būti vyrai. Vienintelis Sarnatės radinys – medinis gražiai apdirbtas falas (Ванкина, 1970, pav. XXXVIII:3) – rodo, kad lytis buvo svarbus požymis ir tam senajam žvejui. Jo šaknyje išsikišusi ataugėlė rodo, kad jis buvęs į kažką įstatytas.

Iš etnografinių Sibiro medžiotojų, skaptavusių dar visai neseniai, tyrinėjimų žinoma, kad jų Žvėrių viešpatiai dažniausiai buvo belytės būtybės.

Ką reiškė šie apeiginiai stulpai ir kokiu būdu jie atsirado medžiotojų ir žvejų bendruomenėse? Ūkiniame gyvenime atspirties savo aplinkoje žmonės neturėjo. Būdamas priklausomas nuo Žvėrių viešpaties, žmogus negalėjo savime savęs pastatyti į jo vietą. Tad reikėtų manyti, kad ši idėja atėjo iš tų bendruomenių, kuriose pragyvenimo šaltinis tikrai priklausė nuo žmogaus, t.y. iš gyvulių augintojų. Kaip žinoma, Vakarų Azijoje gyvulininkystė įsigalėjo nuo VI tūkst. pr. Kr. Pamažu tos idėjos plito ir į šiaurę. Per pora tūkstančių metų jos pasiekė ir Baltijos kraštus, nors su pačia gyvulininkyste jos visai nesisiejo. Naujasis įvaizdis užėmė Žvėrių viešpaties vietą, nes žmonių savimonė vis dėlto jau buvo pasiekusi tokį lygį, kad jis jai buvo priimtinas. Dar ilgą laiką naujasis – Viešpaties žmogaus – įvaizdis galėjo egzistuoti šalia Viešpaties žvėries, tik pamažu nustumdamas pastarąjį į amuletų sferą. Šiuo atveju ideologija plito aplenkdamą ūkinę raidą.

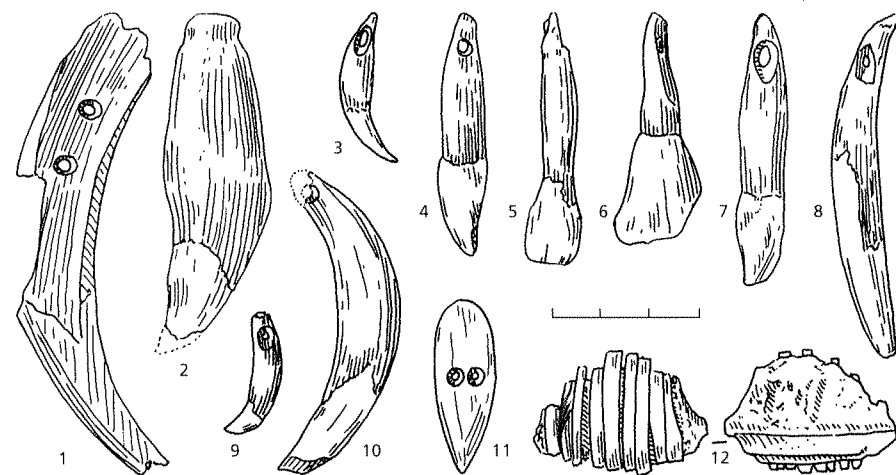
Amuletai-papuošalai. Greta didžiųjų skulptūrų, atspindinčių visuomeninį kultą, archeologai randa ir mažų asmeninių žmonių daiktelių – amuletų-papuošalų, atspindinčių jų pačių tikėjimą. Šie daiktai greičiausiai turėjo asmeninės apsaugojamosios ar gera linkinčios prasmės, tačiau kartu dažnai buvo ir papuošalai. Išskirti šių dviejų funkcijų neįmanoma ir nėra prasmės.

Patys ankstyviausi amuletai – tai pragręžti medžiojamųjų žvėrių dantys (pav. 47), dažnai aptinkami jau paleolite (Jelínek, 1975, pav. 320, 321, 670, 674, 736). Jų rasta ir beveik visuose mezolito kapuose prie Baltijos jūros. Ypač daug jų rasta mezolitiniame dviejų žmonių kape Duonkalnio gyvenvietėje (Butrimas, 1985; 1992) bei Zveiniekų kapinyne Latvijoje (Zagorskis, 1987; Zagorska, 2001).

Vakariniame Baltijos pajūryje dantų kabučių rasta jau ankstyviausiose Maglemosės tipo stovyklose ir vėliau per visą neolitą (Gandert, 1939:71, pav. 77–79, 82, 86), o rytuose jau ankstyvojo mezolito Kundos stovykloje (Indreko, 1948:256–357, pav. 78:9–11) ir vėliau per visą neolitą. Pavienių lokio ilčių kabučių aptikta ir žalvario bei ankstyvojo geležies amžiaus piliakalniuose (Grigalavičienė, 1976b:76–77, pav. 2:8).

Pragręžtų žvėrių dantų kabučių aptikta visose Šventosios radimvietėse, kuriose buvo išlikę kaulo dirbinių, t.y. 1B, 2/4 B, 3-iojoje, 6-ojoje, 23-iojoje, 26-ojoje ir 28-ojoje (pav. 47). Dažniausiai jie rasti išsimėtę po vieną, todėl nustatyti kokios nors jų nešiojimo sistemos neįmanoma. Tik penkis kartus 4B ir 6-ojoje radimvietėse aptiktos dantų poros šalimais. Iš viso surinkta apie 100 pragręžtų dantų – amuletų.

Daugiausia aptikta briedžio ir elnio priekinių dantų (pav. 170:17; 275:1–4). Retai pasitaikė jauno žvėries, dažniau labai susenusių. Retkarčiais būdavo įveriami ir perskelti krūminiai dantys. Dažnai pasitaikė pragręžtų priekinių šerno dantų (pav. 170:5, 13; 275:5; 334:1, 2, 34, 35). Rečiau – tauro dantų kabučių (pav. 170:3, 4). Gana dažnas radinys – pragręžti ruonio iltiniai dantukai (pav. 170:8, 11, 12; 274:7–9; 334:22–26), tuo tarpu šunų dantų reta (pav. 170:9, 10; 334:27). Beje, jie gana panašūs, tik šunų dantų emalis ilgesnis ir smaigalys tiesus, o ruonių ilčių galiukai užlenkti. Kartais amuletiniai dantys būdavo negręžiami ir, matyt, kabinami prilipdyti arba pririšimui panaudojami natūralūs jų gunkleliai šaknies gale – taip buvo rišamos nudilusios viršutinės šerno iltys (pav. 334:28, 29) bei lokių iltys (pav. 334:36, 37). Papuošalams vartotos ir perskeltos bebrų ilčių plokštelės, kurios, atrodo, buvo prisiuamos prie drabužių (pav. 334:30) – 4B ir 23-iojoje radimvietėse rasti ir du odos gabaliukai (gal nuo kepurėlės?), apdėti mažų bebrūkų iltimis (pav. 170:14; 334:21). Be to, Šventosios radimvietėse aptikta lenktų šerno ilčių plokštelių (pav. 217:10; 274:10, 11; 334:32, 33), kurios dažnai būdavo interpretuojamos kaip peiliai. Tačiau jos būna nusiglundinusios ne nuo darbo, o nuo ilgo nešiojimo ant drabužių. Kartais jose būna išgręžtų skylių – matyt, prie jų būdavo prikabinoti kiti kokie nors kabučiai. Tokių plokštelių rasta ir kitose NaK radimvietėse, pvz., Narvos III radimvietėje rasta iltis, papuošta plonomis įraižėlėmis (Гурина, 1967:150). Jų paskirtį

47 pav.
Žvėrių dantų kabučiai-amuletai
iš įvairių Šventosios radimviečių

gal geriausiai parodo Švedijos vidurinio bei vėlyvojo neolito kapuose ant mirusiojo kaklo rastos plokštelės; kai kurios jų buvo ranytos ar su skylutėmis. Manoma, jog jos buvo prisiūtos prie kokios odinės apykaklės (Malmer, 1962:305–312; Janzon, 1974:88–98, pav. 28, lent. 39,56). Panašių ilčių papuošalų išliko ir Lietuvos piliakalnių medžiagoje (Grigalavičienė, 1976b, pav. 2:9–12).

Šėrnų ilčių simbolika užima svarbią vietą Europos akmens amžiaus pasaulėžiūroje. Dažniausiai iltys suporuojamos po dvi arba prie jų prikabinami brangūs kabučiai. Tai vyriškas simbolis, tačiau kapuose randamos ant moterų kaklų (Fettich, 1958:124–125).

Kaip buvo nešiojami kabučiai, sužinoti galima tik iš kapų. Iš paskelbtų paminklų matyti, kad jie buvo nešiojami labai įvairiai – ir po vieną, ir grupėmis. Būdinga, kad jais dažnai puošdavo kepure – tokį papuošimą matome, pvz., Duonkalnio žynio kape (Butrimas, 1985) ir Zveiniekų kapuose Latvijoje (Zagorska, Lōugas, 2000). Ir Duonkalnio, ir Zveiniekų kapuose, be to, kabučių rasta ir juosmens, kelių srityje bei šonuose. Kitų žinomų to meto kapinynų mirusiųjų drabužiai puošti individualiai (Zagorskis, 1974:7–21). Be abejo, šitie papuošalai kartu buvo ir amuletai.

Nepaprastai gausiai pragręžtais dantimis buvo padabinti Olenijostrovo kapinyno mirusieji. Viename kape rasta net 300 pragręžtų dantų. Matyti, kad jie nešioti suverti į vėrinį ant krūtinės, jų būdavo prisiūta prie galvos dangos, prie rankovių, eilėmis nuo juosmens iki žemės, puslankiu gal nuo diržo prie dubens kaulų. Jais dabino ir apavą, ir peilio makštis. Minėtame kapinyne drabužiai dažnai apsiūti bebro ilčių plokštelėmis. Tokių papuošalų žinoma ir iš kitų šiaurės ir rytų mezolito bei neolito paminklų – Nižneje Veretje I, Kubenino, Olenijostrovo Barenco jūroje, Zamosťje ir kt. (Гурина, 1956:134–142; Ошибкина, 1992, pav. 43, 144; Lozovski, 1996, pav. 41).

Vienas amuletas Šventosios 6-ojoje radimvietėje buvo padarytas iš pragręžto ruonio stipinkaulio (pav. 276:3), paliekant natūralų jo pavidalą. Galima manyti, kad neapdirbtų kauliukų, nešiotų kaip amuletai, buvo ir

daugiau; jie galėjo būti pririšami negręžiant skylučių, už natūralių kaulo gunklelių. Tai patvirtintų ir Duonkalnio 7-ajame kape šalia dešinėsios kojos aptiktas lokio žandikaulis bei atskirai kito dalis (Butrimas, 1985:37).

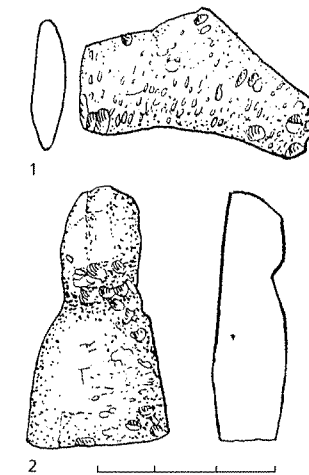
Amuletai-figūrėlės Šventosios radimvietėse užima nedidelę vietą. Visos jos gintarinės, dažnai nebaigtos, labai schematiškos (pav. 48). Rastos jos tikrai rytinėje buv. lagūnos pakrantėje – šios pakrantės gyvenvietėse ar depozituose, kai kurios pavienės. Čia galima paminėti keletą gintarinių briedžių galvučių ruošinių. Ryškiausia buvo 30-osios radimvietės gintaro ruošinių depozite (pav. 368:1). Ruošinys buvo kampuoto apibendrinto kontūro, labai kruopščiai retušuotu paviršiumi, tik negludintas. Nežiūrint viso schematiškumo, galima įžiūrėti ir atvipsią lūpą, užkirtimą ant sprando, neryškią lūpų prapjovą ir net nežymų pakilimą pasmakrėje – barzdos užuominą.

Greičiausiai elnio (o gal irgi briedžio) galvučių ruošiniai buvo rasti ir Šventosios 26-ojoje radimvietėje (pav. 359:13, 14). 23-iojoje radimvietėje rasta kažkokio žvėries gražiai poliruotos galvutės dalis (pav. 337:11) yra iš raudono skaidraus gintaro. Iš profilio galvutė kiek palenkta, iškilia briauna ant gūbrio, smailiu snukučiu. Tai galėtų būti briedžio arba elnio snukio dalis.

Mažų amuletinių žvėrių figūrėlių rasta ne vienoje mezolito bei ankstyvojo neolito gyvenvietėje. Artimiausia mūsiškėms būtų elnio galvutės figūrėlė iš Juodkrantės rinkinio (Klebs, 1882, lent. VIII:21). Sarnatėje rasta gintarinė dailiai gludinta briedžio galvutė, kitos galvutės ruošinys, lokio figūrėlės užpakalinė dalis, neaiškios gintarinės paukščių galvutės (Ванкина, 1970, lent. LV). Vakarinėje Baltijos pakrantėje gintarinių, net ornamentuotų, žvėrių figūrėlių žinoma iš Maglemosės kultūros gyvenviečių (Brøndsted, 1960:88; Mathiasen, 1952). Mažų briedžių galvučių ar dalinių figūrėlių, dažniausiai kaulinių, rasta daugelyje akmens amžiaus gyvenviečių Suomijoje, Švedijoje ir kitur šiaurėje (Гурина, 1953:373–376).

Dar schematiškesnės yra žmonių figūrėlės, pagamintos iš gintaro. Ryškiausia priklauso Palangos rinkiniui (pav. 83:5). Tai dvikojis kabutis su skylute vietoj galvos. Panašūs į jį kabučiai įsmaugtu kakliuku. Toks yra trapecinis kabutis iš Palangos rinkinio (pav. 83:4) nežymiai įsmaugtu kakliuku po keturkampe galvute. Kita to paties rinkinio galvutė išryškinta tik iš viršutinės pusės (pav. 83:6). Labai panaši figūrėlė aptikta 26-ojoje Šventosios radimvietėje, kurios viršūnėje iš priekio išryškinta kūginė galvutė (pav. 359:1; 361:3). Paviršius ne tik gerai nugaludintas, bet ir nusitrynęs nuo nešiojimo. Prie šios grupės radinių galbūt priskirtina ir netaisyklinga Palangos rinkinio figūrėlė (pav. 82:13), tačiau ji buvo radėjų apgadinta, tad pirmą kartą forma neaiški (gal falas?).

Gintariniai papuošalai. Tarp gintarinių papuošalų labiausiai paplitę buvo kabučiai (pav. 49A). Jų forma yra pati natūraliausia, nes tokio pavidalo dažniausiai buvo gintaro sakų intarpas medyje (Катинас, 1971, pav. 9; Катинас, 1983, pav. 100). Pačiose ankstyviausiose radimvietėse, pvz., 2B ir 4B, randame visai neapdorotų kabučių (pav. 172:3, 4). Nuo vidurinio neolito antrosios pusės

48 pav.
Gintarinės figūrėlės
iš Šventosios 30-osios rad. (1)
ir Palangos rinkinio (2)

jau pradėta rinktis. Imtas kreipti dėmesys, iš kokios žaliavos verta dirbti papuošalus. Iš jų ruošinių 1B (pav. 124:6) ir 23-iojoje (pav. 338) radimvietėse matyti, kad stengtasi parinkti tokias plokšteles, nuo kurių kuo mažiau reiktų nuskelti gaminant kabutį. Štai todėl dažnai pasitaiko kabučių siaura ašelės dalimi ir smarkiai paplatinta apatine dalimi. Tokių kabučių liekanų rasta 23-iojoje radimvietėje, o būdingiausių pavyzdžių buvo 26-ojoje (pav. 360:3, 4).

Iš siaurų ilgų natūralių gintaro intarpų buvo daromi pailgi, dažnai nelabai taisyklingi kabučiai kiek siauresne ašelės dalimi. Kaip matyti iš 10-osios (pav. 307:1), 12-osios (pav. 308:1, 6, 10) radimviečių kabučių bei 25-osios (pav. 349:4), 26-osios (pav. 360:17) jų ruošinių, jie būdavo ir labai gerai nupoliruoti.

Rečiau pasitaikė natūralios formos ovalių kabučių. Jų rasta 26-ojoje radimvietėje (pav. 360:1, 11, 16; 361:2, 4). Vienas ovalus labai gerai nupoliruotas kabutis su dviem ašelės skylutėmis buvo ir Palangos rinkinyje (pav. 83:13).

Apdorojant natūralias plokšteles, susiformavo keletas ryškesnių geometrinių formų kabučių. Nedažnai pasitaikydavo lygiagretainio ar beveik lygiagretainio formos kabučių. Ryškiausi pavyzdžiai, nors gerokai nukentėję ariant žemę, aptikti 26-ojoje radimvietėje (pav. 360:24). 15-ojoje radimvietėje rastas mažytis labai gerai nupoliruotas, tik dar be ašelės stačiakampis kabutis (pav. 310:7).

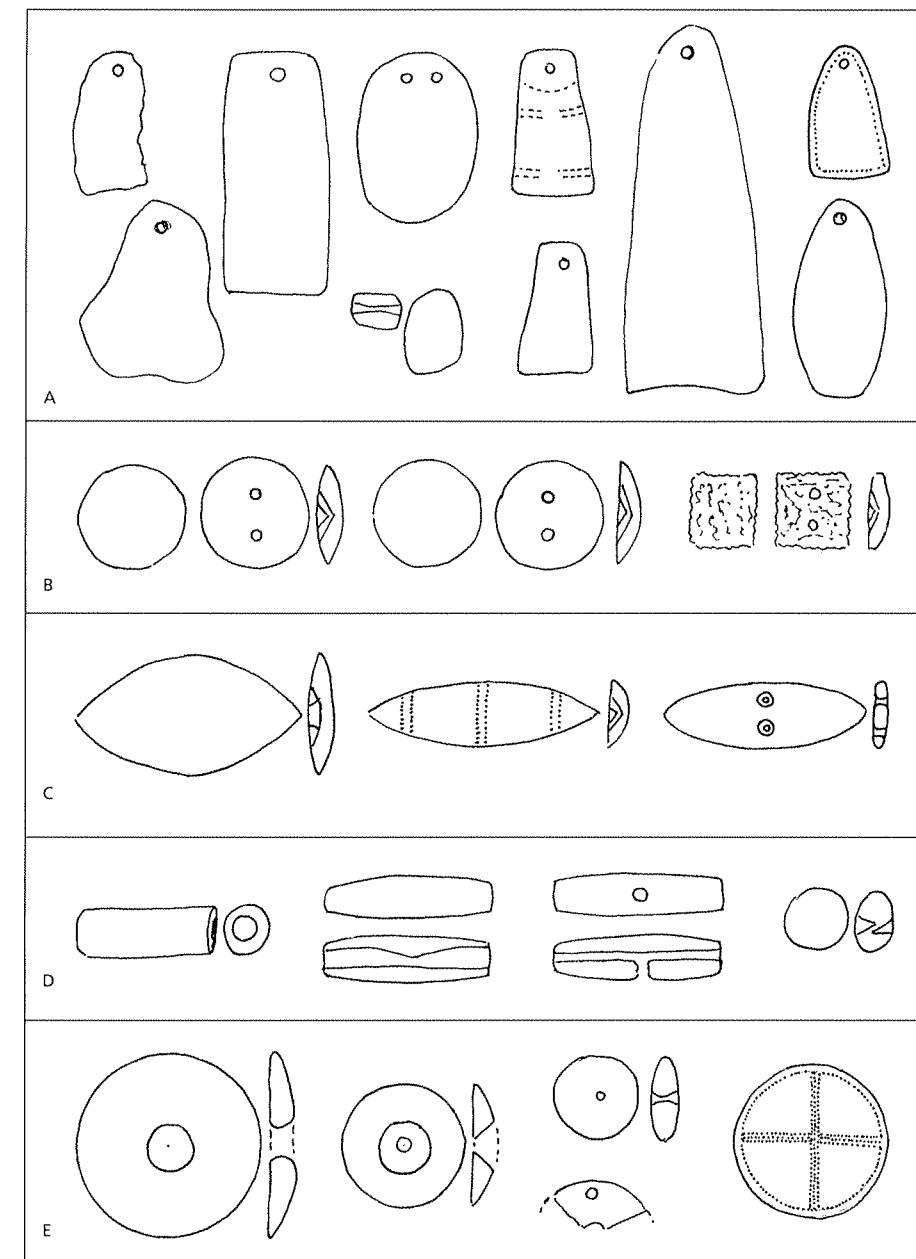
Būdingiausi kabučiai buvo trapecijos formos kiek įsmaugtais šonais. Tokių kabučių depozitas (23 kabučiai) buvo aptiktas 30-ojoje radimvietėje (pav. 368). Visi kabučiai gludinti, bet dar nepoliruoti ir be ašelių, jų šoninės briaunos statmenai nulygintos. Būdinga, kad kartu su jais buvo rastas ir natūralus gintaro gabalėlis – visai tokios pat formos plokštelė kaip ir šie kabučiai (pav. 368:24). Trapecinių kabučių bei jų dalių rasta ir 15-ojoje (pav. 310:2–4), 22-ojoje (pav. 314:1), 25-ojoje (pav. 349:3, 5), 26-ojoje (pav. 260:2, 5, 7, 9, 10) ir 28-ojoje (pav. 367:1, 3, 9) radimvietėse. Jų liekanų rasta ir 10-ojoje (pav. 307:5) bei keli 12-ojoje (pav. 308:8) radimvietėse. Palangos rinkinyje buvo vienas toks kabutis karpytais pakraščiais (pav. 83:11).

Patys vėlyviausi trapeciniai kabučiai yra ploni, aštriabriauniai, kiek išgaubtomis šoninėmis briaunomis ir įgaubtais pagrindais. Tokių jau pasirodė 23-iojoje (pav. 338:1, 5–7), 25-ojoje (pav. 349:6), 26-ojoje (pav. 360:12, 15; 361:1) radimvietėse, o 6-ojoje (pav. 278:1–5, 7, 8) jų dauguma.

Kartais šie kabučiai būna papuošti įgręžtais taškiukais. Šie, be abejo, perimti iš RAK žmonių (pav. 338:2, 6) Kabučiai su 2 skylutėmis ir karpytu pagrindu (pav. 349:5) gretintini su ŠDDK kabučiais.

Trečiąją – nedidelę, greičiausiai atsitiktinę – grupelę sudarė stori lašo pavidalo kabučiai, pritaikyti prie natūralių gintaro sakų lašų. Jų ruošinių aptikta 26-ojoje radimvietėje. Keletas rasta ir 28-ojoje (pav. 367:4, 5, 14). Beje, vienas iš jų, pradurtas ne iš priekio, kaip paprastai, o skersai iš šono.

Be šių ryškesnių formų kabučių, visų laikotarpių Šventosios radimvietėse rasta ir visai neapdorotų nuoskalų ar natūralių gintaro gabaliukų su pragręžtomis skylutėmis (pav. 83:8, 9, 18–21).

49 pav.
Šventosios radimviečių
gintarinių papuošalų įvairovė.
A – kabučiai, B – lėšinės
sagutės, C – laivėlio pavidalo
sagės, D – vamzdeliniai ir
rutuliniai karoliai, E – grandys
ir skridiniai

Visai identiškų formų kabučių buvo ir Sarnatėje (Ванкина, 1970, lent. XLI–LIV) bei kt. Tai visai suprantama, nes jie buvo gaminami taikantis prie natūralaus sakų pavidalo. Danijos akmens amžiaus paminkluose kabučiai pažįstami jau nuo mezolito (Brøndsted, 1938:61–63, pav. 36, 37; Mathiasen, 1948, Nr. 227–231), tačiau jų formos nėra išbaigtos, dažniausiai pasitenkinama natūralia pragręžta gintaro plokštele. Šiaurės rytų Lietuvos bei Šiaurės rytų Latvijos NaK paminkluose irgi pasitaikė gerai gludintų į trapeciją panašių kabučių, kartais karpytais kraštais (Girininkas, 1994, pav. 91, 137;

Ванкина, 1970:110–111; Loze, 1975). Vėlyvajame neolite trapeciniai kabučiai dažniausiai būdavo gaubtomis šoninėmis briaunomis, retai – ovalūs (Лозе, 1969:129; Loze, 1974:54–55; 1975:51–61; Zagorskis, 1965:45, 1974:16).

Dar vienas populiarus gintaro papuošalas – tai lėšinės sagutės su V pavidalo skylute užpakalinėje pusėje (pav. 49B). Šventojoje aptikta visų apdirbimo stadijų sagučių. Atrodo, kad didesnės iš pradžių buvo pirmiau retušuojamos ir pragrežiamos, o paskui poliruojamos. Kaip galima spręsti iš dviejų 10-osios radimvietės sagučių (pav. 307:8, 14) su įvertais siūlais kilputėse, kartais jos, matyt, buvo nešiojamos ir nepoliruotos. Tuo tarpu mažosios paprastai iš karto buvo poliruojamos, o tik paskui pragrežiamos skylutės.

Sagutės dažniausiai būna 1,5–2 cm skersmens, mažosios – 0,7–0,8 cm skersmens. Visais laikotarpiais dažniausiai aptinkamos lėšinės sagutės abiem iškilomis pusėmis, rečiau facetuotos. Sagučių rasta jau pačiose ankstyviausiose radimvietėse (pav. 124:2–4) ir per visą NaK egzistavimo laikotarpį – 3-iojoje (pav. 221:1–4), 6-ojoje (pav. 278:13–21), 10-ojoje (pav. 307:8, 10–15), 12-ojoje (pav. 308:4), 15-ojoje (pav. 310:6), 23-iojoje (pav. 337:7–10, 12, 13, 15–21), 25-ojoje, 26-ojoje (pav. 359:2–10), 28-ojoje (pav. 367:19–24) ir kitoje radimvietėse, taip pat yra Palangos rinkinyje.

Vidurinio neolito pabaigoje pasirodė viena kita segmentinio pjūvio sagutė, pvz., 6-ojoje, 10-ojoje, 23-iojoje, 28-ojoje radimvietėse. Keli keturkampių sagučių ruošiniai aptikti tik 6-ojoje ir 23-iojoje radimvietėse (pav. 278:16; 337:14), nors tokios ir nėra būdingos NaK. Viena kita sagutė pasitaiko kūgeliu nugludintu viršumi, nors kūgelis dar nelabai ryškus, pvz., 22-ojoje (314:2,3 pav.), 23-iojoje ir 28-ojoje radimvietėse, taip pat yra Palangos rinkinyje. Labai retos ir ovalios sagutės, kurių viena didelė, netaisyklinga buvo ir Palangos rinkinyje (pav. 82:5) bei 23-iojoje radimvietėje (pav. 336; 337:10).

Sagučių kilpelės dažnai išlūždavo ir jos būdavo taisomos – arba kryžmai gręžiamos naujos V pavidalo skylutės, arba, kai nepavykdavo, pragrežiamas kiaurai per vidurį (pav. 312:5).

Sagučių aptikta visame Pabaltijyje, kur buvo gaminami gintariniai dirbiniai. Juodkrantės rinkinyje buvo nedidelių apskritų sagučių, bet pasitaikė ir ovalių, iki 4,5 cm skersmens (Klebs, 1882, lent. II:1–18, 22, 23). Latvijoje sagučių aptikta daugelyje ankstyvojo, vidurinio ir vėlyvojo neolito paminklų (Ванкина, 1970:108–109; Лозе, 1969:126, pav. 2; Loze, 1974:56; Zagorskis, 1974:16). Estijoje sagučių aptinkama vidurinio neolito pabaigos ir vėlyvojo neolito paminkluose (Янитс, 1959:280, 282).

Vieni dailiausių vidurinio neolito pabaigos bei vėlyvojo neolito pradžios NaK papuošalų yra laivelio pavidalo sagės (pav. 49C). Didelė, buvusi apie 7 cm ilgio, tik labai nukentėjusi sagė ir antrosios kampelis (pav. 359:11, 12; 361:5) rasta 26-ojoje radimvietėje. Netoliese aptikti dar keli tokių sagių gabaliukai. Sudužusios jos dažnai būdavo perdirbamos į kabutį, pragrežiant gale skylutę (pav. 82:7). Pusė tokios sagės buvo 28-ojoje radimvietėje (pav. 367:7) ir pusė šalia 25-osios (pav. 349:1). Palangos rinkinyje tokia sagė papuošta taškiukais (pav. 82:8). Šventosios 6-osios radimvietės gražiai gludinta ir

poliruota 6,6 cm ilgio sagė buvo kiaurai pragrežtomis skylutėmis, o tai būdinga jau vėlyvajam neolitui; dviejų kitų rastos tik dalys (pav. 278:10, 11). Didelių laivelinių sagių rasta Juodkrantės rinkinyje (Klebs, 1882, lent. III:3, VII:2, 3). Jų dalių aptikta ir Sarnatėje (Ванкина, 1970:109–110, lent. XLIV:1, 2).

Laivelio pavidalo sagės paplitusios labai siaurai – žinomos tikrai pajūryje. Be Sarnatės ir Juodkrantės, jų dar rasta netoli Gdansko Stegnos depozite (Kilian, 1955:57, pav. 274).

Visuotinai paplitę papuošalai buvo vamzdeliniai karoliai (pav. 49D). Jų aptikta pačiose ankstyviausiose ir pačiose vėlyviausiose radimvietėse. Vienas kitas vamzdelinis karolis (pav. 124:1, 5; 172:1, 2, 7) aptiktas ir tose radimvietėse (1B ir 2/4 B), kur iš viso buvo labai mažai gintarinių dirbinių. Jiems padaryti naudoti natūralūs gintaro sakų varvekliai, bet, kaip matyti iš ruošinių, kartais būdavo paaukojami ir dideli gintaro gabalai. Reta tokių karolių atmaina yra rutuliniai karoliai (pav. 337:6; 360:13).

Iš radinių galima atsekti, kaip buvo apdirbami karoliai. Pradžioje nuskaldomas ir retušuojamas jo paviršius, paskui nugludinami statmenai galai. Tada išilgai gręžiamos skylutės. Tik gręžiniui pavykus, jis gludinamas. Kadangi dažniausiai išlieka tik nulūžę vamzdelinių karolių gabaliukai, tai jų ilgį nustatyti sunku. Išlikę sveiki egzemplioriai rodo, jog karoliai galėjo būti 2–6 cm ilgio.

Įvairių apdirbimo stadijų karolių aptikta beveik visose Šventosios NaK radimvietėse. Dažniausiai tai paprasti, tiesūs, vienodo storio dirbiniai (pav. 367:25–29). Tik baigiantis viduriniam neolitui, vienas kitas karolis pasirodė per vidurį išpūstais šonais, kartais net su briaunele, o 6-ojoje radimvietėje rasta karolių su papildoma skylute šone (pav. 278:22–26), matyt, skirta dar kokiam kabučiui prikabinti. Kai kurie karoliai buvo net labai ploni.

Įvairių apdirbimo stadijų ir kelių formų vamzdelinių karolių aptikta Sarnatės gyvenvietėje (Ванкина, 1970, lent. XLIX:23–30; L:13–16; LII:1–8; LIII:20–23; LIV:37–38). Jų būta visai tiesių ir kiek išpūstais šonais. Juodkrantės rinkinyje daugiausia tiesių karolių, bet pasitaikė ir kiek išpūstais šonais (Klebs, 1882, lent. I:1–15).

Vamzdeliniai karoliai žinomi Danijoje ir visame Pietryčių Pabaltijyje. Visur jie yra vietinės kilmės. Pati idėja, matyt, perimta iš nuo seno žinomų vėrinių iš smulkių paukščių kauliukų. Tokių vėrinių rasta Vidurio Europoje net paleolito kapuose (Jelínek, 1975, pav. 671–673, 679). Beje, ir Latvijoje, Kreičių kapinyne, aptiktas vėrinys iš paukščių kauliukų vamzdelių, vieno gintarinio vamzdelinio karolio ir žvėrių dantų kabučių (Zagorskis, 1963:32). Danijoje ir Švedijoje, nepriklausomai nuo kultūrinių mainų, gintarinių vamzdelinių karolių žinoma iš visų neolito laikotarpio paminklų (Brøndsted, 1938:162, 225; Glob, 1952, pav. 136, 137; Malmer, 1962:274, pav. 60:6). Ankstyvieji karoliai taip pat yra tiesūs, o vėlyvieji išpūstais šonais.

Vamzdeliniai karoliai nebuvo savarankiški papuošalai, jie kartu su kitais turėjo sudaryti vėrinius, kuriuos dar papildydavo skirstikliai. Apie tai, kaip

karoliai buvo nešiojami, paprastai bandoma spręsti iš kapų radinių. Deja, visuose aptiktuose kapuose jie yra įvežtiniai, todėl visai nerodo, kaip jie buvo nešioti jų gamybos vietoje. Pvz., Tuzozero kapinyne, Vologdos srityje, vamzdeliniai karoliai (kurių ten surasta 177) buvo kaip galvos dangos papuošalai (Иванцев, 1996). Jų buvo cilindrinų, bet daugiausia pastorintų per vidurį. Visi jie įvežti iš Pabaltijo.

Šventojoje rasta ir netipiškų, pavienių radinių, dažniausiai perdirbtų iš kokių nepavykusių ar sulūžusių. Jie galėjo būti veriami į apvaras kaip skirstikliai – tokių, pvz., rasta 23-iojoje radimvietėje (pav. 337:3, 4). Kabučiai su dviem skylutėmis (pav. 83:13) irgi galėjo būti skirstikliai. Savitas skirstiklis su skylutėmis šonuose aptiktas 25-ojoje radimvietėje (pav. 349:2).

Narvos kultūroje, kaip ir kitose Pabaltijo kultūrose, savarankiškai atsirado gintariniai skridiniai bei grandys (pav. 49E). Šventojoje aptiktieji buvo įvairaus dydžio, pjūvio ir įvairių skylutės formų. Dažniausi plokšti lėšio pjūvio dirbiniai plonėjančiomis briaunomis. Gražiausias ir didžiausias skridinys (panašus į grandį), aptiktas 23-iojoje radimvietėje, buvo neryškiai papuoštas taškiukais (pav. 337:1). Antrasis šios radimvietės skridinys kiek kitaip gręžtas (pav. 337:2), dar nepoliruotas. Gražus lėšis su nedidele skylute rastas 6-ojoje radimvietėje (pav. 278:12). Lėšių bei grandžių arba jų fragmentų rasta dar 20-ojoje (pav. 313:9), 25-ojoje (pav. 349:10), 26-ojoje (pav. 359:15, 16), 28-ojoje ir 34-ojoje (pav. 372:2) radimvietėse. Iš visų kiek išsiskiria 3-iosios radimvietės storo nebaigto skridinio ar grandies dalis (pav. 221:5).

Nemažai grandžių buvo Palangos rinkinyje (pav. 82:15–18). Tarp jų yra storų, iš abiejų pusių gręžta V pavidalo skylute ir labai didelių plonėjančiomis briaunomis. Kai kurios jų (storosios) į rinkinį pateko iš kitų apylinkių.

Grandžių aptikta ir NaK paminkluose Latvijoje (Ванкина, 1970:112; Лозе, 1969:126; Лоце, 1975:72–74).

Nemažai gintarinių grandžių aptikta Danijos vėlyvojo neolito paminkluose, tačiau su Lietuvos radiniais jie, atrodo, neturi nieko bendra. Skridiniai ir grandys yra bendras NaK ir RAK papuošalas, nors pati grandies idėja yra žinoma plačiai. Mūsų šiauriniai kaimynai ŠDKK srityje gaminė panašias grandis iš skalūno (Äyräpää, 1945:18; Kopisto, 1959:5–17).

Grandims buvo teikiama ypatinga apeiginė prasmė – tai rodo Latvijoje Zveiniekų kapinyno kapai, kuriuose grandys mirusiesiems uždėtos ant akių (Zagorskis, 1987:75) padengus veidą moliu.

Apibendrinant galima pasakyti, kad visi gintariniai papuošalai, be savo puošiamosios, turėjo ir apeiginę, greičiausiai apotropėjinę, prasmę. Tą prasmę žmonės teikė ir pačiam dirbiniui, ir pačiai medžiagai, iš kurios jis padarytas. Matyt, todėl jie taip plačiai paplito į rytines Europos sritis (Zimina, 2001).

Raižiniai ir piešiniai (pav. 50). Kai kurių puodų paviršiuje yra neįmanančių į ornamentikos sistemą raižinių bei piešinių. Jie greičiausiai taip pat buvo padaryti apeiginiais tikslais. Beje, negalima tvirtinti, kad ir patys įprastiniai ornamentai nebuvo daromi apotropėjiniais tikslais. Bėda ta, kad tik labai mažą jų dalį pavyksta kiek patikimiau iššifruoti.

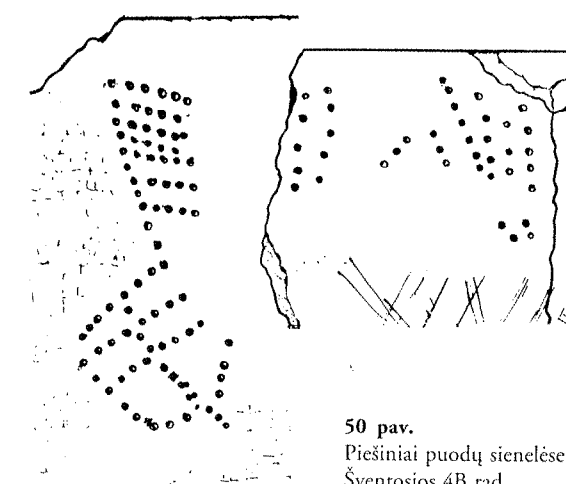
Kaip susidaręs pats keramikos ir kitų dirbinių ornamentas? Atrodo, kad tuo pačiu metu buvo du visai skirtingi stiliai – pirmykščio realizmo apvalioji skulptūra ir dekoratyvūs stilizuoti piešiniai. Čia svarbūs būtų, V. Černecovo Sibiro tautų vaizduojamojo meno tyrinėtojo, pastabos (Мошинская, 1976:101), kad, skirtingai nuo kitų meno rūšių, skulptūra neriedėjo dekoratyvumo kryptimi. Tyrinėtojas tai siejo su vyrų ir moterų menu. Vyrų menas netapo dekoratyvus. Apvalioji skulptūra buvo vyrų menas, taip pat jos kultinė paskirtis buvo susijusi su vyrų atliekamais ritualiniais veiksmais, magiškomis funkcijomis, kurios labai pamažu kinta. Tuo tarpu moterų menas tapo dekoratyvus, susietas su medžiagomis, kurias jos naudojo – jos pynė, audė, lipdė puodus. Šituos darbus dirbant dekoratyvinėmis priemonėmis buvo galima išreikšti idėjas.

Taigi daugiausia piešinių Šventojoje buvo atlikta keramikoje. Ne šiaip sau, dėl gražumo, kai kurie puodai pažymėti į ornamentikos sistemą neįmanančiomis taškų juostelėmis. Trimis juostelėmis po 7 taškus papuoštas 4B radimvietės aukų puodas (pav. 157:1). Po kelias trumpas kelių taškų gulsčias ar statmenas juosteles, neįmanančias į ornamentikos sistemą, pastebėta ir kitų Šventosios radimviečių puoduose.

Taškais išbadytų žvėrių figūrėlių aptikta Šventosios 3-iosios radimvietės keramikoje (pav. 211:3–8). Atskirti žvėries neįmanoma, bet matyti dviguba eilute išvedžiotas liemu, kai kur net su kaklo dalimi, ir kojos. Vienoje šukėje piešinio dalis (pav. 211:6), galima spėti, vaizdavo plaukiantį vandens paukštį. Visos šukelės nedidelės, tad įžiūrėti sužeto neįmanoma. Galbūt roplių (žalčių, gyvačių, o gal ungurių) atvaizdai buvo dvi įstrižai vingiuojančios juostos ant 3-iosios radimvietės puodo sienelės. Puodas buvęs apie 40 cm skersmens anga, gana ryškiai brūkšniuotas ir dar papuoštas keliomis pirštų atspaudų juostomis. Puodo briauna ir vidinė kaklelio pusė papuošta statmenomis labai plono apvijinio įspaudu juostelėmis. Iš tokių pačių įspaudų sudarytos ir dvi vingiuotos juostos (pav. 211:9).

Sunkiau iššifruojamos, bet galbūt du žmonės (?) vaizduojančios figūros buvo vieno 1B radimvietės puodo sienelėje (pav. 121). Ten dviem pailgais keturkampiais trimis eilėmis išdėstytos duobučių juostelės, nuo kurių apatinių kampų į abi puses atsišakojusios kojos (?).

Ryškesni yra žvejybos įrenginių vaizdai ant puodų (pav. 50). Užtvankas su bučiais greičiausiai vaizdavo ankstyvojo laikotarpio Šventosios 4B radimvietės duobutėmis išdėstyti piešiniai kelių puodų sienelėse. Viename (pav. 50:1; 163:1) aiškiai matyti sienelė – užtvarka, o jos gale bučius su keliais įgerkliais viduryje. Antrasis piešinys (pav. 50:2; 163:4) išlikęs ne visas, tačiau, atrodo, irgi vaizdavo užtvanką ar užtvarkas su bučiumi per vidurį. Gali būti, kad užtvanką su

51 pav.
Lipdytinė žmogaus figūrėlė.
Šventosios 3-joji rad.

bučiumi vaizdavo ir dviem eilėmis į abi puses einančios duobučių juostos su trikampiu per vidurį (pav. 161:3).

Piešinių ant puodų sienelių pasitaikė NaK gyvenvietėse ir Latvijoje (Loze, 1988:68–72), tačiau ypač jie būdingi Karelijos, prie Onegos ežero buvusioms ir kitoms Šiaurės rytų Europos akmens amžiaus gyvenvietėms. Čia paminėtinos ir Volgos aukštupio kultūros gyvenvietės Sachtyšius, Strelka, kur rasta puodų šukių su tinklų bei žuvų atvaizdais (Крайнов, 1991, pav. 6).

Atvaizdai ant puodų sienelių ypač aptinkami ŠDKK srityje. Ten dažniausiai vaizduojamos plaukiančios antelės (Гурина, 1972), kartais gulbės (Смирнов, 1941:137–138). Retkarčiais pasitaiko ir žmogaus atvaizdas, pvz., ant apeiginio ochra dažyto puodo iš Perinių (buv. Kolomcy) (Peredolski, 1905, lent. 15; Формозов, 1966:46–47). Panaši žmogaus figūrėlė žinoma iš ŠDKK gyvenvietės Čiornaja Gora, Riazanės srityje (Цветкова, 1959:116; pav. 38:10). Šios figūrėlės kiek panašios į Karelijos petroglifų raižinius (Савватеев, 1973:284–300).

Narvos kultūrą piešimo ant puodų idėja pasiekė iš šiaurinių sričių. Neatitiktinai ji buvo gaji rytinėje NaK paplitimo srityje. Šiaurės rytų Lietuvoje, prie Kretuono ežero, Kretuono 1B ir 1C NaK gyvenvietėse (Girininkas, 1994, pav. 277) rasta šukių su stilizuotais žuvų atvaizdais. Ilgais apvijiniais įspaudais NaK gyvenvietės Šiaurės Baltarusijoje keramikoje taip pat atvaizduotos dviejų žmonių figūrėlės (Чернявский, 1973:26). Toliau į pietus, ant Dniepro–Doneco kultūros puodo Litvino I gyvenvietėje Palesėje irgi buvo išpaustos žmogaus ir antelės figūrėlės (Исаенко, 1976, pav. 48; 1971:211–213), nors puodas gerokai skiriasi nuo šiaurinių.

Vėliau, įsigalėjus žemdirbystei, Šventojoje dar kartais pasitaikė tokių stilizuotų, tačiau iš esmės natūralistinių piešinių kaip arimo vagos, bet plačiau įsigalėjo abstrakčias idėjas vaizduojantys ženklai, apie kuriuos bus kalbama toliau.

Pasitaikė ir reljefinių papuošimų. Įdomiausias pavyzdys – tai didelio (apie 40 cm skersmens anga) puodo šukė iš 3-iosios radimvietės. Jos paviršius puoštas dviem eilėmis pirštų įspaudų, o virš jų nulipdyta negrabi ir neproporcinga žmogaus figūrėlė išskėstomis kojomis ir lyg iš galvos išaugusiomis rankomis (pav. 51; 213). Reljefinių papuošimų idėjų galėtume ieškoti pietuose, žemdirbių kultūrose. Lietuvą jie galėjo pasiekti per RAK, kuri kartu su žemdirbyste juos bus perėmusi iš Juostinės keramikos kultūros. Joje dažnai pasitaiko užlipdytų žvėrelių figūrėlių, įvairių gūbrelių, o ypač dažnai apskritimėlių su duobute (panašiai kaip Šventosios 23-iojoje).

Negalima atmesti ir prielaidos, kad tokie lipdiniai visur galėjo ir savaime atsirasti lipdant iš molio, juo labiau, kad jie atsiranda tose radimvietėse, kur dar labai mažai RAK požymių. Kad panašios figūros gali atsirasti nepriklausomai įvairiose kultūrose, rodo beveik identiška figūrėlė iš Volosovo kultūros

gyvenvietės, kur rasta ir daugiau įvairių lipdiniais papuoštų puodų (Студицкая, 1980:25–31, pav. 1, p. 169), nors šiaip Šiaurės keramikoje lipdytinių figūrų reta.

Šventosios NaK radimvietėse buvo dar keletas reljefinių figūrėlių pėdsakų. 23-iojoje radimvietėje vienoje šukėje netoli briaunos buvo reljefinis ratelis (pav. 324:7), o 26-ojoje matyti lyg kokio žvėries kojos ar uodegos galas bei du gūbreliai (krūtys?) (pav. 354:12, 13).

Apeiginiai dirbiniai (pav. 52). Apeiginius dirbinius ne visada galima atskirti nuo buitinių. Nežinome, ar minėtieji įvairiais ženklais papuošti puodai ir dubenėliai buvo skirti vien apeigoms. Galbūt kai kurie ir buitinyje vartoti turėjo būti pašventinti tokiais papuošimais, nes primityvioje kultūroje visa buitis buvo persipynusi su apeigomis.

Prie grynai apeiginių dirbinių galėtume priskirti medinius kaušelius su vandens paukščių galvutėmis, ornamentuotą kaulinį žeberklą ir kai kuriuos neaiškius dirbinius – kaip spėjama, savitų muzikos instrumentų dalis.

Sveikas išliko tik vienas kaušelis iš 4B radimvietės (pav. 192:8). Jis buvo 18 cm ilgio ir visiškai negilus, tad juo beveik nieko negalima buvo pasemti. Galvutė greičiausiai vaizdavo platų anties snapą, tačiau labai stilizuotą – viršus buvo plokščias, o po juo du stambūs rumbai. Antras tos pačios radimvietės kaušelis (pav. 192:9) gilesnis, tačiau labai plonytėmis sienelėmis, jo galai aptrupėję, tačiau vienas aiškiai buvęs atriestas.

Šventosios 1B radimvietėje rastoji lazdelės dalis su anties (?) galvute gale (pav. 125:3) galbūt irgi buvo kokio apeiginio kaušelio rankena, ji buvo 17,7 cm ilgio.

23-iojoje radimvietėje tarp suplautų karčių rasta kaušelio liekana su laukio (*Fulica atra*) galvute. Kaušelis jau anais laikais buvo sudužęs ir taisytas – tai rodo dvi ant sprando išgręžtos skylutės (pav. 347:1). Ne visai aišku, nuo ko likusi antroji paukščio galvutė (pav. 347:2). Apeiginiai turbūt buvo ir nepaprastai ploni iš uosio išskobti dubenėliai iš 6-osios radimvietės (pav. 294:13–15).

Daugiausia samtukų su paukščių (retkarčiais žvėrių) galvutėmis rasta Šiaurės Europoje. Jau Sarnatėje rasta daug daugiau kaušelių ar jų dalių su laukinių žąsų, ančių, gulbių galvutėmis (Šturms, 1940:56–57, pav. 13, 14; Ванкина, 1970:103, lent. XXXIX; Loze, 1983, 24, 25, 27). Be to, Latvijoje rasta ir daugiau pačių paukščių figūrėlių, peilių su paukščių koteliais. Paukščių motyvas aptinkamas ir Estijoje (Янитс, 1959:282, pav. 5). Suomijoje irgi rastas kaušelis su anties galvute (Åyräpää, 1930:8, pav. 2), beje, atgabentas iš Rytų, nes padarytas iš kedro (kedrinės pušies), kuris Suomijoje neauga.

Kaušelių su paukščių galvutėmis Pabaltijyje ir Karelijoje daugiausia buvo rasta vidurinio ir vėlyvojo neolito paminkluose. Toliau į šiaurę ir rytus tokių aptikta žalvario ir net geležies amžiaus paminkluose, pvz., Komių AR, Viso dirgryne (Гурина, 1972:43–45, pav. 11), prie Uralo Šigiro bei Gorbunovo dirgrynuose (Мошинская, 1976:88, 99). Galvutės šiek tiek skiriasi – pvz., Šiaurės rytinėse akys nepažymėtos.

52 pav.
Kaulinis apeiginis žeberklas.
Šventosios 6-oji rad.

Iš viso paukščių, taip pat žuvų bei roplių, atvaizdai daugiausia būdingi šiaurinių sričių gyventojams, kur jie buvo svarbesnis maisto šaltinis, negu miškingų sričių medžiotojams. Net Šiaurės etnografinėje medžiagoje ir ypač folklore išliko daug mitų, susijusių su šiais gyvūnais. Tie atvaizdai plito ir į pietus, pasiekdami NaK ir net Dniepro-Doneco gyventojus.

Apeiginiai buvo ir du kauliniai dirbiniai iš 6-osios radimvietės – tai ornamentuotas žeberklas ir peikenos (?) dalis (pav. 52). Žeberklas buvo eg-lutės pavidalo, matyt, perdirbtas iš durklo, nes jo paviršiuje įrėžti ornamentai nesutampa su žeberklo forma (pav. 276:1). Iš abiejų pusių jis buvo papuoštas aiškiai skriestuvėliu įrėžtomis akutėmis, brūkšneliais sujungtomis po dvi, ir duobutėmis. Visai netoliese gulėjo, matyt, tam pačiam kompleksui priklausiusios peikenos (?) dalis, taip pat papuoštos akutėmis, tik šios buvo ne skriestuvėliu, o peiliu ne visai taisyklingai išbraižytos.

Akučių motyvas būdingas vėlyvajam akmens amžiui, tačiau dažnai nepasitaiko. Jis daromas titnaginiu skriestuvėliu su dviem kojytėmis. Labai panašiai puoštas raginis kirvelis, priskiriamas vėlyvajam neolitui, buvo rastas Latvijoje, Pernavos upėje (Loze, 1983:30, pav. 8). Lubano žemumoje Latvijoje taip pat rastas akutėmis puoštas durklas (Loze, 1983, pav. 10:2), irgi priskiriamas vėlyvajam neolitui. Kauliniai dirbiniai taip būdavo puošiami ir vėliau, iki pat viduramžių.

Minėtieji akutėmis puošti apeiginiai įrankiai primena eskimų žvejų vartotus prievilus lašišoms privilioti – mažytes kaulines arba akmenines figūrėles, kartais papuoštas dviem tokių pat akučių eilėmis. Tokia, pvz., buvo 4 cm ilgio ruonio figūrėlė iš XVIII a. eskimų etnografinio rinkinio (Marstrander, 1970:215, pav. 6). Toji figūrėlė nepamėgdžiojo žieduotojo ruonio kailio rašto, nes vaizdavo ne žieduotąjį, o pilkąjį ruonį. Reikia manyti, kad akučių raštas buvo simbolinis ženklas. Minėtieji kauliniai įrankiai, papuošti akučių raštu, buvo iš Šventosios 6-osios radimvietės, kurios gyventojai, bendraudami su RAK žmonėmis, jau buvo įpratę prie simbolių abstrakčių piešinių. Tas akutes ant šių, beje, vyriško darbo apeiginių dirbinių reikėtų laikyti vyriškais ženklais (kaip trikampus moteriškais) (Fettich, 1958:124). Daug vėliau akutė išvirto į saulės simbolį (Egipto dievo Ra ženklas), bet ant žeberklo ir peikenos esančių puošmenų su saulės simbolika susieti negalima, nes jos priklausė senesnei simbolių sistemai. Beje, žeberklo akutės išrikiuotos ir sujungtos po dvi. Čia galbūt galima įžiūrėti ir Dvynių kulto atspindžių. Jeigu taip, tai ar to paties nereiškia dažnai po du randami žvėrių dantų amuletai?

Prie apeiginių dirbinių priklauso ir dažnai įvairiose gyvenvietėse (pvz., 4B, 23-iojoje) aptinkami pramušti žvėrių pėdų kauliukai. Kokia buvusi jų paskirtis, manyta įvairiai. Vieni manė, kad jie pramušti siekiant kaulų čiuulpų (nors ten jų beveik nėra), kiti – kad tai buvusios dėžutės smulkiems daikteliams (nors jų angų krašteliai visai neaplyginti). Ryškiausiai paskirtį paaiškina mezolitinės stovyklos Vokietijoje (Hohen Viecheln) radiniai, kur aptikta net ištisų žvėrių kojūgalių su pramuštomis skylutėmis (Schuldt,

1961:128 tt). Greičiausiai apeiga buvusi tokia: žvėrių pėdų kauliukai pramušiami tam, kad ir kiti sumedžioti žvėrys nepabėgtų šiame ir aname pasaulyje. Pabaltijyje tokių pradurtų pėdų kauliukų rasta nuo mezolito, pvz., Kundos stovyklos, iki vėlyvojo neolito, pvz., Žucevo (Kostrzewski, 1931, IV:7). Įdomus radinys buvo Zveiniekų kolektyviniame kape 206–210 Latvijoje, prie griaučių kojų šalia dviejų žeberklų ir kaulinio durklo rasta pramuštų briedžio kauliukų (Zagorskis, 1987:47–48). Gali būti, kad dūriai žvėrių kauluose (ypač mentikauliuose ir kaukolėje), kuriuos paprastai laikome medžioklės pėdsakais, taip pat buvo apeiginiai. Iš etnografinių duomenų žinoma (Hansen, 2003:524), kad senieji samiai Laplandijoje, po medžioklės suvalgę elnią, pradurdavo jo mentikaulius ir sumesdavo į vandenį, kad žvėris vėl atgytų. Tokie ritualiniai dūriai į kaulą buvo praktikuojami ir XX a., nors žmonės nebežinojo jų prasmės.

Tam tikrą radinių grupę sudaro **spėjami muzikos instrumentai**. Tai labai įvairūs dirbiniai, dažniausiai jų dalys. Jie artimi liaudies muzikos instrumentams, todėl interpretuoti padėjo liaudies muzikos specialistas R. Apanavičius. Visi šie radiniai skirtingi, tad kiekvieną apibūdinsime atskirai.

4B radimvietėje aptiktas stirnino ragas gludintu paviršiumi (pav. 170:1) su labai gražiai išpjauta šone skylute – duobute. Jo drūtgalys nulaužtas, tai dirbinys atrodo tarsi nebaigtas. Gal norėta padaryti švilpynę? Tokios švilpynės žinomos nuo seniausių laikų, jos buvo ne tik signalinės, bet kartu ir maginės, todėl taip dailiai apdirbtos. Kad tai galėjusi būti nebaigta švilpynė, rodytų akmens amžiaus gyvenvietėse plačiai paplitę raginiai bei kauliniai panašūs instrumentai. Vien tik Švedijoje, Danijoje, Norvegijoje, Olandijoje bei Šiaurės Vokietijoje buvo žinomos 26 paleolito-neolito laikotarpio švilpynės (Brade, 1975:26).

Kitas analogijų neturintis radinys rastas 6-ojoje radimvietėje. Tai tribriaunio rago dirbinys (pav. 275), kurio vienoje pusėje yra lizdai – greičiausiai kokioms nors atšakoms įtvirtinti, o priešingos pusės briaunoje griovelis – matyt, kokiam plonam strypeliui įleisti. Visa briauna išpjaušta užkabelėmis, kuriose žymūs virvelių pririšimo pėdsakai, todėl strypelis turėjo būti pririštas. Virvelėsėjo ir per nugarėlę su lizdais, tačiau joje nematyti įsirėžimų. Reiktų manyti, kad čia buvusi uždėta dar kokia plokštelė. Gal tai kokia tarškynė (?).

Prie šios grupės gal reiktų priskirti ir 1B radimvietės 3,5 cm ilgio lašelio pavidalo plokštelę iš šerno ilties su dviem skylutėmis per vidurį (pav. 123:14). Tai galėjęs būti ant virvutės tampomas zurzeklis. Zurzeklių žinoma ir kitose akmens amžiaus gyvenvietėse. Panaši smailu galu plokštelė su dviem skylutėmis aptikta Latvijoje, Kreičių kapinyne (Zagorskis, 1963:32, pav. V:7).

23-iojoje radimvietėje rastą uosinę geldelę, išsiskiriančią iš buitinių indų, galėtume irgi priskirti prie muzikos instrumentų (pav. 345:13). Ji buvo nepaprastai gražaus darbo, plona ir lygi, paplatintais pakraščiais. Iš kitų ji išsiskiria savo forma – vienas jos galas statmenas, antras įstrižas. Tuo ji primena senoviškų kanklių dėžutę. Kokia ji buvo visa, neaišku. Nežinome, ar

turėjo dangtelį. Tačiau panašiai atrodantys styginiai instrumentai žinomi nuo labai senų laikų (Apanavičius, 1994). Jų stygos būdavo susukamos iš žarnų ar ašutų.

Žinoma, visi šie radiniai yra tik spėjami muzikos instrumentai, visiems jiems galima būtų rasti ir alternatyvių paaiškinimų, bet šis, atrodo, tikėtinas.

Aukų depozitai. Tokių depozitų dėjimas buvo viena iš svarbiausių kulto apeigų. Archeologai juos dažnai vadindavo lobiais. Tačiau depozitų yra daug rūšių, o lobiai – tik viena jų rūšis. Lobiai – tai suiručių metu nuo grobikų paslėpti brangūs daiktai. Kalbėdami apie akmens amžių, vargu ar galėtume šią sąvoką pritaikyti, nes akmens amžiaus žmogus turėjo kitą požiūrį į „brangenybes“. Apie akmens amžiaus depozitus yra nemažai, ypač skandinavų kraštų, literatūros. Ne visuomet įmanoma atskirti, kurie dirbiniai buvo depozitai, t.y. tyčia užkasti ar paskandinti, o kurie pamesti. Daugiausia kreipiamas dėmesys į radimo aplinkybes. Depozitai paprastai randami negyvenamose vietose (nebent paaukoti statybų metu), dažniausiai netekančiuose vandenyse, bet taip pat būna pakasti ir žemėje, ypač pašlapusiose vietose. Depozitų randama nuo vėlyvojo mezolito ir per visus priešistorinius ir net istorinius laikus (Bradley, 1990; Karsten, 1994). Tyrinėtojai įvairiai apibrėžė depozitus. Dažniausiai manyta, kad buvo deponuojami brangūs vienodi daiktai. Pastaruoju metu, nemažai skelbiant naujai rastus lobius iš Skandinavijos, atsirado naujas požiūris į depozitus (Nielsen, 1977; 1979; Ebbesen, 1975). Depozitas – tai vienas ar keli dirbiniai, užkasti į žemę arba paskandinti vandenyje visiems laikams arba tam, kad vėliau būtų išimti. Taigi depozitas gali būti ir vienas dirbinys. Tačiau dažnai iškyla dar problema: būna sunku atskirti, ar radinys yra sunykusio kapo įkapės, ar depozitas. Be abejo, vienodų dirbinių, bent dviejų, rinkinys – tai jau depozitas.

Depozitai gali būti buityje vartoti daiktai, dažnai net jau nebenaudingi, apgadinti, taip pat daiktų modeliai, buityje nevartojamų dydžių – labai dideli arba labai maži, taip pat apeiginiai dirbiniai. Bandymai depozitus klasifikuoti – tai tik archeologų teoretikų darbas, o iš esmės mes nežinome, ar kokių skirtumų iš viso būta (Malmer, 1962:502).

Šventosios radimvietės būta įvairių depozitų, būdingų akmens amžiui – ir vandenyje paskandintų, ir sausumoje užkastų. Aukoti tokie patys daiktai kaip ir kitose Šiaurės Europos aukų vietose. Kaip pastebėjo daugelis tyrinėtojų, aukojimo tradicijoms nebuvo nei kultūrų, nei laikotarpių ribų. Tad ieškodami kai kurių aukojimo tradicijų paaiškinimų, be jokios abejonės galime remtis labai įvairių regionų ir laikotarpių medžiaga.

Šventojoje, kaip ir kitose to meto gyvenvietėse, buvo aukojami luotai, kirviai, brangūs papuošalai ir apeiginiai dirbiniai.

Patys aiškiausi aukai pagaminti buvo luotų modeliai (pav. 38), rasti 2B radimvietėje. Pirmojo ilgis nesiekė nė 1 m, tačiau visiškai imitavo tikrą luotą. Jis stovėjo stačias pačiame lagūnos dugne ir buvo aptrupėjęs tik nuo slegiančio spaudimo ir tekančio vandens (pav. 188; 189). Abu jo galai buvo nevienodai pakelti kaip tikro luoto. Atrodo, kad ir jo nosis buvusi papuošta

(dabar nutrupėjusia) skulptūra. Antroji geldelė (pav. 190; 191) greičiausiai irgi buvo luoto modelis. Ji labai plokščia, nepaprastai plonomis sienelėmis, smailais galais – netinkama naudoti kaip indas. Aptrupėjo, be abejo, gulėdama dumble.

Sarnatėje taip pat rasta savitų geldelių gabalų, tikriausiai imitavusių luotelius. Vieno galuose buvo išpjautos kiauros rankenėlės, antras labai priminė luotelį nusmailintais galais (ВАНКИНА, 1970:96, lent. XXIV:1; XXXVIII:6, 9). Medinių dubenėlių, gal luotelių modelių, gaubtais dugnais aptikta ne vienoje Danijos ankstyvojo bei vidurinio neolito radimvietėje (Brøndsted, 1938, pav. 81h; Troels-Smith, 1960a:126, pav. 17). Galima paminėti ir 30 cm ilgio uosinį luotelį, rastą prie Siplingeno ežero (Kolb, 1987:73–74, pav. 5). Jis, be abejo, ne žaislas, nes padarytas iš per daug gero medžio – uosio.

Kai kurie švarūs, neapprūkę, siauri moliniai dubenėliai (pav. 214), galima manyti, taip pat buvo luotų modeliai ir vartoti apeiginiams reikalams. Molinių luotų modelių aptikta ir kituose kraštuose, pvz., Graikijoje, daugiausia iš vėlyvojo neolito kartu su kitais maketais, rasta net tam tikro pastato makete. Tokie luoteliai būdavo abiem smilais galais arba vienu buku, ir net su pertvara (Marangou, 1991; 1996).

Aukoti ir tikri luotai, dažniausiai jau nebetinkami plaukioti. Tokių paaukotų luotų su aiškiais aukojimo žymėmis aptikta Danijoje (Brøndsted, 1960). Tad gali būti, kad ir visai sveiki irklai rasti 2B ir 3-iojoje radimvietėse, buvę paaukoti lagūnoje.

Skandinavijos kraštuose buvo aukojami ir kirviai. Dažniausiai jie pagaminti iš vietinio labai gero titnago, gražiai nugludinti ir randami po vieną, po kelis ar net dideli jų rinkiniai. Tačiau kartu su žemdirbyste atsiradę įvežtiniai kurpaliniai kapliai iš nevietinės medžiagos irgi buvo tinkama auka (Karsten, 1994:170). Galima būtų manyti, kad ir 4B radimvietėje pačiame lagūnos dugne rasta smarkiai apgadinta įvežtinė skalūno buožė (pav. 166) buvo ne išmesta, o paaukota, nes buvo padaryta iš įvežtinės medžiagos. Galbūt ir 3-iosios radimvietės skobtelis (pav. 216:5), taip pat iš brangios įvežtinės medžiagos, buvo paaukotas lagūnoje. Šie dirbiniai žvejojant ar kitą kokį darbą dirbant negalėjo į lagūną patekti atsitiktinai ar būti nuplauti nuo kranto.

Reiktų manyti, kad ne atsitiktinai, kokios stichinės nelaimės metu, į lagūną pateko ir tokie apeiginiai dirbiniai kaip lazdos su briedžių galvutėmis iš 3-iosios ir 4B radimviečių (pav. 170:2; 218). Beje, antroji 3-iosios radimvietės lazda atrodo nebaigta. Gal jos nė nesistengta išbaigti, nes neketinta vartoti, o tik pagaminta aukojimui?

Brangūs apeiginiai dirbiniai, be abejo, buvo ir gintariniai papuošalai, kurie irgi būdavo aukojami. Be abejo, ne apie visus tokius dirbinius galima ką pasakyti, tačiau kai kurie, atrodo, tikrai buvę depozitai. Tokie buvo 23-iojoje radimvietėje lagūnos priekrantėje rasti du labai dailaus darbo dirbiniai – didelis trapecinis kabutis ir skridinys su skylute, viename krašte papuoštas ar paženklintas taškiukais (pav. 337:1; 338:1). Reikia manyti, kad paaukoti buvo ir trys gintaro ruošinių bei žaliavos depozitai iš 5-osios, 24-osios ir

53 pav.
Keli gintariniai kabučių
ruošiniai iš Šventosios
30-osios rad. depozito

30-osios radimviečių. Vienas buvo visai neapdirbtų gintarų rinkinėlis (pav. 232), antrąjį (pav. 348) sudarė kabučiams tinkamos šiek tiek apdailintos gintaro plokštelės, o trečiąjį (pav. 53; 368) – dar nepoliruoti, tik nugludinti kabučių ruošiniai be skylių. Visi jie buvo pakasti žemėje, tačiau pašlapusioje, dumbloje vietoje, todėl gerai išliko. Be abejo, jie negalėjo būti tikrąja prasme lobiai, kuriuos vėliau tikėtasi išsikasti, o buvo tik aukos.

Visame pasaulyje buvo paplitęs maisto kartu su indais aukojimas. Nors ne visuomet lengva atskirti, kurie puodai buvo paaukoti, o kurių duženos pateko atsitiktinai kaip šiukšlės į vandenį, vis dėlto ir 2/4 B, ir 3-iojoje radimvietėje rasti dideli puodai, atrodo, buvo įmesti sveiki (be abejo, su maistu) ir tik begulėdami dumble subyrėjo. Reikia turėti omenyje, kad tose pačiose vietose buvo ir žvejojama, ir statomos užtvankos, tinklai, ir plaukiojama, tad įmestieji puodai retai tegalėjo išlikti nepaliesiti. Ryškus pavyzdys – puodas su trijų eilučių ženklų pakraštelyje (pav. 21:2; 157:1). Jis stovėjęs stačias lagūnos dugne, bet nuo žemės slėgimo buvo išsiskėtęs į keturias puses. Aiškiai matyt, kad jis buvo pastatytas ir, žinoma, pilnas. Tą patį galima manyti ir apie kitą puodą (pav. 21:5), kuris, matyt, perskilo per pusę, nes apie 50 jo šukių gulėjo dviem krūvomis. Aplinkui nieko daugiau nebuvo. Be šitų minėtų, 2/4 B radimvietėje rasta ir daugiau paaukotų puodų. Įspūdingi du puodai netoli vienas kito buvo ir 3-iojoje radimvietėje (pav. 208), taip pat rasti toli nuo kranto, giliai lagūnos dugne. Didysis puodas buvęs sudužęs ir sutaisytas pragrėžus skylutes įlopant gabalą. Sutaisytas puodas irgi tiko aukai.

Labai savitas Šventosios 4B radinys – liepos žievės kibirėlis su šuns kaulu viduje (pav. 201), datuotas IV tūkst. pr. Kr., – taip pat aiškiai buvo paaukotas.

Aukoms buvo skirti ir kaušeliai su paukščių galvutėmis. Tai greičiausiai buvo priedas prie paaukoto viralo puodo. Tokią mintį dar 1912 m. iškėlė J. Ailio, skelbdamas nenuspėjamo žvėries (lokio?) galvute papuoštą medinį (iš įvežtinės kedrinės pušies, *Pinus cembra*) kaušelį iš Lauko (Laukaa) Suomijoje (Ailio, 1912; Nordman, 1937:36–49). J. Ailio šias aukas palygino su dar XIX a. Rytų Suomijoje praktikuotais medžiotojų aukojimais. Tokių medžiotojų aukų dažnai pasitaikę ir kitur Skandinavijoje. Yra aprašytas aukojimas Karelijoje (Suomusjärvi). Miško dvasioms buvo aukojama viduryje pelkės esančioje salelėje. Ten buvusi pašiūrė, joje ant stulpų pamauti mediniai dubenys. Po medžioklės dideliame tošiniame inde ant akmenų virta mėsa. Viralas tošiniaus šaukštais buvo valgomas iš medinių dubenų. Pavalgius mėsos ir nuoviro, likusi dalis su puodu buvo paskandinama pelkėje, kartu pridodant ir šaukštą.

Danijoje pelkėse neretai randama paskandintų akmenų amžiaus puodų, ir manoma, kad su jais buvęs aukojamas maistas (Becker, 1948). Tokie puodai būna randami ir su kitais aukoms skirtais dirbiniais, pvz., kirviais, dažnai apgadintais. Pelkėse rasta ir gintarinių karolių lobių (Becker, 1952:96 tt; 1962:89).

Tokios aukos būdavo aukojamos ne atsitiktinėse, bet tam tikrose, skirtose apeigoms vietose – pelkėse ar vandenyse (Malmer, 1962:477 tt). Pastaruoju metu archeologinėje literatūroje daug rašoma apie socialines aplinkybes, specialias alkvietes, kolektyvinius aukojimus, ritualinius paminklus (Andersen, 1981; 1997). Tokia aukoms skirta vieta Šventojoje ir buvo ilgas priekrantės ruožas, t. y. 2/4 B ir 3-ioji radimvietės. Tai patvirtina pakrantėje stovėjęs apeiginis stulpas – idolas (pav. 202; 203). Beje, tai netrukde toje pačioje vietoje ir žvejoti. Apeigų atlikinėjimas turėjo padėti žvejybai. Vis dėlto toji vieta buvo išskirtinė – prie jos negyventa, apsisotą tik trumpam sezoninės žūklės metui.

Pabaigoje galima jau kelti klausimą, kam buvo aukotos aukos. Gali būti, kad tai buvęs bendras medžiotojų ir žvejų Žvėrių viešpatas, nes toje lagūnoje aukoti ir luotų modeliai bei puodai, greičiausiai su žuviene, ir medžiotojų apeiginės lazdos bei kirveliai.

NARVOS KULTŪROS GYVENTOJAI

Antropologinių duomenų iš Šventosios radimviečių yra labai mažai. Rasti tik atskiri kaulų gabalai, išbarstyti kultūrinuose sluoksniuose. Šventosios 23-iojoje radimvietėje 1-osios perkasos vakarinėje dalyje aptikti 3 apatiniai žandikauliai, iš kurių 2 geriau išlikę. Vienas buvo 30–35 metų moters. Sprendžiant iš jo kampų bei atstumų tarp krumplių, manoma (tyrė R. Denisova ir R. Jankauskas), kad kaukolė buvusi dolichokraninė, t. y. ilga ir siaura, aiškiai europidinė. Antrasis žandikaulis buvo 6–7 metų vaiko. Dantys taip pat turi europidams būdingų ypatybių (tyrė R. Graverė ir I. Balčiūnienė). Iš 4-osios radimvietės turime beveik prie pat kranto rastą kaukolės skliautą ir keletą ausies kauliukų. 6-ojoje radimvietėje, kvadrato, 54 f, buvo išlikusios tik žmogaus kaukolės dalelės: vienos akies antakinis lankas, ausų kauliukai, žandikaulių fragmentai su 2 krūminiais dantimis abiejose pusėse.

Šiek tiek daugiau duomenų yra iš Rytų Lietuvos NaK kapų, Kretuono 1B gyvenvietės. Nors ir ši medžiaga labai fragmentiška ir daugumos požymių nebuvo galima nustatyti, G. Česnys daro prielaidą (Kunskas ir kt., 1985:49–56), jog kaukolių vidutinis masyvumas ir poplatė smegeninė bei suplokštėjęs veido viršus turėjo neryškių laponoidinių priemaišų. Vis dėlto jas nustelbė europidinės savybės, nes Kretuono 1B gyvenvietės žmonių dantys atitinka Vidurio Europos odontologinį tipą (Paprečienė, 1982).

Didelė neolitinių kaukolių serija iš Zveiniekų kapinyno Latvijoje rodo, kad būta 2 tipų kaukolių. Vyravo masyvus, ilgagalvis, siauraveidis, griežtos profiliuotės, išsišokusios nosies tipas – toks, koks buvo Šiaurės Europos tipas (Денисова, 1975:45–63). Antrasis Zveiniekų tipas, artimas Kretuono NaK gyventojams, – plačiu veidu, menkiausiai išsikišusia nosimi. Tokie požymiai rodo, kad šie žmonės susidarė metizacijos būdu, t. y. į europidus įsiliejus rytietiško komponento. Šio tipo analogijų gausu Rytų Europos miškų zonoje, ypač Olenijostrovo kapinyno ir Ladogos kanalo neolito paminkluose.

Toliau į šiaurę Latvijoje ir Estijoje NaK kapuose dar vyravo europidiniai tipai. Tik kai viduriniame neolite į šiuos kraštus ėmė brautis ŠDKK gyventojai, kapuose ėmė rasti hibridinių tipų. Pasak K. Mark (Марк, 1956:224), net pačioje NaK paplitimo šiaurėje – Narvos I ir III gyvenvietėse – rastos europidinės kaukolės. Tuo tarpu vėlesnių, ŠDKK, Estijos paminklų kaukolės yra aiškiai mongolidinės, nors kai kurios iš jų turi europidinę atsikišusią nosį.

Taigi NaK, kaip NemK, gyventojai buvo nuo seno įsikūrusių europidų palikuonys. Apie etninę jų priklausomybę spręsti duomenų neturime. Nemažai NaK elementų įsiliejo į vėlyvojo neolito kultūras. Be abejo, senieji gyventojai dalyvavo vėliau susidarant baltams. Tačiau apie baltus NaK laikais dar negalima kalbėti, nes negalima įrodyti buvus susiformavusių etninius požymius – kalbą ir savimonę. Kalbos palikimo – baltiškų vietovardžių, ypač upėvardžių – paplitimas nesutampa su NaK paplitimu, o nuolat priimami svetimų kultūrų elementai, net ideologijos, rodo nesusiformavusią savimonę.

RUTULINIŲ AMFORŲ KULTŪROS PAVELDAS

Žemdirbystės ir gyvulininkystės pradžia

APŽVALGA

Rutulinių amforų kultūra (toliau RAK) Lietuvoje paliko labai nedaug paminklų. Nežiūrint to, ją reiktų laikyti bene reikšmingiausia neolito kultūra, nes ji atvėrė naują – gamybinio ūkio – epochą. Tai buvo tikroji neolitizacijos pradžia. Susilieję su kitomis vietinėmis kultūromis ir, galima sakyti, grynų pavidalu toliau nustojusi egzistuoti, ji nuspalvino visą vėlyvąjį neolitą ir ankstyvąjį žalvario amžių. Todėl šios kultūros paminklai, ypač Šventosios radiniai, turi didžiulės reikšmės ir jie verti išskirtinio dėmesio.

Tyrinėjimai. Rutulinių amforų kultūrą XX a. pradžioje išskyrė A. Giotze (Götze, 1900:146–177), išryškindamas pagrindinius jos bruožus. RAK būdinga: rutulinės amforos ir keli gretimi indų tipai, laidosena kapuose su akmenų konstrukcijomis, naminių gyvulių kapai, gerai gludinti titnaginiai kirveliai, gintariniai bei kauliniai papuošalai. Iki XX a. vidurio buvo iširta daug RAK paminklų, ypač kapų, Lenkijoje, Ukrainoje, Vokietijoje, bet plačios apibendrinamosios monografijos (Nosek, 1967; Wislański, 1966; 1969; 1970), taip pat platūs straipsniai (Kowalczyk, 1969; Wojciechowski, 1967 ir kt.) pasirodė tik septintajame dešimtmetyje. Šeštasis ir septintasis dešimtmečiai iš esmės sietini su T. Wislańskio veikla, kurią užbaigė 1979 m. publikacija (Wislański, 1979b). Be profesionalių šios kultūros paminklų tyrinėjimų, Wislańskis apibūdino skiriamuosius RAK požymius, pasiūlė šios kultūros periodizacijos schemą ir apibrėžė regionines grupes (vakarinė, vidurinė, arba Lenkijos, ir rytinė). Jo pasiūlytoji periodizacijos schema turėjo apimti visus regionus. Periodizacijoje, šalia puodų formų ir ornamentikos kaitos, jis ypač pabrėžė virvelinio elemento įsigalėjimo svarbą (Wislański, 1979b: 267, 277). Rytinės srities tyrinėjimai labiausiai sietini su I. K. Svešnikovo vardu (Свешников, 1973; 1983).

Naujas tyrinėjimų etapas prasidėjo apie 1990 m., kai, sukaupus daug naujos medžiagos ir pritraukus gretimų sričių tyrinėtojus, vėl pasirodė platūs apibendrinamieji darbai. Jiems pradžia davė Kujavijos ekspedicija ir konferencija, po

kurios išėjo straipsnių rinkinys (Cofta-Broniewska, red. 1990). Buvo kiek perdirta RAK periodizacija (Czerniak, 1990; Czerniak, Szmyt, 1990; Szmyt, 1996a, 1996b). Paliktas tas pats suskirstymas į tris etapus, tačiau išskirta 12 požymių, pagal kuriuos medžiaga sugrupuota į 5 stilistines fazes: ankstyvasis etapas apėmė I ir II a fazes, klasikinis – II b ir III a fazes ir vėlyvasis – III b ir III c fazes (Szmyt, 1996b:23–25).

Išsamiausia darba apie visą RAK, apimantį ir rytines, ir vakarines sritis bei nagrinėjanti kapų ir gyvenviečių radinius, 1999 m. išleido M. Szmyt (Szmyt, 1999). Ji tyrinėjo ne tik pačios kultūros radinius, bet ir santykius su kitomis kultūromis bei įvairius kitus klausimus.

Paplitimas. RAK buvo paplitusi (pav. 54) nemiškingoje Vidurio Europos zonoje, Oderio, Elbės ir Vyslos baseinuose, o pietryčiuose siekė Bugo baseiną ir Dniepro vidurupį (Wislański, 1979a, žem. 153,154; Свешников, 1971, pav. 6; 1983, pav. 1; Szmyt, 1996b, pav. 1, 1999, pav. 1, 2, 7). Tokiame dideliame plote gana ryškiai išsiskiria trys stambios kultūrinės sritys: vakarinė – maždaug nuo Oderio iki Elbės, vidurinė – Vyslos baseine, Kujavijoje, ir rytinė – Ukrainoje. Pabaltijo paminklai sietini su pačiu šiauriniu šios kultūros paplitimo pakraščiu, buvusiu prie Vyslos vidurupio intakų ir didžiųjų Mozūrų ežerų. Iš ten žinomi tokie paminklai kaip Ostroda (buv. Osterode), Olštynas (buv. Alenstein), Mrongovas (buv. Groß Morin) ir kt. W. La Baumas ir T. Wislański šią grupę pavadino Pomeranijos–Prūsų, arba Mozūrų–Prūsų (La Baume, 1943; Wislański, 1966:82; Kempisty, 1971; Okulicz, 1973:93–105, pav. 60). Be atskirų radinių, šioje srityje taip pat buvo tyrinėti kapai akmenų dėžėse ir aptvarėliuose bei gyvenvietės su storu kultū-

riniu sluoksniu ir židiniai. Pastebėtas šios grupės paminklų panašumas į Vidurio Lenkijos – Kujavijos ir Vielkopolskos – paminklus (La Baume, 1943:29–30; Engel, 1935:168–171, 323, žem. VI). Kiek toliau į rytus artimiausi tyrinėti 1971 m. Krasnaselskių ir Maly Jodkovičių kapai (Charniauski, 1996; Чарняўскі, 1997a) Gardino rajone, Baltarusijoje.

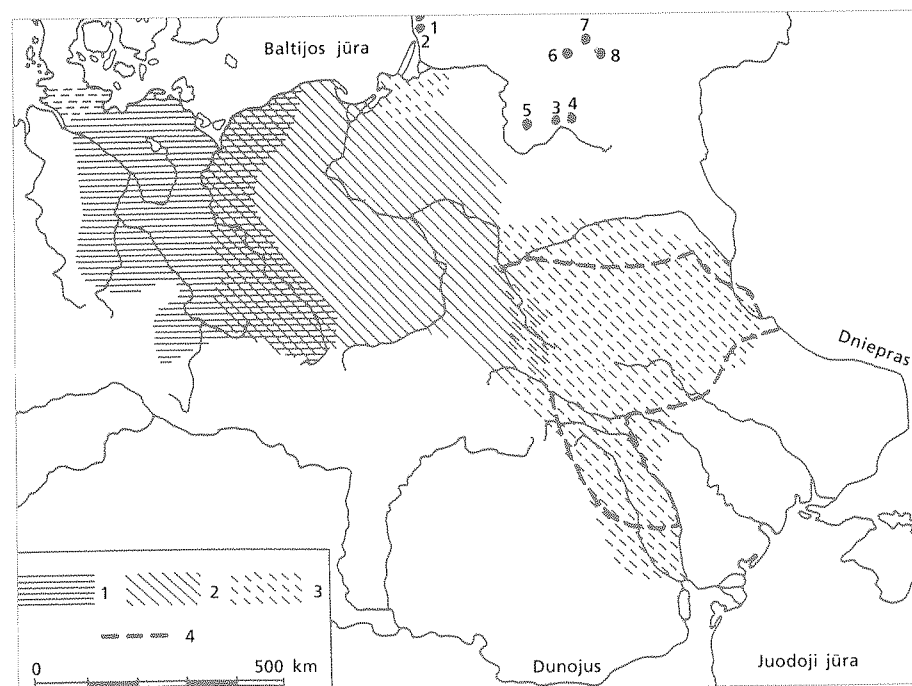
Iš Mozūrų srities RAK plito į vakarus pajūrio lagūnomis ir į šiaurės rytus per Rytų Lietuvos ežerų sritį, šitaip pasiekė Šiaurės rytų Baltarusiją. Jos pėdsakų artikta prie Naručio ežero (Исаенко, Чернявский, 1967:158–59) ir net prie Smolensko (Шмидт, 1992).

Kilmė. Dauguma tyrinėtojų pažymėjo RAK artimumą Piltuvėlinių taurių (toliau PTK), arba Megalitinėi, kultūrai, susiformavusiai iš kitų kultūrų elementų. Jos, taip pat kaip ir PTK, kilmės vietos ieškota įvairiose labai skirtingose srityse. Nemaža tyrinėtojų grupė jos šaknų ieškojo Rytuose – Juodosios jūros stepių srityje (Kozłowski, 1924; Childe, 1925; Gimbutas, 1980), kita grupė – Vidurio Europoje (Antoniewicz, 1938:341–422; Kostrzewski, 1939–1948:147–158; Sulimirski, 1959:271–282; Häusler, 1966:134; 1981:233; Wislański, 1966:128; 1970:209–212). Čia reikia pabrėžti, kad Kostrzewski ir Sulimirski atskyrė RAK nuo Megalitinės, išvedė ribą tarp megalitinių PTK kapų ir RAK kapų. Tada RAK ir buvo įvardyta kaip atskira kultūra.

RAK, be abejo, artimiausia PTK. Šios ir paplitimo sritis didžiąja dalimi sutampa su RAK paplitimu (Wislański, 1979a:169, pav. 89; 1979b:262, pav. 153), todėl seniau neretai RAK buvo laikoma paskutiniąja PTK faze (Šturms, 1957:268; Ebbesen, 1975:265). Pastaruoju metu, atsiradus geresnėms datavimo galimybėms (radiokarboniniam datavimui), išryškėjo RAK vieta ir jos santykis su kitomis kultūromis. Paaiškėjo, kad RAK nebuvo tiesioginė PTK tęsėja, nors daug ką iš jos paveldėjo. Aišku, nauja kultūra niekada neišauga tiesiog iš senosios, jai susidarant turi dalyvauti ir kitos kultūros (Wislański, 1979b:262–263). Beje, PTK iškart neišnyko, kurį laiką jos rutuliojosi lygia-grečiai veikdamos viena kitą. Šiaip ar taip, anksčiau prasidėjusi, PTK ir pasibaigė anksčiau už RAK. Kaip buvo susipynusios abi šios kultūros, galima pamatyti iš kai kurių laidojimo paminklų, pvz., vadinamųjų kujaviškų PTK kapų, kuriuose randama vėliau įlaidotų RAK žmonių (Chmielewski, 1952).

Chronologija. Žinoma apie 100 RAK radiokarboninių datų iš Lenkijos, Ukrainos ir Baltarusijos paminklų (Szmyt, 1996a:75–78; 1996b:9–13, 1999:52–80). Pastaruoju metu (Szmyt, 2000) centriniam RAK paplitimo plotui, Kujavijai, yra sudaryta detali datavimo analizė su interpretacijomis ir periodizacija. Kitoms sritims naudojama T. Wislański schema arba taikomasi prie Kujavijos schemos. Apskritai Vyslos ir Oderio baseinuose RAK gyvavimo laikotarpis galėjęs trukti nuo 3700 iki 2000 m. pr. Kr. (kalibruotomis datomis), nors radiokarboninėmis datomis paliudytas laikotarpis tik tarp 3325 ir 2285 m. pr. Kr. (Szmyt, 1999:78; 2001:32). Reikia turėti omenyje, jog šiame dideliame plote atskiruose regionuose RAK truko nevienodą laiko tarpą. Manoma, kad, pvz., Vyslos aukštupyje RAK išsilaiškė tik kokius 3–4 šimtmečius, tuo tarpu Vakarų Lenkijoje – Kujavijoje –

54 pav.
Rutulinių amforų kultūros paplitimas (pagal M. Szmyt ir I. K. Svešnikovą). 1 – vakarinė grupė, 2 – centrinė (Lenkijos) grupė, 3 – rytinė grupė, 4 – rytinės grupės ribos (pagal I. K. Svešnikovą). Taškais pažymėtos Rutulinių amforų kultūros radimvietės Lietuvoje: 1 – Šventosios 2/4A rad., 2 – Šventosios 6-oji rad., 3 – Katros ištakų rad., 4 – Katros 2-oji rad., 5 – Mitraukos rad., 6 – Jakšiškio rad., 7 – Jaros ež. rad., 8 – Kretuono ež. rad.

gyvavo maždaug aštuonis šimtmečius (Kruk, Milisauskas, 1999:332). Anks-tyvasis RAK laikotarpis, kuriam datuoti tuo tarpu turimos tik kelios C_{14} datos, buvo apie 2600–2400 m. pr. Kr. (Czerbreszuk, Szmyt, 2000:80). Klasikinis RAK periodas (II b ir III a fazės) Kujavijoje turėjo baigtis apie 2200 m. pr. Kr.

ŠVENTOSIOS RUTULINIŲ AMFORŲ KULTŪROS PAMINKLAI

Paminklų pobūdis. Iki Šventosios tyrinėjimų apie RAK Lietuvoje, gali- ma sakyti, nieko aiškaus nežinota. Vis dėlto ne kartą buvo pastebėta jos pėdsakų Pamarių kultūroje (Kilian, 1955:81–82; Šturms, 1970:145 tt).

Dabar Šventojoje žinomos dvi iširtos RAK radimvietės, dar keliose aptik- ta neryškių pėdsakų.

2/4 radimvietėje RAK radiniai (pav. 55) slūgsojo viršutiniame kultūriniam sluoksnyje (A), kuris buvo po pat pelkės luobo (buvusios velėnos) sluoksniu ir nuo apatinio (B) atskirtas 20–60 cm storio steriliu detritinės gitijos sluoksn- niu. A sluoksnio radinių aptikta ne visur, jie buvo išmėtyti po vieną. 1967 ir 1969 m. atkastame Šventosios 2A plote buvo rasta pavienių šukių be orna- mento ir papuoštų paprastais virvelių įspaudais⁵ 1986–1995 m. ištyrus vakarinę paminklo dalį (4A plotą), paaiškėjo jų tikroji priklausomybė. Kartu išryškė- jo ir paminklo pobūdis. Atrodo, kad, kaip ir NaK laikotarpiu, pastovios gyvenvietės lagūnos pakrantėje nebuvo. Žmonės sezoniskai iš tolimesnių vieto- vių ateidavo čia žvejoti. Kad gyvenvietė turėjusi būti toliau, rodo ir žieda- dulkių analizė, padaryta iš grėžinio šalia buv. Lagūnos medžiagos – gyvenvietės pėdsakų joje labai mažai. Beje, lagūna jau buvo bebaigianti užakti, buvo likęs tik mažas vandens telkinys. Taip pat išlikusios senųjų, NaK, gyventojų tradicijos – šioje vietoje pažvejojus reikia aukoti. Todėl RAK inventorių čia yra specifinis. Dauguma puodų, matyt, buvo įmesti sveiki. Tokie jie ir buvo rasti (pav. 56; 142), kiti gulėjo čia pat vietoje sutrupėję. Iš kitur atsinešta ir įmesta buvo net žemės darbo įrankių – medinė arklo išara ir jaučių jungo modelis, keletas sveikų kirvių. Tai vis vyrų darbo įrankiai. Taigi čia turėjo būti ne tik žvejybos, bet ir aukų vieta, ir, atrodo, aukojimas buvo vyro parei- ga. Šią radinių grupę galėtume laikyti vyriška.

Kitokio pobūdžio buvo Šventosios 6-osios radimvietės inventorių. Šioje radimvietėje RAK keramika (pav. 57) rasta kartu su vėlyvąja NaK keramika. Kadangi kultūrinis sluoksnis buvo labai plonas, stratigrafiškai išskirti šių abiejų kultūrų radinių buvo neįmanoma. Vis dėlto buvo kilę abejonių, ar galėjo tos pačios gyvenvietės žmonės vartoti tokią skirtingą keramiką. Tačiau įtarimą sugriovė tai, kad kartu rasta daugybė medžio dirbinių, priskirtinų ir vienai, ir kitai kultūrai. Tai irklai bei kiti žūklės įrankiai ir rankiniai arklai. Kaip žinia, vadinamieji ankstyvojo tipo dirbiniai negalėjo išbūti žemės pa- viršiuje nesunykę, kol ateis nauji gyventojai. Be to, neįtikėtina, kad naujai atėję RAK gyventojai būtų galėję kurtis tiesiog senųjų paliktame šiukšlyne. Dar aiškesnis įrodymas, kad čia būta vienos gyvenvietės – tai hibridinių keramikos formų buvimas, bet apie tai teks kalbėti toliau. Taip pat matyti,

kad naujieji gyventojai gyveno tuose dideliuose NaK būdinguose namuose ir nesistatė, kaip buvo įprasta RAK gyventojams, mažų daugiakampių pasta- telių. Taigi manome, kad ši radimvietė yra pavyzdys, kaip RAK įsiliejo į vietinę NaK.

Iš radinių komplekso galima spėti, kad į šeimas bus atėjusios moterys, matyt, egzogaminių santykių dėka. Jos neatsinešė jokių vyrų darbo įrankių, be to, jų arklai yra rankiniai – moteriški. Nėra nė amforų, kurias aukojo vyrai, o tik namų ūkio indai. Taigi šį inventorių galėtume laikyti moterišku.

Yra dar keletas radimviečių, kuriose likę pėdsakų, kad jų NaK gyventojai bendravo su RAK gyventojais. Kai kurių, pvz., 3-iosios ir 23-iosios, radiniai rodo, kad galbūt buvo tik prekybiniai mainų ryšiai, nes RAK keramikos nerasta, o kitų, pvz., 28-osios, kad galėjo būti ir gyventojų, nes rasta ir šiek tiek keramikos.

Panašaus pobūdžio, atrodo, buvo ir paminklai Pietų bei Rytų Lietuvoje. Minėtinos trys radimvietės Varėnos rajone – dvi prie Katros upės ir Mitrauka, dvi Anykščių rajone – Jakšiškis ir Jara, viena Švenčionių rajone – Kretuo- nas (pav. 54).

Chronologija. Keliose Šventosios NaK radimvietėse aptikta pėdsakų, kad jų gyventojai jau palaikė ryšius, greičiausiai mainų, su RAK žmonėmis. To- kia yra Šventosios 3-ioji vidurinio etapo žvejų gyvenvietė, kurioje aptiktas diabazo skobtelis (pav. 216:5), įvežtas iš Voluinės ar Podolės sričių. Lietu- voje šios uolienos neaptinkama, jos nerandama nei Šiaurės Lenkijoje, nei Kaliningrado srityje (nors vietinės kilmės yra Latvijoje). Iš tų pačių sričių atkeliavo kanapių grūdai. Šventosios 3-ioji radimvietė datuota IV tūkst. pr. Kr. pabaiga ar III tūkst. pr. Kr. pradžia:

(Vib-9) 4410±70 bp/cal 3263 () 2917 BC

Daugiau bendravimo pėdsakų pastebėta Šventosios 23-iojoje radimvietė- je. Žiedadulkių analizė parodė buvus dar daugiau kultūrinių augalų, be to, tarp gintarinių dirbinių matyti RAK būdingų papuošalų tipų. Jos data:

(Vib-1) 4190±80 bp/cal 2888 () 2623 BC

Tai, kad abiejose radimvietėse aptikta po keletą plokščių puodų dugne- lių, greičiausiai irgi galime laikyti RAK įtakos ženklų.

Štai 2/4 A sluoksnio, priskiriamas tikrajai RAK, datos iš medienos:

(Vs-967) 4120±110 bp/cal 2880 () 2494 BC

(T-11004) 4145±80 bp/cal 2880 () 2579 BC

Pirmajam datavimo mėginiui buvo paimtos bučiaus skalos, antrajam – šaudomojo lanko dalis. Abu pavyzdžiai iš sluoksnių, kuriuose buvo rasta RAK keramikos.

Visai panašios datos, gautos iš tauro kaulų, gulėjusių pačioje priekrantėje:

(Ki-9460) 4160±80 bp/cal 2882 () 2582 BC

(Ki-9461) 4160±80 bp/cal 2882 () 2582 BC

Vidurinis gitijos sluoksnis 1999 m. perkasoje datuotas pagal rastuosius angliukus:

(Ta-2638) 3780±100 bp/cal 2398 (2200) 2036 BC

⁵ Todėl pirmojoje publikacijo- je (Rimantienė, 1980) jie buvo įvardyti kaip Pamarių kultūros radiniai.

Tuo tarpu Šventosios 6-ojoje radimvietėje RAK keramika aptikta kartu su NaK keramika, kartu rasta ir hibridinės. Tai abiejų kultūrų bendro gyvenimo palikimas. Šios radimvietės datos, gautos iš medienos, tokios:

(Vs-500) 4070±110 bp/cal 2866 () 2468 BC

(Vs-499) 4170±110 bp/cal 2888 () 2504 BC

Pirmoji data gauta iš statmeno kuolo, antroji – iš gulsčios lentos, rastos tarp suvirtusių pastato karčių, šalia rankinio arklo.

Panaši ir iš žvėrių kaulų gauta data:

(Ki-9463) 4180±70 bp/cal 2883 () 2623 BC

Šios datos gražiai sutampa su datomis, gautomis Pietų Lietuvoje Katros gyvenvietėje. Toji gyvenvietė buvo plačiai išsidėsčiusi prie Katros upės senvagės. Joje aptikta įvairių kultūrų – Nemuno kultūros, Pamarių kultūros ir RAK – radinių. Pastarosios radiniai koncentravosi atskirame plotelyje. Kol nebaigti tyrinėjimai, negalima pasakyti, ar RAK gyventojai gyveno kartu su Nemuno kultūros žmonėmis, ar jie įsikūrė senesniųjų apleistoje gyvenvietėje, nes kultūrinis sluoksnis labai plonas. Štai kaip datuoti arklio dantys iš RAK gyvenvietės:

(Ki-7619) 4060±70 bp/cal 2841 () 2473 BC

(Ki-7620) 4135±65 bp/cal 2876 () 2580 BC

RAK radimviečių chronologija atliepia Lenkijoje, pagrindinėje šios kultūros kilmės vietoje, gautas II b–III a fazės radiokarbonines datas (Kadrów, Szmyt, 1996; Szmyt, 1996a:75–78; 2001; Czerbreszuk, Szmyt, 2000:80). Jos nedaug atsilieka net nuo pačių ankstyvųjų RAK datų.

Pagrindinis RAK paplitimo laikotarpis Lietuvoje sutampa su vėlyvosios NaK ir ankstyvosios PmK datomis. Tas pat matyti ir kitose, ypač periferinėse, RAK paplitimo srityse. Ten ji, kaip ir Lietuvoje, pasirodė kiek vėliau, tačiau ir išilaiškė ilgiau. Miško stepių zonoje vėlyvoji jos fazė gyvavo tuo pat metu kaip ir ankstyvoji Virvelinės keramikos kultūros fazė (Wislański, 1966:116–118; Nosek, 1967:384; Machnik, 1970:400; Kadrów, Szmyt, 1996:110). Voluinėje RAK pasirodė kiek vėliau negu Vidurio Lenkijoje, bet ten ir gyvavo ilgiau. Miškų zonoje, t. y. šiaurės rytinėje paplitimo srityje, RAK sinchronizuojama su vėlesniaisiais Voluinės kompleksais ir Vėlyvąja Narvos tipo kultūra. Taip datuojami ir arčiausiai Lietuvos paplitę – Mozūrų ežerų (Šiaurės rytų Lenkija) bei Gardino srities (Baltarusija) – paminklai (Černjavskij, 1987:430).

Apibendrinami galime konstatuoti, kad su RAK Lietuvoje susipažinta IV tūkst. pr. Kr. pabaigoje ir III tūkst. pradžioje, o pastarojo pirmajame ketvirtyje jau buvo įsikūrusios ir atskiros RAK gyvenvietės.

KERAMIKA

Technologija. Keramikos technologija yra vienas svarbiausių RAK požymių. Šventosios radiniai išsiskiria labai stambiomis, selekcionuotomis grūsto granito priemaišomis molio masėje. Priemaišų grūdai išsimuša į šukės paviršių, ypač puodo vidinėje sienelėje. Nežiūrint priemaišų stambumo ir gausumo,

puodų sienelės būna plonos, tačiau labai trapios. Dažnai aptinkami į smulkias šukeles sutrupėję puodeliai. Paprastai visos šukės guli vienoje krūvelėje, ir puodą pavyksta restauruoti. Puodai buvo lipdomi juostomis, taip jie ir sutrupkinėjo. Iš tokios molio masės paprastai būna nulipdyti puodai ir RAK kapuose, taigi, reikia manyti, visi tokie puodai lipdyti paskubomis ir buvo skirti aukoms. Tokios pat paskirties, matyt, buvo ir amforos, plačiaangės taurės ir puodynėlės (vazos), net dubenėliai – visi paskandinti pelkėje (ežerėlyje?) ir aptikti 2/4 A radimvietės kultūriniame sluoksnyje. Nežiūrint grūsto granito gausumo molio masėje, tokių šukių tankis yra tik vidutinis: d=1,6–1,8 (palyginimui galima paminėti, kad vėlesnių, pvz., Pamarių kultūros, puodų molio masės tankis dažniausiai būna d=ca 2).

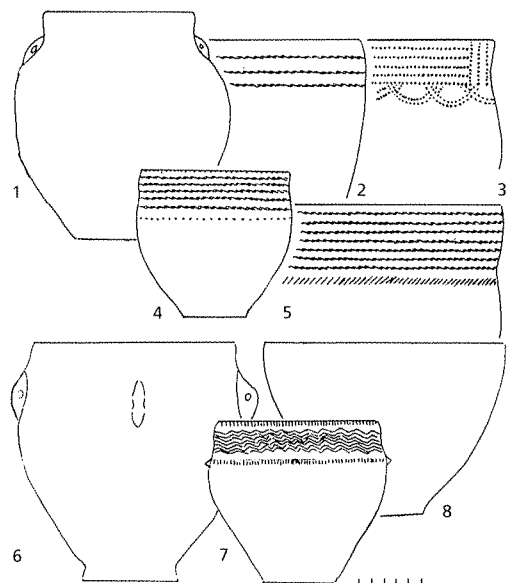
Tarp puodų su stambiomis grūsto granito priemaišomis išsiskiria grupė tokių, kurių paviršiuje ypač kruopščiai stengtasi paslėpti tas priemaišas po angobo sluoksniu, kad būtų galima ornamentuoti. Vidinėje jų sienelėje priemaišos išsimuša. Tokių puodų sienelės taip pat labai plonos, bet kietesnės, net blizga. Jų masės tankis didesnis, siekia net d=2. Tokios buvo 2/4 A ir 6 radimviečių ornamentuotos piltuvėlinės taurės – vazelės (pav. 142:1, 4). Šios taurės, atrodo, buvo naudotos buityje, tačiau galėjo būti ir aukojamos. Šitaip apdorotos keramikos, beje, naudotos buityje, aptikta ir Šventosios 28-ojoje radimvietėje. Jos technologija panaši į pačių vėlyviausių Piltuvėlinių taurių kultūros keramikos technologiją (Jankowska, 1980).

Išsiskiria dar viena grupė keramikos su labai stambiomis priemaišomis – tai indai labai storomis sienelėmis. Tokie buvo kai kurie 6-osios radimvietės buityje naudoti dubenys (pav. 259:7).

Palyginimui galime pasinaudoti pagrindinės RAK paplitimo srities keramikos technologijos tyrinėjimų duomenimis (Czerniak, Koško, 1980; Czerniak, Czerniak, 1985; Szmyt, 1996a:26–28, pav. 13). Buvo išskirtos 4 technologinės grupės ir jos suderintos su stilistinėmis – chronologinėmis fazėmis. Ankstyvosioms grupėms (I–II) būdingos smulkios smėlio priemaišos molyje; jų pridėjama vidutiniškas kiekis. Tokia keramika paplitusi tik pagrindinėje RAK srityje, nėra jos šiauriniuose, arčiau Lietuvos esančiuose, paminkluose.

Tuo tarpu Šventosios RAK keramika atitinka III A ir III B technologines grupes, kurios savo ruožtu atitinka II b–III b stilistines-chronologines fazes. Šitos keramikos molio masėje matyti stambūs (1–4 mm skersmens) granito grūdėliai, puodų sienelės paprastai plonos ir trapios, todėl rastieji puodai, kaip ir Šventojoje, sutrupėję į daug smulkių šukelių (Szmyt, 1996a, pav. 3–8). Gausiausios ir stambiausios priemaišos būna III a fazės keramikoje, o vėliau (IIIc–IV fazėje) visai susmulkėja (Szmyt, 1996a, pav. 12, 13). Į sudarytas schemas neįtraukta paviršiaus apdaila – angobas, nes stilistiniu – chronologiniu požiūriu tai reikšmės neturi, o žymi tikslai indo paskirtį.

Puodų ir dubenų formos. RAK puodų formos būna gana įvairios. T. Wislański išskyrė bent 10 didesnių tipologinių grupių, o skaičiuojant ir įvairius variantus, susidarytų iki 50. Visoje šios kultūros paplitimo srityje aptinkami

55 pav.
Rutulinių amforų kultūros indai. Šventosios 2/4A rad.

56 pav.
Rutulinių amforų kultūros puodelis (vaza) *in situ*. Šventosios 2/4A rad.

panašūs puodai, tačiau detalės, ypač ornamentika, skiriasi chronologinėse fazėse. Pagrindinės formos tokios: rutulinės amforos su ąselėmis ant petelių, į amforas panašūs plačiaangiai – vazos pavidalo – puodai, segmentiniai dubenys, piltuvėlinės taurelės, dideli statinėlis, ar stiklainio, pavidalo puodai, dideli kiaušinio pavidalo puodai, dubenėliai statmenomis sienelėmis (Wislański, 1979b:287, pav. 155–164; Szmyt, 1999:22–23). Pastaruoju metu (Szmyt, 1996a: 23–25) bandyta puodų formas išreikšti raidėmis ir skaičiais, atskirai apibūdinant įvairias puodų dalis. To, matyt, prireikė tvarkant gyvenviečių keramiką, kuri būna labai sutrupėjusi. Turėdami palyginti mažai RAK keramikos, nesistengsime jos išreikšti tomis formulėmis, kurios galbūt padėtų sugretinti mūsų turimus keramikos tipus su kaimynų radiniais, tačiau gali ir suklaidinti. Kadangi mūsų puodų tipų nėra daug, kai kurių tipų nebūvimas neturėtų rodyti realios padėties. Taigi mes remsimės tik išlikusiais palyginti sveikais puodais ir tais, kuriuos pavyko rekonstruoti. Šventojoje rasta nedaug puodų tipų. Be to, skirtingose radimvietėse jie buvo skirtingi.

Patys ryškiausi radiniai – tai rutulinės amforos (pav. 55:1). Kiek geriau išlikusios kelios amforos buvo aptiktos tiksliai 2/4 A radimvietėje (pav. 142:2; 144:1). Tai buvę nė 20 cm aukščio nesiekiantys indeliai neornamentuoti, bet išlygintu paviršiumi, trumpu stačiu kakliuku, su keturiomis (2?) ąselėmis ant petelių linkio. Dugniukų neišliko, tačiau pagal sienelių pasvirimą matyti, kad jie buvę siauri, greičiausiai tiksliai priploti. Tokių pačių, taip pat lygaus paviršiaus, amforėlių aptikta visuose šiaurinės RAK srities kapuose, pvz., Gardino, Maly Jodkoviči (Charnjauski, 1996:94–96, pav. 5:6–8; Чарняўскі, 1997a:214, pav. 93:6–8) ar didžiųjų Mozūrų ežerų (La Baume, 1943, lent 4d; 5b) srityse, taip pat Vidurio Lenkijoje (Wislański, 1979b, pav. 156:2,3; 158:9,18; 159:12; 160:6,10 ir kt.) ir net Ukrainoje (Свешников, 1983, pav. XI:6; III:9,10 ir kt.). Beje, Ukrainos amforos savo proporcijomis

kiek skiriasi. Amforėlės paprastai visur būna nepuoštos, o jų dugneliai arba apvalūs, arba bent jau be priedugnio.

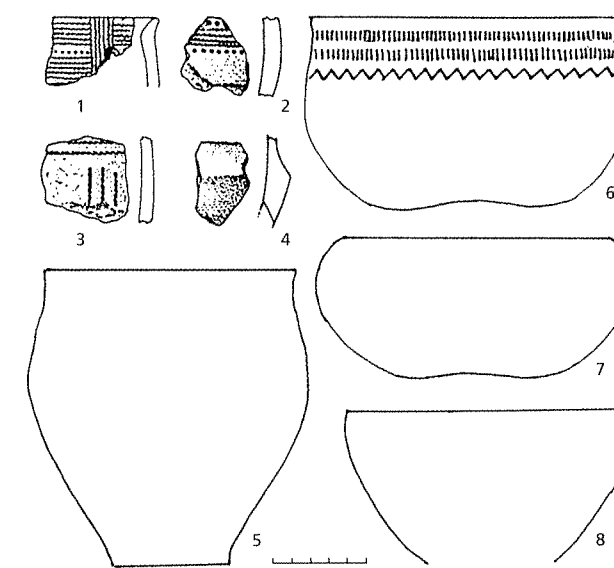
Vazelės, arba piltuvėlinės taurelės (pav. 55:4, 7), – tai patys dailiausi plonasieniai, paprastai gerai išlygintu paviršiumi puodeliai ornamentuotais kakleliais. 2/4 A radimvietėje rasti du geriau išlikę egzemplioriai, o dar kelių išlikusios mažos šukelės (pav. 142:1, 4). Jų kakleliai tik nežymiai įsmaugti, ant neišryškintų petelių – keturi maži gūbreliai. Sprendžiant iš kelių plonomis virvelėmis ornamentuotų šukelių, tokių ar panašių taurelių, atrodo, būta ir 6-ojoje radimvietėje (pav. 259:1, 2, 4). Tokių dailių vazelių ne viena rasta Mozūrų ežerų srities kapuose (La Baume, 1943, lent. 5e; Wislański, 1979b, pav. 159:10,11) ir kitur Vidurio Lenkijoje.

Vazelėms artimi, tik daug didesni plačiaangiai, žemi vazos pavidalo puodai (pav. 55:6). Jų kaklelis trumpas, nežymiai atloštas, peteliai daugiau ar mažiau išryškinti, liemuo išgaubtas taip, kad dugnelis smarkiai susiaurėja, todėl dažnai su priedugniu. Ryškus vazos pavidalo pavyzdys yra sveikas 2/4 A radimvietėje rastas puodelis (pav. 56; 142:3). Šiam tipui priskirtini ir didesni, ir net labai dideli puodai (pav. 143:8; 144:6), papuošti virvelėmis, o vienas net puošnia ąsa. 6-ojoje radimvietėje rasta puodelių šukių smarkiai iškilusiais peteliais (pav. 259:11). Tokie puodai labai būdingi RAK (La Baume, 1943, lent. 12; Šturms, 1970, pav. 73:3,5; 74:10–13; Wislański, 1979b, pav. 160:3,11–13; Szmyt, 1996a, pav. 3:7; 5:2 ir kt.). Šio tipo puodai būna lygiu paviršiumi arba vos vos papuošti.

Ketvirtasis puodų tipas – tai patys paprasčiausi – statinėliniai puodai (pav. 55:2). Jų sienelės tik truputį išpūstos, kaklelis neišryškintas, bet anga kiek susmaugta į vidų. Tokių puodų šukelių rasta Šventosios 2/4 A (pav. 144:4, 8), 6-ojoje (pav. 259:12), 28-ojoje ir Katros radimvietėje. Šio tipo puodai būna lygiu paviršiumi, o kartais vos vos papuošti, paprastai tvirtomis sienelėmis, net gana storomis. Daugumos jų paskirtis, atrodo, buvo ūkinė.

Šventojoje taip pat rasti kuklūs tvirtos molio masės S pavidalo sienelėmis puodeliai, savo forma primenantys virvelines taures (pav. 55:3; 57:5). Tokio dailiai papuošto puodo šukių rasta 2/4 A radimvietėje (pav. 143:1), bet daugiausia tokių puodelių, neornamentuotų, taurelės pavidalo, buvo 6-ojoje radimvietėje (pav. 259:9, 10, 15). Tokios formos puodai nėra charakteringi RAK, bet pasitaiko ir galbūt perimti iš Virvelinės keramikos kultūros.

Kiti – dideli kiaušinio pavidalo liemeniu ir visai trumpu stačiu kakleliu – puodai (pav. 55:5) visur RAK pažįstami, ypač kapų inventoriuje. Jie primena vazos pavidalo puodus, tik būna daug didesni, ypač aukštesni, išryškintu kakliuku, dažnai ir smarkiai nuo petelių išpūstu pilveliu. Dugnelis

57 pav.
Rutulinių amforų kultūros indai. Šventosios 2/4A rad.

būna siauras, dažnai su priedugniu. Tokių puodų šukių rasta 2/4 A radimvietėje, bet ryškiausi egzemplioriai – 9-ojoje radimvietėje (pav. 301). Jie būna visai be ornamento arba kukliai virvelėmis puoštu kakliuku (Wislański, 1979b, pav. 159:8,9,13; 161:4,6; 163:10,12). Tokie yra Mozūrų ežerų srities kapų radiniai (La Baume, 1943), ryškių egzempliorių aptikta Baltarusijoje, Gardino srities kapuose (Charnjauski, 1996, pav. 5:1,2).

Didelę Šventosios RAK keramikos dalį sudaro dubenys (pav. 55:8; 57:6–8). Paprasčiausia jų forma yra nupjauto rutulio (gilūs), arba segmento pavidalo. Visi jie nepuošti. 2/4 radimvietėje tokie dubenys buvo iš trapios molio masės, plonasieniai, atrodo, nulipdyti tik tam kartui (pav. 143:3, 4, 6). Tuo tarpu 6-ojoje radimvietėje lygiai tokie patys dubenėliai (pav. 260:3, 4, 6) padaryti iš daug tankesnės, kietos molio masės, su smulkesnėmis grūsto granito priemaisomis – matyt, jie skirti buičiai. Be to, 6-ojoje radimvietėje buvo dubenų iš sunkios molio masės, storomis sienelėmis. Jie jau kitokie – žemi, kiek susmaugta briauna ar kakliuku ir kiek įgaubtu dugneliu (pav. 259:5, 7). Vienas buvo puoštą būdingais stulpiukų įspaudais. Iš kai kurių nuolaužų galima spręsti, kad būta dubenėlių ir stačiomis sienelėmis, staigiai užkirstu plokščiu dugneliu (pav. 144:3). Pirmųjų dviejų formų dubenų labai daug aptikta pagrindinėje RAK paplitimo srityje (Wislański, 1979b, pav. 155–164), o trečiosios daugiau rytinėje – Ukrainos – srityje (Свешников, 1983, lent. I).

Ornamentika. Šventosios puodų ornamentikoje pažįstami tik trys elementai: stulpiukų įspaudai, perlinės juostelės ir virveliniai įspaudai. Pagrindinėje RAK paplitimo srityje ornamentikos elementų ir motyvų yra gana daug ir jie išdėstyti juostelėmis arba kripėmis (Wislański, 1979b:287, pav. 155–164; Szmyt, 1996a, pav. 2–10; 1999:24; Свешников, 1983, lent. II–XXV).

Šventojoje rasti tik 2 stulpiukais ornamentuoti puodai – vazelė 2/4 A radimvietėje ir dubuo 6-ojoje (pav. 142:1; 259:5). Šie puošybos elementai pasirodė jau ankstyvajame RAK etape ir tęsėsi per visus laikotarpius. Tiesa, ankstyvajame etape kitokio ir nebuvo. Visame šiauriniame plote tokios keramikos neaptikta, jos pradžia turėjo būti Vidurio Lenkijoje, Kujavijoje, kur joje matyti daug Langielio ir Piltuvėlinių taurių kultūros bruožų (Czerniak, 1990:39). Vėliau iš stulpiukų buvo sudaromi sudėtingesni motyvai, nors, tiesa, retai; paprastai buvo pasitenkinama stulpiukais ir kripūtėmis. Katroje kripūtės visai išblaškytos – tai jau vėlyvumo požymis.

Antras elementas – perlinės juostelės (pav. 143:1) – pasitaikė tik vieną kartą 2/4 A radimvietėje. Atrodo, puodo kaklelis buvo apjuostas šešiomis juostelių eilutėmis, greičiausiai keturiose vietose perkirstomis statmenų juostelių pluoštais. Svarbus požymis – ant petelių įspausti tokių pat juostelių puslankiai – festonai. Tai vienas būdingųjų šios kultūros keramikos puošybos motyvų (Wislański, 1979b, pav. 156:8; 159:13; 163:12; Свешников, 1983, lent. VII:2,7; X:6; XXIV:7; XXV:19; Чарняўскі, 1997b, pav. 94). Toks puošimas pasirodė II b–III a chronologinėje fazėje (Szmyt, 1996a:35).

Vis dėlto daugiausia Lietuvos RAK ornamentikoje pasitaikė paprastų virvelinių įspaudų. Ant 2/4 A radimvietės radinių (pav. 142:4; 143:2,

7, 8; 144:4, 5, 8) buvo tik skersinės juostelės ant kaklelio, kurias petelių srityje užbaigė statmeni ar įstriži įspaudėliai, vieną kartą ir žuvų ašakų pavidalo virvelinės atkarpos. 6-ojoje radimvietėje aptikta puodų kaklelių gabalėlių kiek įvairesniais virveliniais motyvais (pav. 259:1, 2, 4). Pagrindinėje RAK srityje virveliniai įspaudai pasirodė jau II a chronologinėje fazėje ir baigėsi apie III a fazės vidurį (Szmyt, 1996a:35).

Prie puodų puošybos reikia paminėti ir ašas. Paprastai būna 4 mažos smailos ašelės su skylute ant rutulinės amforos ar vazelės petelių (pav. 142:2, 3; 144:6), kaip 2/4 A radimvietėje. Vieną kartą toje pat radimvietėje vietoj ašelių ant taurelės petelių buvo maži gumburėliai (pav. 142:1; 143:5). Viena didelė ir labai trapi puodynė buvo papuošta didele puošnia daugiasluoksne aša (pav. 144:6). 6-osios radimvietės keramika buvo be ašelių, tik vienas puodukas po briauna buvo su plačia ovalia įduba, kuri atstojo ašą (pav. 259:8). Įvairios ašelės dažnai pasitaiko ir kituose RAK paminkluose pagrindinėje jos paplitimo srityje.

Hibridinė keramika. Pirmieji požymiai, kad vidurinio neolito Narvos kultūros gyventojai susipažino su RAK keramika, matyt, buvo Šventosios 3-iojoje ir 23-iojoje radimvietėse šalia įprastų smailių puodų dugnelių pasirodę ir keli plokšti dugneliai. Jie buvo dar labai siauručiai, galima sakyti, tai tik idėja, pritaikyta įprastinėms formoms. Dugneliai rasti pačiame perkastos dugne, jau ant smėlio, taigi negalėjo būti vėliau patekę. Deja, nepavyko atsekti tokio puodo liemens formos. RAK keramikos įtaka, o gal ir atvežtine forma reikėtų laikyti ir apskritą plokščią dubenį tiesiomis, kiek į išorę atloštomis sienelėmis iš 23-iosios radimvietės (pav. 326), kuriam analogijų NaK keramikoje nėra. Tokio tipo dubenėlių buvo aptikta ir vėlyvosios NaK gyvenvietėje Rytų Lietuvoje, Žemaitiškės 2-ojoje (Girininkas, 1994, pav. 188), kur jie irgi bus atsiradę RAK įtakoje, nors ir puošti Narvos kultūros ornamentais.

Ryškiausių hibridinės keramikos pavyzdžių aptikta Šventosios 6-ojoje radimvietėje, kurioje kartu gyveno ir vienos, ir kitos kultūros gyventojai. Beje, yra pagrindo spėti, kad į šią šeimyną bus atėjusių moterų, kurios, taikydamosi prie vietinių papročių, naujai lipdomiems puodams suteikė kai kurių vietinių elementų. Naujųjų puodų molio masė yra tankesnė, o puodų formos, kaip galima spręsti iš rastų kaklelių fragmentų, gali būti abiejų kultūrų, nors ir nepavyko šukių sutaikyti su rastaisiais plokščiais ir gana siaurais dugneliais. Vietinis NaK požymis yra įstrižai į vidų nusklembtos briaunos. Aptiktas net būdingas vazos pavidalo indas į vidų nusklembta briauna (pav. 260:8). Nors šių puodų paviršius nepuoštas, tačiau puodo briauna ir net atlošas (pav. 260:1, 2, 5, 7, 9) papuošti NaK ornamentikos elementais – įstrižomis įraižomis, apvaliomis duobutėmis ir net apvijiniais įspaudais.

Antra vertus, 6-ojoje radimvietėje ant aiškiai NaK puodų atsiranda iš RAK perimtų ornamentikos motyvų, nors, tiesa, pasitaikė nedažnai. Tokie yra įvairūs nedideli gunkleliai ant kaklelio ar petelių, reljefinės statmenos, įstrižos ar skersai einančios juostos – voleliai (pav. 254:13, 14, 16), nagų įspaudų

juostelės (pav. 254:2) ir įraižos (pav. 254:5–9, 11). Tokie papuošimai aptinkami pagrindinėje RAK srityje Vidurio Lenkijoje jau nuo II a fazės (Czeraniak, Szmyt, 1990, pav. 10:4–8; Szmyt, 1996a:35, pav. 2–10, 12).

Prie hibridinės keramikos negalima priskirti tos puodų ornamentikos, kuri atsirado dėl naujos ūkio formos, atėjusios su RAK, o ne dėl RAK keramikos poveikio NaK. Tokie yra narviški puodai, puošti rombų kompozicijomis (apie juos teks kalbėti toliau).

2/4 A radimvietėje, kurios keramika atrodo grynai Rutulinių amforų kultūros, matome kai kurių požymių, rodančių, kad ir šios kultūros gyventojai buvo pažįstami su NaK keramika. Gali būti, jie turėjo moterų, kurios lipdydamos puodus, įnešė ir savo patyrimo. Tai matyti keliose RAK tankios masės dubenėlių šukėse ryškiai į vidų nusklembta briauna, būdinga NaK (pav. 144:2, 3).

Taigi visa tai rodo, kad RAK atėjusi ne tik atnešė svarbių naujų technologijų ir stilių, bet sugebėjo įsilieti į vietinę kultūrą. Ir čia svarbus buvo moterų vaidmuo.

AKMENINIAI DIRBINIAI

Kirveliai. Tose keliose Šventosios RAK radimvietėse aptikta nedaug akmeninių, tarp jų ir titnaginių, dirbinių, tačiau jie turi kai kurių požymių, rodančių, kad galėjo būti tik šios kultūros gyventojų atnešti. Be abejo, RAK gyventojai kasdieninėje buityje vartojo visoje to meto Europoje paplitusius dirbinius. Tačiau jie turėjo ir ypatingų, prestižinių, kuriuos dėjo į kapus arba aukojo. Tokie buvo brangūs, įvežtiniai kirveliai. Ryškiausi – stačiakampio pjūvio įteriamieji juostuoto titnago kirveliai. Tokio titnago kasyklos buvo Opatovo Kšemionkuose (Krzemionki Opatowskie), Kielco vaivadijoje (Kostrzewski ir kt., 1965:85; Wislański, 1979b:286, pav. 166:1–4,6,7), bet kirvelius eksportuodavo jau gatavus, nes ta medžiaga netiko skeltėms. Ūkinės naudos iš jų nebuvo. Jie buvo susiję su asmens statusu ir tikėjimais (Balcer, 1975:283). Kirveliai buvo vežami net iki 600 km nuo gamybos vietos. Pora tokių pasiekė ir netolimą Lietuvos kaimynystę – Sembos pusiasalį Kaliningrado srityje ir Ostrodos apskritį Šiaurės rytų Lenkijoje (Gaerte, 1938; Okulicz, 1973:89, pav. 36).

Šiaurinėse RAK paplitimo srityse, kur nerasta juostuotųjų kirvelių, paplitę kitų įvežtinių akmenų rūšių prestižiniai kirveliai. Beje, jie, ypač bazalto kirveliai, buvo populiarūs ir pagrindinėje RAK srityje (Chachlikowski, 1990:237; Szmyt, 1996a:195). Dailus juodo bazalto kirvelis rastas įmestas į pelkę ir 2/4 A radimvietėje (pav. 145:2). Prestižiniais buvo laikomi ir kitokių, ypač balkšvų, įvežtinių akmenų dirbiniai. Tokį šviesiai pilkos spalvos aleurolito kirvelį (pav. 145:1) aptikome toje pat 2/4 A radimvietėje. Įvežtiniai diabazo kirveliai rasti 3-iojoje (pav. 216:5) ir 28-ojoje (pav. 365) radimvietėse. Visi jie pateko iš Centrinės Europos sričių.

Kasdieninėje buityje vartoti iš vietinių akmenų (t. y. iš ledynmečio atstumtų Skandinavijos kalnų riedulių) kirveliai. Jų aptikome Šventosios 6-ojoje radimvietėje (pav. 261; 262). Tarp jų, beje, nebuvo nė vieno įvežtinio iš pietų. Vietinių

akmenų kirvelius vartojo buityje ir pagrindinės RAK paplitimo srities gyventojai.

Titnaginiai dirbiniai. Titnaginių dirbinių (pav. 58), kurie būtų būdingi tik RAK, nėra. Pagrindinėje RAK paplitimo srityje titnaginių dirbinių mažai, be to, jie menkai ir tyrinėti. Pagal Balcerį (Balcer, 1983), vyravusios senosios tradicijos, paveldėtos iš mezolito. Pastarojo meto tyrinėjimai atskleidė sudėtingesnį vaizdą. Matyti, kad naudotas įvairus titnagas. Aptikta vienagalių ir skirtingos orientacijos skaldytinių. Skeltės dažniausiai gero įvežtinio titnago. Dirbiniai įvairūs: gremžtukai, rėžtukai, retušuotos skeltės ir nuoskalos, bet yra ir trapecinių bei trikampių antgalių (Wislański, 1979b:286, pav. 167, 168; Domańska, 1990:45–51), kuriuos būtų galima sieti su ne vienos kultūros paveldu.

Tarp Šventosios radinių gerai išsiskiria tie dirbiniai, ypač strėlių antgaliai bei ietigaliai, kurie pasirodė tuo metu, kai pradėta bendrauti su RAK nešėjais. Jie į Šventąją tegalėjo patekti tik su šia kultūra. Taigi galima išskirti tris dirbinių tipus (pav. 58).

Pirmiausia pasirodė trikapiai antgaliai. Jų rasta net su įgaubtu pagrindu (pav. 58:1), pvz., Šventosios 23-iojoje radimvietėje (pav. 329:21–24), kurioje dar nebuvo pastovių RAK gyventojų. Tie antgaliai dar labai netaisyklingi, menkai apdirbti. Tikrų, aiškios formos, trikampių aptikta jau su RAK keramika, pvz., Šventosios 6-ojoje (pav. 269:1) ir 28-ojoje radimvietėse (pav. 366:3, 4).

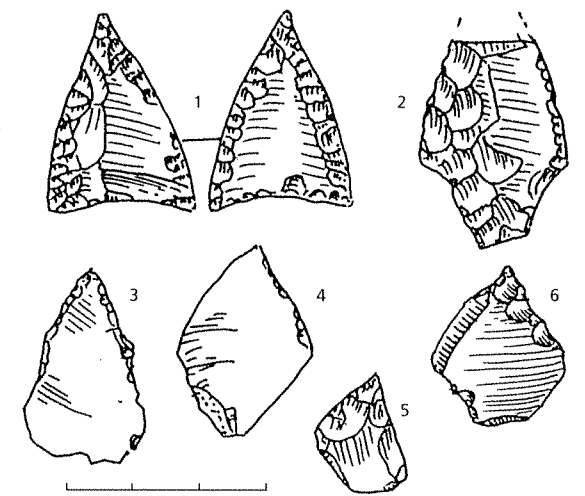
Panašūs į trikapius buvo migdoliniai antgaliai su apskritu išgaubtu pagrindu (pav. 58:3). Geriausi pavyzdžiai yra iš 2/4 A, 6-osios, 28-osios radimviečių (pav. 366: 1, 2).

Trečiasis tipas – tai lapeliniai antgaliai su trumpa plačia įtvara (pav. 58:2). Ryškus egzempliorius rastas 6-ojoje RAK radimvietėje (pav. 269:2). Aptikta jų ir kitose to paties laikotarpio radimvietėse – 26-ojoje ir 31-ojoje radimvietėje. Tokie antgaliai buvo pažįstami jau rytinės PTK srityse (Wislański, 1979c, pav. 123, 124).

Visi šie antgalių tipai baigiantis viduriniam neolitui ir prasidedant vėlyvajam buvo plačiai paplitę visoje Vidurio Europos šiaurėje. Įaugę į vėlyvąją NaK, jie toliau pereis ir į Pamarių kultūrą.

ŽEMDIRBYSTĖS PRADŽIA

Kilmė ir reikšmė. Nors RAK gyvenviečių Lietuvoje labai nedaug, tačiau, kaip minėta, šios kultūros reikšmė didžiulė – per ją vietiniai NaK gyventojai susipažino su žemės ūkiu bei gyvulininkyste. Pietų bei Vakarų Europos archeologijoje gamybinio ūkio pradžia tapatinama su neolitizacijos pradžia. Tačiau šiaurinėse, t. y. miškų ruožo, srityse toks skirstymas būtų formalus. Gamybinio ūkio pradžia nepakeitė visos kultūros iš karto, nes gyvenimo

58 pav. Titnaginiai Rutulinių amforų kultūros strėlių antgaliai. Šventosios 6-oji rad.

sāļgos buvo kitos. RAK pagrindinė paplitimo sritis buvo į pietus nuo Europos miškų zonos. Miškai ir buvo pagrindinė klišūtis gamybiniam ūkiui plisti, nes pietuose buvo prasta žemės ūkio technika ir paplitusi ganomoji gyvulininkystė. Ši riba buvo peržengta daug vėliau, baigiantis subborealiniam periodui, kai klimato pakitimai ir, be abejo, žymus progresas gyvulininkystėje bei žemės ūkyje atvėrė RAK gyventojams kelią užimti didžiųjų upių slėnius Rytų Europos miškų ruože.

Neatsitiktinai pirmosios žemdirbių gyvenvietės buvo rastos pajūryje. Pajūrio gyventojai turėjo daugiau galimybių bendrauti su pažangesnės kultūros žmonėmis, ir todėl čia galėjo įsitvirtinti ateiviai RAK gyventojai. Ginčai, kas ir kokiū būdu atnešė į Šiaurę gamybinio ūkio pradmenis, jau seni archeologinėje literatūroje. Iškelta įvairių viena kitai prieštaraujančių hipotezių: kad žemės ūkio pradmenys buvo laipsniškai perimti vietinių gyventojų, kad jie atnešti įsiveržusių svetimšalių, kad naujos ūkio formos atsirado prekybos arba egzogaminių santykių dėka ir kt.

Pastaruoju metu šie klausimai ypač teoretizuojami, bandoma sudaryti globalinius perėjimo į gamybinį ūkį modelius, išskiriamos 3 to vyksmo fazės (Zvelebil, 1990; Czerniak, 1998). Į šias teoriškai sukurtas fazes gerai įtelpa ir Šventosios ankstyvieji gamybinio ūkio pėdsakai. Vis dėlto tik atskirų paminklų medžiagos tyrinėjimai geriausiai gali paaiškinti konkretų vyksmą tam tikroje bendruomenėje. O jis gali būti labai įvairus – tai rodo net vieno labai mažo regiono, kaip šis aplink Šventosios lagūną, medžiaga.

Javai ir gyvenviečių palydovai galėjo išlikti tik ypatingomis sąlygomis, todėl sausuose Vidurio Europos RAK paminkluose ir kapuose labai mažai jų pėdsakų. Iš 300 paminklų, tyrinėtų Šiaurės vakarų Lenkijoje, tik dviejuose buvo aptikta po vieną plikajo kviečio ir kito, dar nenustatytos rūšies, kviečio grūdo atspaudą ir keletas lukštelių. Dviejuose paminkluose konstatuota žirnių ir kaulavaisių liekanų (Wislański, 1969:172; 1979b:281).

Pirmieji javai Lietuvoje pasirodė tose vidurinio neolito gyvenvietėse, kurių gyventojai bendravo su RAK nešėjais, t. y. 3-iojoje, 23-iojoje ir 26-ojoje. Pirmose dviejose rasta kanapių grūdų, o 23-iojoje radimvietėje, kaip rodo žiedadulkių diagrama (pav. 317) (N. Savukynienės padaryta), šalia kanapių žiedadulkių, dar aptikta ir vienos kviečių rūšies, kažkokių sorų, taip pat įvairių gyvenviečių palydovų žiedadulkių. Kultūrinių augalų žiedadulkių (M. Stančikaitės diagrama (pav. 235)) ir net pačių grūdų aptikta Šventosios 6-ojoje radimvietėje. Jos kultūriniame sluoksnyje nemažai surinkta gerai išlikusių italinų šeryčių (*Setaria italica*) sėklų (nustatė E. Šimkūnaitė). Tai varpinis augalas, atkeliavęs iš Rytų, Užkaukazėje pažįstamas III–II tūkst. pr. Kr., nuo seniausių laikų kultivuojamas Centrinėje Azijoje ir Šiaurės Indijoje. Paplitusi Europoje, šerytė užėmė svarbią vietą ūkyje. Tai labai nereiklus augalas, duodantis gerą derlių net prastomis sąlygomis (Бахтеев, 1960:94–101; Zeuner, 1965:369–370). Rastosis sėklos buvo įvairaus dydžio, bet smulkiųjų ir stambiųjų (prinokusiųjų) santykis nedaug skiriasi nuo dabartinių. Tai rodo, kad jos nebuvo kultūroje naujokės. Šerytės auga šluotelėmis, jas ne sėja, o

sodina, nes vienam krūmeliui reikia apie 30x30 cm plotelio. Taigi vieno puodo sėklų užteko apsodinti dideliu plotu. Lietuvoje jos jau seniai nesodinamos, išliko tik sulaukėjusių. Beje, slavų kraštuose jų buvo aptinkama dar XX a. pradžioje. Pagal senesius šaltinius, tai buvusi viena svarbiausių kultūrų (Moszyński, 1929:210–211).

Pavyko rasti ir kanapių (*Cannabis*) sėklų lukštų. Visose Šventosios vidurinio neolito gyvenvietėse būta visų trijų iki šiol Lietuvoje žinomų rūšių kanapių, t. y. šiukšlyninės kanapės (*C. ruderalis*), sėjamosios kanapės (*C. sativa*) ir indinės kanapės (*C. indica*) (?) (nustatė E. Šimkūnaitė). Kanapės taip pat kilusios iš Azijos. Ten jos daugiausia vartotos kaip narkotikas, tuo tarpu Europoje – kaip pluoštinis augalas. Įsivežus į Šventosios gyvenvietes, kanapių pluoštu stengtasi pakeisti jau per daug išekvotas liepų karnas. Tai matyti ir iš kanapinės virvelės, rastos 23-iojoje radimvietėje (pav. 339). Kanapės gana atsparios drėgmei, todėl tiko žvejų tinklams megzti. Lietuva buvo laikoma tolimiausia jų paplitimo riba į vakarus iki pat viduramžių (Бахтеев, 1960:279–289; Zeuner, 1965:373), tik pastaruoju metu paaiškėjo, kad jos buvo paplitusios ir šiek tiek toliau. Tuo pat metu Vakarų ir Pietų Europoje neolite buvo vartojami linai (Stokar, 1935:143).

Seniausių ankstyvojo subborealio laikotarpio javų auginimo pėdsakų užtinkama Mozūrų ežerų srityje, taigi šiauriausioje RAK paplitimo teritorijoje (Wislański, 1979a:327).

Arimo įrankiai. Iš pagrindinės RAK paplitimo srities neturime išlikusių žemės darbo įrankių. Kai kas išliko tik iš jai gretimos Piltuvėlinių taurių kultūros. Duomenys iš Šventosios RAK paminklų gali daug prisidėti užpildant šią svarbią spragą. Žinodami, kad žemės ūkio pradmenys į Lietuvą pateko kaip tik per RAK, kad susidarytų bendras vaizdas, nagrinėdami darbo įrankius ieškosime palyginamosios medžiagos daug plačiau ir neapsiribosime viena kultūra. Labai svarbu tai, kad Šventosios įrankiai labai papildė atskirus atsitiktinius kitų kraštų radinius. Jie padeda paaiškinti ne tik paties įrankio formą, chronologiją, raidą, bet ir socialinį jų kontekstą, apie kurį dažniausiai bandoma spręsti tik teoriškai.

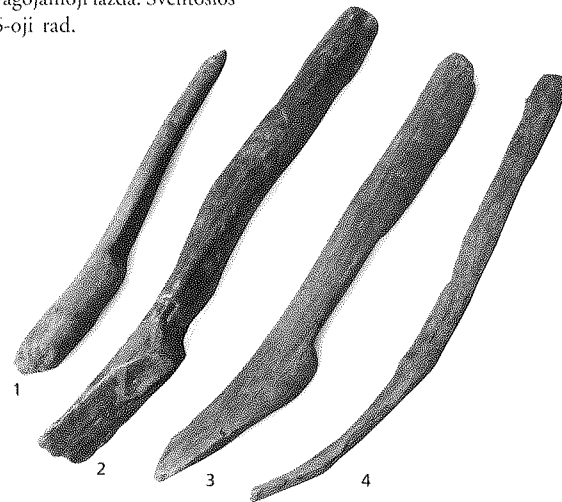
RAK priskirtinos kadaginės kasamosios lazdos. Tokių rasta 2/4 A radimvietėje prie buvusios lagūnos kranto. Viena buvo 43 cm ilgio, ovalaus pjūvio, su aiškia buožele rankenai (pav. 151:2), antroji, matyt, nebaigta, irgi 45 cm ilgio, iš dalies su žieve (pav. 151:3). Abiejų ašmenys nuplokštinti ir nudirbti. Kasamųjų lazdų pasitaiko įvairiose kultūrose, tačiau jos labai retai išlieka, nes būna nepalankiose sąlygose, be to, dažnai numestos sulūžusios ir dėl to nebeatpažįstamos. Tokia kasamoji, o gal vagojamoji, lazda rasta ir 6-ojoje radimvietėje (pav. 289:2). Ji buvo iš uosio nužievintos kiek gaubtos šakos, 58,5 cm ilgio, beveik per pusę nuploninta dirbamąja dalimi, siaurais (3,6 cm pločio) plokščiais ašmenimis su aiškiais darbo žymėmis (pav. 60:4).

Lazdų, kurios galėtų būti interpretuojamos kaip kasamosios, rasta įvairių kultūrų gyvenvietėse. Pvz., Šveicarijoje (Feldmeilen Vorderfeld) rasta įvairių pasmailintų lazdų nuplokštiniais ir apskaptuotais galais, padarytų iš medžio

59 pav.
Akmeniniai kapliai. Šventosios
6-oji rad.

60 pav.
Mediniai rankiniai arklai ir
vagojamoji lazda. Šventosios
6-oji rad.

kamieno dalies ar ir iš visos šakos. Kai kurios buvo iš ąžuolo, bet buvo padarytų ir iš vaismedžių. Ploresnės padarytos iš šakos į vieną pusę nuplokštintu galu, storesnės – iš gražiai apgludintos kamieno dalies. Jų storis nuo 2,5 iki 4,5 cm (Winiger, 1981:192–93; lent. 77).

Kapliai taip pat atėję iš senesnių (ne neolitinių) kultūrų. Ankstyvieji buvo mediniai, ir tik žemės ūkio kultūrose atsirado akmeninių kaplių galvų (pav. 59). Šventosios 6-ojoje radimvietėje rastos net 8 menkai apdirbtos akmeninių kaplių galvos (pav. 263) nuo 10,5 iki 16 cm ilgio. Joms buvo parinkti atitinkami rieduliai, kad kuo mažiau reikėtų apdirbti. Kai kurios buvo padarytos iš plonų prasto akmens plokštelių ir todėl buvo rišamos prie medinio pagrindo. Kitos – tvirtos ir gana storos. Akmens plokštelėms stengtasi suteikti trapecijos pavidalą, kad geriau būtų galima pritvirtinti prie pagrindo. Nors netolimoje kaimynystėje nėra rasta prie medinių kaplių kotų pririštų akmeninių galvų, tačiau panašiai įtvirtintų žinoma Šveicarijos paminkluose.

Pasirodžiusios viduriniame neolite, akmeninės dažniausiai menkai apdirbtos kaplių galvos gyvavo per visą vėlyvojo neolito laikotarpį. Pvz., Nidos Pamarių kultūros gyvenvietėje surinkta net 75 tokios menkai apdirbtos kaplių galvos, nors, tiesa, kai kurios jų buvo kiek pagludintos (Rimantienė, 1989, pav. 37–39). Tokia kaplio galva rasta ir žalvario amžiaus Barzdžio miško gyvenvietėje (Rimantienė, 1999c, pav. 24:4) ir net kai kuriuose ankstyvojo geležies amžiaus piliakalniuose, nors ten jos dar menkiau apdorotos.

Vis dėlto svarbiausias įrodymas, kad buvo dirbama žemė, – tai 6-ojoje radimvietėje aptikti 3 mediniai rankiniai arklai (pav. 60), gulėję tarp suvirtusių pastatų liekanų, toli vienas nuo kito (pav. 289–291) (Rimantienė, 1992b, c, e; 1995b; 1996a:171–177; 1997). Jie buvo padaryti iš uosio – kieto, tačiau už ąžuolą lankstesnio medžio, 63, 55 ir 44 cm ilgio. Visų galvos panašios į kaplio, su aiškiais darbo žymėmis asmenyse ir ant pado. Jų kotoi stori ir tvirti, viršūnės nudailintos, kad būtų patogiu laikyti rankoje. Nugarėlėje ryški užkarta – slenkstis, kad būtų galima koja įbesti arklą į vagą ir reguliuoti vagos gylį. Vieno jų nugarėlėje ant koto įsirėžusios dirželio ar virvės žymės – matyt, tokį arklą galėjo padėti traukti kitas žmogus. Šiaip jau toksai rankinis arklas turėjo būti vieno žmogaus stumiamas priešais save,

nebent padėdavo koks padėjėjas ar padėjėja. Niekur uolų raižiniuose (Almgren, 1934; Jirlow, 1949:80–85) arklų netraukia žmogus. Tik vergovinėse valstybėse į arklus kinkė žmonės.

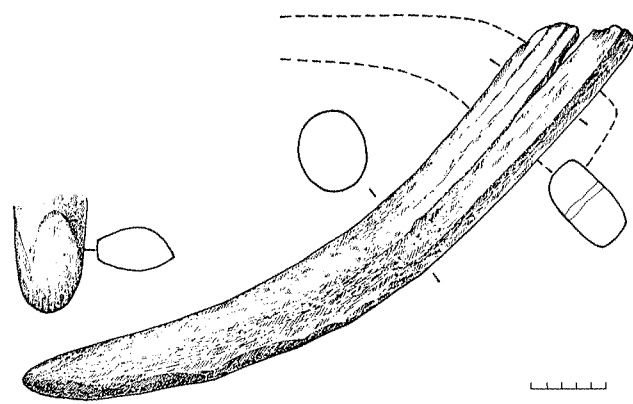
Rankiniai arklai yra reti radiniai archeologijoje, be to, sunkiai datuojami, nes dažniausiai randami ne gyvenvietėse. Be abejo, nemažai jų ir žuvo. Jie nėra vienos kultūros nuosavybė. Tai tarpkultūrinis dirbinys, kaip ir daug kitų žemės ūkio įrankių. Tik Lietuvoje jie aiškiai atsiradę su RAK.

Panašiausias į šiuos Šventosios ir jau seniai žinomas, tik ilgai buvęs neatpažintas yra Svarvarbu arklas iš Vidurio Švedijos (Larsen, 1929, 1931; Glob, 1951:49–51, pav. 54, 55). Pagal žiedadulkių analizę (nors daug vėliau atliktą), jis buvo priskirtas senajam žalvario amžiui. Arklas buvo padarytas iš natūraliai išlenktos ąžuolo šakos, sugniaužta ir kiek atriesta rankena bei plokštintu padu, 185 cm ilgio. Šakos linkyje matyti nutrynimų žymės, tad, matyt, ir jis papildomai buvo traukiamas diržu. Tokių rankinių arklų žinoma iš Šveicarijos Tvano (Twann) gyvenvietės (Wesselkamp, 1980:20–21, lent. 14, 23, 33, 34). Visi jie buvo aplūžę, o kai kurie ir apdegę – vadinasi, išmesti kaip nenaudojami. Jie šiek tiek tobulesni už mūsiškius, nes asmenys sustiprinti rumbeliu. Panašus į mūsiškį, tik grakštesnis stumiamas rankinis arklas žinomas iš Šveicarijos Egolcvilio (Egolzwil) 3-iosios gyvenvietės (Vogt, 1951; Müller-Beck, 1965:38–44, pav. 70; Wesselkamp, 1992).

Šie radiniai yra datuoti maždaug tuo pačiu laikotarpiu kaip mūsiškiai. Namų ūkyje, o vėliau kaip apeiginiai rankiniai arklai, atrodo, išsilaiškė daug ilgiau. Pvz., ankstyvojo geležies amžiaus Biskupino gyvenvietėje Šiaurės Lenkijoje buvo rasta keletas tokių rankinių arklų; vienas – 70 cm ilgio, pušinis – išlikęs visai sveikas (Slaški, 1950:165–166; Glob, 1951:69, pav. 87). Jis buvo ne kokio sudėtinio arklų dalis, o pats vienas, nes jo koto galas dailiai apdirbtas, patogus laikyti rankoje, tik vietoj užkartos nugarėlėje paliktas šakos krumplys. Žinomas dar vienas atsitiktinai rastas apie 1 m ilgio rankinis arklas Gdansko vaivadijoje Lenkijoje (Lisie Jamy) (Kmieciński red., 1989:716–720, lent. CXLI:3). Jis buvo storu kotu, ryškia užkarta nugarėlėje ir 10 cm pločio asmenimis. Kultūrinė priklausomybė tiksliai nežinoma, priskiriama ankstyvojo geležies amžiaus Pomeranijos kultūrai.

Žinoma ir keletas rankinių arklų, padarytų iš elnio ragų. Toks buvo Cedmaro (Zedmar, dab. Sierovo) arklas iš Kaliningrado srities pietų (Gaerte, 1929, pav. 38A). Jo ilgis apie 0,5 m, galvutė trumpa, joje buvo skylutė strypeliui įstatyti, kuris atstojo medinių arklų užkarta ir buvo skirtas vagai koja reguliuoti. Panašus raginis arklas saugomas ir Stokholmo Nacionaliniame istorijos muziejuje (radimo vieta – nežinoma) – stora trumpa galvute, nors be skylutės. Raginių rankinių arklų žinoma ir Bulgarijoje (Скакун, 1986:33–41).

Beveik tuo pat metu, kai 6-ojoje gyvenvietėje buvo dirbama rankiniais arklais, prie tos pačios lagūnos senvagės atklydę 2/4A RAK žemdirbiai jau turėjo jaučių traukiamą arklą (pav. 61) (Rimantienė, 1996a:280–81; 1996b:41–43; 1999d:278–280). 1994 m. Šventosios 4A radimvietėje netoli lagūnos kranto buvo aptikta medinio arklų išara iš lenkto kadagio ar kukmedžio

61 pav.
Medinio arklo išara. Šventosios 4B rad.

stiebo (pav. 152:2). Išlikusi dalis buvo 52 cm ilgio, nulūžusi toje suplonintoje vietoje, kur ji turėjo būti įstatyta į ielaktį; jos per 30 cm nuplokštintas padas buvo padilęs, tačiau, matyt, neilgai buvo vartotas, nes nulūžo (Rimantienė, 1996a:282–283).

Šventosios radinys, atrodo, yra Diostrupo (Døstrup) tipo lankinio arklo dalis. Seniausias ir geriausiai išlikęs toks arklas iš eponiminės vietovės buvo rastas dar 1884 m. (Müller, 1900:203; La Baume, 1933:276; 1937:12; 1941; Glob, 1945 (I):93; 1951:36–41). Jis buvo sudarytas iš penkių įvairaus tvirtumo medžių dalių. Išara buvo iš liepos, 155 cm ilgio, tik 34 cm išsikišusiu noragu. Kad tvirtai laikytųsi ielaktyje, ji užtvirtinta 90 cm ilgio spyruokle iš labai kieto medžio. Ielaktis padaryta iš lazdyno karties, apie 3 m ilgio.

Šio tipo arklų archeologinėje medžiagoje paskelbta nedaug. Tačiau uolų raižiniuose – ir Vidurio Švedijoje (Bohuslän), ir Italijoje (Ligurijoje) – dažniausiai vaizduojami kaip tik tokio tipo arklai (Coles J., 1990:28–29, pav. 10). Šitokie arklai greičiausiai ir buvo patys senieji. Jų sudėtingumas ir yra jų senumo požymis. Vėliau šio tipo arklai buvo tobulinti, išara smailėjo, atsirado keli kaiščiai – spyruoklės. Toks patobulinto tipo arklo pavyzdys yra Doneruplundo (Donneruplund) arklas, datuojamas vėlyvuuju žalvario ar net ankstyvuuju geležies amžiumi.

Europoje Diostrupo tipo arklus nustelbė paprastesnės konstrukcijos arklai, vadinamieji kabliniai (*Walle* tipo) arklai. Jie imti vartoti tuo pat metu ir net kartu vaizduojami Švedijos uolų raižiniuose (Coles J., 1990, pav. 16).

Viso kinkinio vaizdą papildė 1990 m. toje pat Šventosios 2/4 A radimvietėje rastas 58,8 cm ilgio jaučių jungo modelis (Rimantienė, 1996a, pav. 172:1; 1999d, pav. 5:1) (pav. 152:1). Jungas buvo su dviem lankais, kurie turėjo gulti jaučiams ant galvų, tarpinė susiaurinta, galuose žemyn nulenktos trikampės plokštelės su įrantymais, matyt, jaugtams įtvirtinti. Jis buvo padarytas iš spygliuočio (pušies ar eglės).

Jungų modeliai nėra labai retas radinys Europos archeologijoje. Kai kur, kaip ir mūsų šalis, jis yra visai toks kaip tikrasis įrankis, bet kitur būna tik paprasta lazdelė. Plačiai žinoma Piltuvėlinių taurių kultūros molinė puodo rankenėlė iš Krenžnica Jara (Krežnica Jara) vietovės, saugoma Liublino Istorijos muziejuje (Wislański, 1979c, pav. 137:2). Šioje labai apibendrintoje figūrėlėje matyti jaučiams ant galvų uždėtas jungas žemyn nulenktais ir prie jaučių skruostų priglaustais galais, per kuriuos turėjo eiti jaugtai. Molinių arimo įrankių kompleksas 1981 m. buvo rastas Ukrainoje šalia skitų laikotarpio šventyklos prie Bielsko, Poltavos rajone (Шрамко, 1972; Шрамко, 1992:56–57, pav. 10). Jungą vaizdavo 10 cm ilgio lazdelė su kyšulėliu per vidurį ir 4 skylutėmis lankeliams, einantiems jaučiams po kaklu, pritvirtinti. Tai jau,

matyt, turėjęs būti tobulesnis – rėminis – jungas. Šalia buvo kitokių modelių: 2 jaučiai, vežimų dalys, arklas, vyras ir moteris, puodelis. Jie visi, matyt, susiję su arimu.

Varinio kinkinio modeliuko fragmentai su jungo liekanomis ant ragų buvo rasti dar 1873 m. Bytyne (Bytyń), Poznanės vaivadijoje (Wislański, 1969a, pav. 167; 1979c:237–238; Tabaczyński, 1970, pav. 18). Bent keliose Europos vietose buvo rasta iš Anatolijos (Turkijos) atgabentų varinių jaučių modeliukų, pakinkytų į kultinius vežimus (Nagel, 1984/85:143–151). Jie priskiriami III tūkst. pr. Kr. viduriui, taigi atitinka mūsų radinių chronologiją. Įdomiausias buvo įsigytas Berlyno Proistorės ir ankstyvosios istorijos muziejaus. Dviem jaučiams ant galvų uždėtas jungas (lazdelė) ir vielutėmis pririštas prie ragų. Vielutės vaizduoja jaugtus. Tačiau kinkymas labai neįprastas – jaugtai eina per kaklą ir snukį, o ten užkabinti lyg už laužtukų.

Variniai jaučių jungo modeliai – tai vis įvežtiniai dirbiniai iš Vakarų Azijos, tačiau, atrodo, jie visur buvo suprantami ir priimtini.

Tikrų akmens ar žalvario amžiaus medinių jaučių jungų Europoje taip pat žinoma, nors jų daug nėra išlikę, nes sulūžę būdavo sunaudojami kaip medžiaga. Net ir jų pavadinimai tie patys visose indoeuropiečių kalbose.

Seniausiai žinomas radinys aptiktas 1882 m. Finelce (Vinelz) Šveicarijoje kartu su kitais dirbiniais ir priskirtas vėlyvajam neolitui. (Guyan, 1954:126; Gandert, 1964:37–38, lent. I:1; Tschumi, 1949:233; 1953:388). Kaip nustatė W. Rytzas (Jahrbuch, 1935), jungas buvo skirtas dviem jaučiams, padarytas iš platanalpio klevo (*Acer pseudoplatanus*). Jis rastas sveikas ir toks įsigytas Berno muziejaus. Pradėjus jam nykti, buvo padaryta kopija, kuri dabar saugoma kartu su originalo liekanomis. Jungas buvo 142 cm ilgio, iš medžio kamieno dalies, su dviem negiliais lankais, o tarpinėje paliktas stačias rumbas ielakčiais įremti. Jungo galai užriesti į viršų. Kopijoje aiškiai matyti šešios jaugtų įveržtos vietos (nors originale jos jau beveik išnykusios).

Tokio pat tipo jungas žinomas iš Danijos (Lundgårdshede), datuotas jau vėlesniu laikotarpiu – III a. pr. Kr. (Jacobeit, Kramařík, 1969; Peške, 1985, pav. 3b). Jungas buvo 127,5 cm ilgio, tarpinėje per vidurį buvo skylutė ielakčiais įtvirtinti.

Pusė ankstyvojo žalvario amžiaus jungo rasta Italijoje (Lavagnon) (Perini, 1983) kartu su kabliniu arklų ir kitais dirbiniais. Jis buvo pagamintas iš storo medžio dalies, gale mažai išriestas lankas, kuris baigiasi į viršų užriesta buožele. Nulūžusioje tarpinėje matyti storokas kyšulys ielakčiais įtvirtinti.

Žinomas dar vienas – visai kitoks – akmens amžiaus (datuotas žiedadulkių analize) 169 cm ilgio jungas iš Petersfehno durpyno prie Oldenburgo (Gandert, 1964, lent. I:2, pav. 4) labai giliai išriestais lankais. Šis jau galėjo būti dedamas stambiems jaučiams, taurų palikuonims, ant sprando.

Vienintelis darbinis gyvulys Europoje buvo jaugtis. *Jaučio* vardu jis vadinamas tik lietuvių kalboje. Šis žodis yra tos pačios šaknies kaip sanskrito *yauti*, kuris reiškia „pririša, pakinko“ (Fraenkel, 1955–65:191; Sabaliauskas,

1966:16). Tos pat kilmės yra ir *jaugtai* „virvės ar diržai, kuriais jungas pririšamas prie ragų“.

Tai, kad buvo dirbama su jaučiais, geriausiai įrodo randami ragai su pririšimo žymėmis.

Šventosios 2/4 A radimvietėje rasta nuo kaukolės nupjauta tikro jaučio (ne tauro) rago dalis, ant kurio kaklelio matyti trynės nuo virvės ar diržo ir lyg įpjova. Tokių, net geriau išlikusių, nutrintų jaučių ragų aptikta ne vienoje Vidurio Europos to paties laikotarpio gyvenvietėje, ypač ten, kur kinkyti jaučiai su tvirtesniais ragais, artimesni taurų giminaičiai. Pvz., Pietų Lenkijoje, Piltuvėlinių taurių kultūros Bronocicės gyvenvietėje, datuotoje III tūkst. pr. Kr. pradžia, rastas jaučio ragas su ryškiais virvės pėdsakais ant kaklelio (Milisauskas, Kruk, 1991, pav. 1; Kruk, Milisauskas, 1999, pav. 53:2). Tarp daugybės PTK gyvenvietės jaučių kaulų Slovakijoje, Holubice vietovėje, rasta ragų nutrintu kakleliu ir deformuota vidine dalimi. Tai rodo, kad jaučiai buvo kinkyti labai jauni (Peške, 1985:438–439, pav. 4). Labai ryškus pavyzdys rastas Silezijoje, Gurau (Guhrau) vietovėje (Gandert, 1964:50–53), neolito gyvenvietėje. Tai buvo jaučio kaukolė su tvirtais vidutinio dydžio ragais, ant kurių 5 cm nuo pagrindo matyti 36 mm pločio pusračiu einantys įveržimai, o patys ragai buvo nenatūraliai suplokštėję.

Apie jaučių kinkymą už ragų Vidurio Europoje yra nemažai etnografijos duomenų. Kinkoma buvo nevienodai (Jacobeit, Kramařík, 1969). Labai ilgai daug kur, kaip ir mūsų krašte, buvo kinkoma tiesiog už ragų – Slovėnijoje, Austrijoje, Prancūzijoje, Italijoje, taip pat visoje Šiaurės Europoje (Moszyński, 1929:247). 1846 m. L. Jucevičius (Jucevičius, 1956; Dundulienė, 1963) dar rašė, kad Rytų Lietuvoje jaučiams jungas dedamas ant sprando, o Vakarų Lietuvoje – ant ragų. Be to, senieji žmonės Lietuvoje prisiminė, kaip dar prieš I Pasaulinį karą jaučius kinkydavę už ragų. 1938 m. aprašytas toks jungas (Vaitiekūnas, 1938) – jis buvęs 175 cm ilgio, jo viduryje buvęs skersinukas su užkarpomis, už kurių pririšama ielaktis. Šiaip jau jungo galuose būdavo įpjovos – kakleliai, prie kurių pririšami jaugtai. Jie priglusdavo iš viršaus ant galvos ir būdavo taip tvirtai pririšami prie gyvulio ragų, kad gyvulys negalėdavo nei jungo nusimesti, nei sprando į šoną pasukti. Jungo įlinkiai būdavo išklojami minkšta oda, avikailiu ar audeklu. Vėliau imta kinkyti jungą dedant ir ant kaktos, ir su kamanomis. Senieji akmens amžiaus artojai, be abejo, to nebuvo pasiekę.

Prie ragų pririštą jungą jaučiams traukti būdavo labai sunku, jie greit pavargdavo, ragai įkaidavo, jaučiai kartais net nugaišdavo. Istorinių laikų ūkininkai tik suaugusius jaučius kinkydavo arti. Išmokyti jautį arti – ilgas ir sunkus darbas. Keturiemį jautį tik pradėdavo mokyti, o sunkiausius darbus dirbdavo su dešimtažemiais jaučiais. Žmonės juos laikydavo po 10–14 metų (Dundulienė, 1963:140). Tuo tarpu akmens bei žalvario amžiuje, kaip matyti iš Vidurio Europos radinių, jaučiai būdavo kinkomi labai jauni ir nugaišdavo 3–5 metų, labai retas išgyvendavo iki 10 metų (Milisauskas, Kruk,

1989; Kruk, Milisauskas, 1999). Labai jaunas kinkytas turėjo būti ir jautis iš Gurau (Guhrau) (Gandert, 1964:50–53), nes jo ragai labai suplokštėję.

Kiti žemės darbo įrankiai. RAK, be arimo įrankių, reikia manyti, buvo vartojami ir kiti žemės darbo įrankiai. Galėję būti pjautuvų. Tiesa, Šventojoje nerasta pjautuvams tinkamų skelčių, nes visos išskeltos iš vietinių prastų rieduliukų. Vietoj pjautuvo nebent galėjo būti naudotas iš įvežtinio gero titnago padarytas lenktas peilis (pav. 270:17) su neryškiomis darbo žymėmis. Javai greičiausiai buvo nuraunami rankomis. Šerytes kaip tik geriausia rauti, nes kiekvienas augalas yra tarsi stamboka šluota.

Turėta ir kūlimo įrankių. Šventosios 6-ojoje radimvietėje rastas vienas sveikas (45 cm ilgio) (pav. 62:2) ir vienas per pusę lūžęs kulstas. Tai buvo ovalaus pjūvio gana ilgos uosinės lentelės su susiaurinta rankena ir buožele gale (pav. 292:10, 11). Tokie kulstai buvo labai ilgai vartojami Vidurio Europoje, žinomi dar ir viduramžių paminkluose.

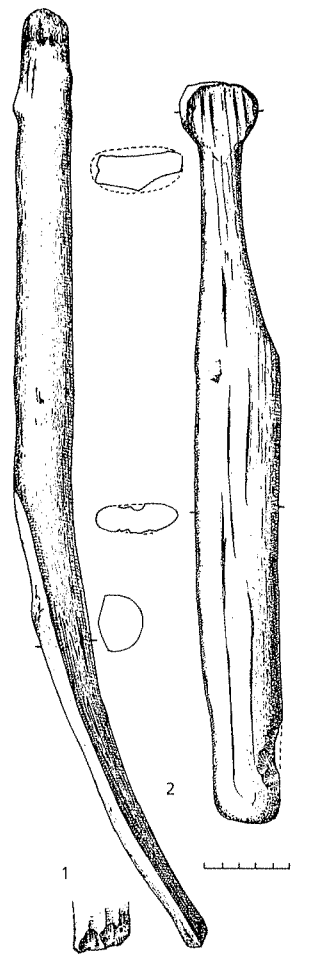
Malimo įrankių – nei girnėlių, nei akmeninių trintuvėlių, kurių dažnai pasitaiko vėlyvesnėse gyvenvietėse, – nerasta, greičiausiai grūdai būdavo tik nugrūdami medinėse piestose, panašiose į randamas etnografinėje medžiaugoje. Toks grūstuvus galėjęs būti 3-iojoje radimvietėje aptiktas įrankis su statmenu koteliu ir apskrita galvute (pav. 223:5).

Dirbamių laukai. Šventosios žiedadulkių diagramose labai mažai pasitaiko kultūrinių augalų žiedadulkių. Tai rodo, jog dirbamių laukai buvo daug toliau nuo gyvenviečių prie lagūnos. Ne ką šiuo klausimu gali pasakyti Šventosios radiniai. Archeologinėje literatūroje seniau dažnai būdavo teigiama, gal daugiau spėjama, kad ankstyvoji žemdirbystė buvusi lydiminė. Tačiau dabartiniai tyrinėtojai vis labiau įsitikina, kad žemė buvo dirbama nekeičiant vietos, retai randami angliukai galėjo atsirasti išdeginant natūralią augmeniją. Laukai prie vandens pasitęsėdavo savaime, kasmet užtvindomi (Kruk, 1973a; Milisauskas, Kruk, 1989:409–410). Yra nuomonė (Wislański, 1970), kad žemė galėjusi būti paliekama kokiems metams pūdytuoti, taigi galėjusi būti dvilaukė sistema. Beje, Šventosios 6-ojoje radimvietėje rasta piktžolių sėklų bei žiedadulkių, nebūdingų miško lydimumams (pvz., vijoklinio pelėvirkščio, *Fallopia convolvulus*).

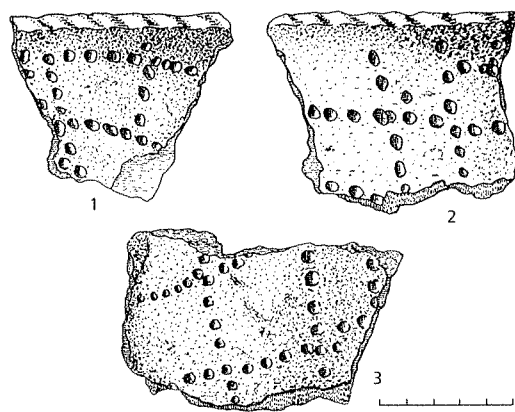
Tokiais arklais, kokie rasti Šventojoje, lauką ardavo skersai ir išilgai neišversdami vagos. Tokių languotų vagų pastebėta PTK gyvenvietėse Šiaurės Lenkijoje Lupavos (Łupawa) 15 (Jankowska, 1980:94, pav. 19) ir Sarnovo (Dąbrowski, 1971:154), Jutlandijoje (Brøndsted, 1960:267) bei kitose PTK ir vėlyvesnėse gyvenvietėse (Wislański, 1969c:213–14; Neustupny, 1967:12; Nielsen, 1970).

Arklų vagos vaizduojamos ir žalvario amžiaus uolų raižiniuose, pvz., Prancūzijos Pietų Alpe (Guilaine, 1980:192, pav.21:14–16) ir Val Kamoničos vietovėje (Val Camonica) Italijoje (Kruk, Milisauskas, 1999, pav. 54).

Įraižomis arba įspaudėliais vagos būdavo vaizduojamos ir puodų sienelėse (pav. 63). Tokie puodai, matyt, buvę arudai sėkloms laikyti. Įdomiausi tokie piešiniai iš Šventosios 6-osios radimvietės, beje, ne RAK, o NaK puodų

62 pav. Medinė vagojamoji lazda (1) ir kulstas (2). Šventosios 6-oji rad.

63 pav.
Simboliniai arimo vagų
atvaizdai keramikoje.
Šventosios 6-oji rad.

sienelėse. Ryškiausias pavyzdys (pav. 255) – didžiulio puodo vidinėje sienelėje (iš viršaus nematomoje) išraižytos kampais susikertančios linijos, tokie lyg rombai. Šukė buvo 25 cm ilgio, sutrupėjusi į 10 gabalėlių. Puodas galėjęs būti 40–50 cm skersmens. Kitų trijų maždaug vienoje vietoje rastų puodų šukių (pav. 251:11, 12) paviršiuje išpaudėliais išdėstyti rombai, matyt, irgi vaizdavo arimo vagas.

Ant Bronocicėje rasto PTK puodo vagos atvaizduotos keturkampiais, be to, šalia yra vežimo atvaizdas (Kruk, Milisauskas, 1999:166–170, fot. 4).

Žemdirbystės kelias. Įvairios kultūros viena kitą pakeičia sudėtingais ir ne visuomet lengvai paaiškinamais keliais. Turbūt daugiausia įvairių, dažnai viena kitai prieštaraujančių hipotezių susilaukė žemės ūkio paplitimo ir įsigalėjimo klausimai. Tradiciškiausias ir labiausiai paplitęs buvo požiūris, kad žemdirbystės griebtasi dėl kokio nors nepriteklaus pereinant iš atlantio į subborealo klimato laikotarpį (Rowley-Conwy, 1985). Manoma, kad ilgai gyvenant toje pat vietoje nebelikę maisto – teko jo augintis. Tačiau, kaip pastebėjo T. Madsenas (Madsen, 1986:231), tai negalėjo būti tiesioginė priežastis. Toks pakeičimas turėtų paskui save patraukti ir visos žvejų – medžiotojų ūkio sistemos pakeitimą. O to nebuvo. Nebuvo ir ryškaus klimato pablogėjimo, kaip matyti iš daugybės Šventojoje darytų žiedadulkių analizių. Nesumažėjo nei žuvų, nei žvėrių, ir jų kokybė nepablogėjo. Praretėjus miškams 6-osios gyvenvietės egzistavimo metu, sumažėjo briedžių, tačiau padaugėjo stumbrų (taurų), elnių ir stirnų, o šernai visą laik dominavo.

Tas pats pastebima ir kitose kultūrose. Vidurio Europoje žemdirbių Juostinės keramikos kultūra, iš kurios žemdirbystę perėmė ir RAK, klestėjo kaip tik palankiausiomis klimato sąlygomis – atlantiniu laikotarpiu (Milisauskas, Kruk, 1989:407–408). Žemdirbystės idėja glūdėjo natūralioje žmonių psichikos raidoje – iš primityvesnio į pažangesnį. O kaip ji įsitvirtino, gali paaiškinti tik konkrečių gyvenviečių tyrinėjimai. Šventosios radiniai čia daug padeda.

Įvairios, dažniausiai kabinetinės, teorijos (Zvelebil, Rowley-Conwy, 1984; Zvelebil, 1998) konkretaus vyksmo nepaaiškino, nes jis buvęs labai nevienodas. Būta lėto slinkimo į šiaurę, nepastebimų žmonių judėjimų, kai per vieną žmonių kartą naujovės pasistumdavo 5–10 km bendraujant atskiroms šeimoms (Renfrew, 1987:145–157). Tokiu lėtu keliu beveik per 3 tūkstančius metų žemės ūkio idėjos, manoma, pasiekė ir NemK bei NaK prieigas Pabaltijyje. Nebepriimtina šiandien tik teorija apie įsibrovėlius, nes paprastai nedidelės įsibrovėlių gaujos neatneša naujos kultūros ilgam. Daugelio kabinetinių modelių negalima pagrįsti archeologine medžiaga: neišsprendžia šių klausimų nei prielaidos apie nepatogias ekologines sąlygas, žmonių gausėjimą, krizes ir su tuo susijusį ūkininkų kilnojimąsi, nei apie mainus ir vietinę raidą. Pastaruoju metu Skandinavijoje pasirodė studijos, kuriose ypač

žiūrima socialinių pokyčių bei lyčių vaidmens akmenis amžiuje (Jennbert 1984, 1987; 1988; 1998:33–34) ir kritikuojamos teorijos, sukurtos pagal XX a. mentalitetą (Persson, 1999). Manoma, kad ne būtinumas privertė žmones verstis žemės ūkiu, nes pirmieji tą ūkio formą pranašaujantys ženklai buvo ne būtinumo, o prestižo dalykai (Dennel, 1985:124–125). Tą rodo ir pirmieji iš kaimynų, RAK nešėjų, gauti daiktai Šventosios 3-iojoje ir 23-iojoje radimvietėse.

Šventosios radiniai kaip tik parodo, kaip galėjo ateiti RAK ir kartu žemės ūkis į Lietuvos pajūrį. Reikia atkreipti dėmesį į nevienodus darbo įrankius: 6-ojoje radimvietėje buvo vien rankiniai arklai ir kapliai, o 2/4 A radimvietėje – gyvulių traukiami arklai.

Pagal tai, kad 6-ojoje gyvenvietėje atsineštinės RAK keramikos labai mažai ir kad šalimais atsirado hibridinė keramika, kurioje, beje, atsispindi žemės darbo simboliai, galima spręsti, kad į šeimas atėjo moterys su savo darbo įrankiais.

Archeologams vis daugiau iškyla netradicinių klausimų, susijusių su vidiniais visuomenės santykiais. Apie moterų įsijungimą buvo manoma teoriškai: RAK laikotarpiu moterys įgavo daugiau teisių, jų darbas tapo reikšmingesnis. Taip galima būtų galvoti, jei pripažintume, kad klimatas pablogėjo, žvėrių ar žuvų sumažėjo ir vyro, kaip aprūpintojo maistu, vaidmuo sumažėjo. Be abejo, kai kur tai galėjo turėti svarbios reikšmės. Tačiau Baltijos pakrantėse, kur žemės ūkio pradžios laikotarpiu maisto nesumažėjo, tokia prielaida netinka, ir reikia sutikti su K. Jennbert, kad šiose srityse (ji kalba apie Pietų Skandinaviją, bet tai tinka ir Lietuvai) moters reikšmė įvedant žemdirbystę buvo pagrindinė (Jennbert, 1984; 1988; 1991; 1998:33–34). Ne atsitiktinai pirmosios buvo įveistos kanapės, turėjusios pakeisti ilgai moterų verpalams vartotą liepos karną. O laukinių grūdų buvo pakankamai ir vietinių, tad įvežtiniai pragyvenimui nebuvo svarbūs, jie buvo greičiau prestižo reikalas (Jennbert, Madsen, 1986:232–233).

Prie žemės ūkio privedė egzogaminiai vedybų papročiai, gal ir mainai moterimis. Paprastai vietiniai vyrai atsivesdavo moteris iš kitur, kurios atsinešdavo ir darbo įrankius – rankinius arklus bei kaplius. Be abejo, buvo tuokiamasi ir atvirkščiai – vyrai vesdavo vietines moteris. Iš Šventosios 2/4 A radinių galima matyti, kad šitokia situacija galėjusi būti. Vyras, aukojęs lagūnoje savo darbo įrankius ir apeiginius indus, buvo žemdirbys (beje, kartu ir medžiotojas bei žvejys), jis aprūpindavo pagrindiniu maistu, tačiau turėjo vietinę moterį, kuri tik kai kuriuos savo papročius galėjo įnešti į savo lipdomą keramiką. Taigi jaučių traukiamieji arklai, kaip ir pats jaučių auginimas, buvo vyrų darbo sfera. Vadinasi, visai šalimais galėjo gyventi bendruomenės su kitokiais šeimos visuomeniniais santykiais. Be abejo, tarp tų bendruomenių galėjo būti įvairių santykių – ne tik egzogaminių, koooperavimo ir mainų. Galėjo būti, žinoma, ir konfliktų bei nesutarimų, tačiau pastarųjų įrodyti pagal turimą medžiagą negalima.

Prisitaikymas prie vietinių sąlygų ypač būdingas periferinėms kultūroms. Tai aiškiai matyti Šventosios RAK gyvenvietėse.